

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

**Θέμα: Η διδακτική των ηθικοκοινωνικών αξιών στα σχολικά
εγχειρίδια του Δημοτικού Σχολείου: η περίπτωση των σύγχρονων
ελληνικών Λογοτεχνικών Ανθολογίων**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ:

Σίμου Θεοδώρα

Αριθμός Μητρώου: 428

ΤΡΙΜΕΛΗ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

- 1. Σμαράγδα Παπαδοπούλου-Μανταδάκη (επιβλέπουσα καθηγήτρια)**
- 2. Καψάλης Γεώργιος**
- 3. Τσιτσανούδη-Μαλλίδη Νικολέττα**

Ιωάννινα, 2018

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Ευχαριστίες.....	2
Πρόλογος.....	3
<u>ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΙΑΣΑΦΗΝΙΣΕΙΣ</u>	
1.1. Η έννοια της αξίας.....	6
1.2. Τα είδη των αξιών.....	24
1.3. Ηθικές και κοινωνικές αξίες.....	28
2.1. Εκπαίδευση και ηθικοκοινωνικές αξίες.....	34
2.2. Το σχολικό εγχειρίδιο και τα Αναλυτικά Προγράμματα ως μέσα μετάδοσης των ηθικοκοινωνικών αξιών- Η λειτουργία της Λογοτεχνίας.....	46
2.3. Αναφορές σε σχετικές έρευνες στον ελληνικό χώρο.....	57
3.1. Σκοποί και στόχοι της έρευνας.....	66
3.2. Τα κύρια ερευνητικά ερωτήματα της έρευνας.....	69
3.3. Το ερευνητικό υλικό- Τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά του.....	70
3.4. Η μεθοδολογική προσέγγιση- Οι επιμέρους κατηγορίες των ηθικοκοινωνικών αξιών.....	79
<u>ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ</u>	
4.1. Ανθολόγιο Α' και Β' Δημοτικού.....	84
4.2. Ανθολόγιο Γ' και Δ' Δημοτικού.....	102
4.3. Ανθολόγιο Ε' και ΣΤ' Δημοτικού.....	120
Συμπεράσματα.....	136
Βιβλιογραφία.....	143

Ευχαριστίες

Στην επιβλέπουσα καθηγήτρια μου κ. Σμαράγδα Παπαδοπούλου-Μανταδάκη, καθηγήτρια του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Ιωαννίνων, εκφράζω τις θερμές ευχαριστίες μου για τις πολύτιμες υποδείξεις της και την εν γένει παιδαγωγική καθοδήγηση που μου παρείχε. Ευχαριστίες οφείλω ακόμη και σε όλους τους καθηγητές μου στο Μεταπτυχιακό Τμήμα της κατεύθυνσης «Γλώσσα και Παιδική Λογοτεχνία» για τις καίριες συμβουλές που μου παρείχαν κατά τη διάρκεια των σπουδών μου.

Παράλληλα, εκφράζω τις ευχαριστίες μου στους υπεύθυνους της Πανεπιστημιακής Βιβλιοθήκης Ιωαννίνων, όπου εργάστηκα για την εκπόνηση της παρούσας μελέτης. Τέλος, εκφράζω την ευγνωμοσύνη μου στην οικογένειά μου, για όλα όσα μου προσέφερε κατά τη διάρκεια της συγγραφής της μεταπτυχιακής μου διατριβής.

Πρόλογος

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η εξεύρεση και η παρουσίαση των ηθικοκοινωνικών αξιών, όπως αυτές προβάλλονται στα τρία Λογοτεχνικά Ανθολόγια που αντιστοιχούν στις έξι τάξεις του ελληνικού Δημοτικού σχολείου. Η μελέτη έχει ως στόχο να αναδείξει τις ηθικοκοινωνικές αξίες που υπάρχουν στα κείμενα τα οποία επέλεξε η συγγραφική ομάδα του κάθε Ανθολογίου και παράλληλα να καταγράψει τον τρόπο λειτουργίας τους και τα μηνύματα που κρύβονται πίσω από την χρήση τους. Για την καλύτερη διαμόρφωση της μελέτης, αυτή χωρίστηκε σε δύο μέρη. Το θεωρητικό μέρος, το οποίο στην ουσία λειτουργεί και ως εισαγωγή στην έρευνα και το δεύτερο μέρος, όπου παρέχονται τα ερευνητικά αποτελέσματα. Κάθε ένα από αυτά τα δύο μέρη, χωρίστηκε σε επιμέρους υποκεφάλαια με σκοπό να εξηγηθούν με σαφήνεια και επάρκεια οι κυριότεροι όροι που εμπλέκονται στην μελέτη.

Πιο αναλυτικά, το θεωρητικό τμήμα της παρούσας έρευνας στοχεύει στην αποσαφήνιση των βασικών όρων που χρησιμοποιούνται εδώ, μέσω της παρουσίασης των αποτελεσμάτων σχετικών ερευνών, διεθνών αλλά και ελληνικών. Έτσι, το πρώτο κεφάλαιο του θεωρητικού μέρους χωρίστηκε σε τρία επιμέρους υποκεφάλαια, στα οποία παρέχεται κατά σειρά η ακριβής αποσαφήνιση του όρου "αξία", στα είδη της αξίας και τέλος στο ακριβές περιεχόμενο του βασικού όρου της μελέτης, δηλαδή τις ηθικοκοινωνικές αξίες.

Αντίστοιχα, το δεύτερο κεφάλαιο του θεωρητικού μέρους έχει ως αντικείμενό του την διερεύνηση της σχέσης μεταξύ της εκπαίδευσης και των ηθικών αξιών. Έτσι, εδώ μελετάται ο ρόλος των σχολικών εγχειριδίων ως προς την μετάδοση αξιών στους μαθητές, ο ρόλος της εκπαίδευσης αναφορικά με την ίδια κατεύθυνση, αλλά και η Λογοτεχνία ως φορέας καταγραφής και μετάδοσης των ηθικοκοινωνικών αξιών από τη

μια γενιά στην επόμενη. Επιπλέον, επιχειρείται μια καταγραφή των κυριότερων αποτελεσμάτων σχετικών μελετών που έχουν εκπονηθεί στον ελληνικό χώρο, έτσι ώστε τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας να μπορούν να συγκριθούν με τα αντίστοιχα αποτελέσματα των ερευνών για τις οποίες γίνεται λόγος.

Το θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας κλείνει με το τρίτο υποκεφάλαιο του πρώτου μέρους, όπου αρχικά παρουσιάζονται οι σκοποί και οι στόχοι της έρευνας που ακολουθεί στο δεύτερο μέρος της παρούσας μελέτης. Εκτός ωστόσο από τους κύριους σκοπούς, υπάρχουν επίσης και ορισμένα επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία απασχόλησαν και επιχειρήθηκε να απαντηθούν. Έτσι, τα ερευνητικά ερωτήματα παρουσιάζονται επίσης αναλυτικά, με στόχο την σαφή οριοθέτηση των στόχων της έρευνας.

Ιδιαίτερη σημασία δόθηκε επίσης και στην μεθοδολογική προσέγγιση που ακολουθήθηκε. Έχοντας ως στόχο, αφενός να παρουσιαστούν ποιοτικά αποτελέσματα σχετικά με τις ηθικοκοινωνικές αξίες των Ανθολογίων και αφετέρου να υπάρχει επίσης μια αριθμητική αποτίμηση των δεδομένων, οι ηθικοκοινωνικές αξίες χωρίστηκαν σε συγκεκριμένες κατηγορίες. Η λογική με την οποία πραγματοποιήθηκε ο χωρισμός των επιμέρους κατηγοριών των ηθικοκοινωνικών αξιών, εξηγείται αναλυτικά στο αντίστοιχο υποκεφάλαιο του τρίτου μέρους της θεωρητικής προσέγγισης της μελέτης.

Το θεωρητικό τμήμα της έρευνας ολοκληρώνεται με την παρουσίαση των τεχνικών χαρακτηριστικών του ερευνητικού υλικού. Στο σημείο αυτό, παρέχονται οι σημαντικότερες πληροφορίες αναφορικά με το περιεχόμενο και τη δομή των τριών Ανθολογίων, που αποτελούν και τα σημαντικότερα τεκμήρια της έρευνας. Ωστόσο, παρέχονται επίσης πληροφορίες οι οποίες αφορούν τα Αναλυτικά Προγράμματα, αλλά και τα αντίστοιχα βιβλία που προορίζονται για τους καθηγητές, με στόχο την

αναλυτικότερη παρουσίαση του υλικού που απευθύνεται στους μαθητές, καθώς και την ανάδειξη των στοιχείων εκείνων που θεωρεί το Υπουργείο Παιδείας ως τα πλέον σημαντικά σχετικά με το μάθημα της Λογοτεχνίας καθώς και τον ενδεδειγμένο τρόπο διδασκαλίας του.

Αντίστοιχα, στο κυρίως μέρος της μελέτης, παρέχονται τα αποτελέσματα της ερευνητικής διαδικασίας. Τα αποτελέσματα της ερευνητικής διαδικασίας παρέχονται σε τρία επιμέρους κεφάλαια, κάθε ένα εκ των οποίων αντιστοιχεί σε ένα Ανθολόγιο. Με βάση τόσο τις κατηγορίες των ηθικοκοινωνικών αξιών που οριοθετήθηκαν στο πρώτο μέρος, όσο κυρίως τα αποτελέσματα αναφορικά με τις αξίες αυτές, τα οποία ανακτήθηκαν μέσω των κειμένων που απαρτίζουν τα τρία Ανθολόγια, απαντώνται τα ερευνητικά ερωτήματα της έρευνας. Τα τρία αυτά κεφάλαια, αποτελούν την πλέον ουσιώδη πλευρά της παρούσας έρευνας, καθώς οδηγούν στα συμπεράσματά της.

Ο συγκερασμός των αποτελεσμάτων της έρευνας που πραγματοποιήθηκε με το θεωρητικό υπόβαθρο αυτής, παρέχεται μέσω του κεφαλαίου των συμπερασμάτων. Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρείται η τελική παρουσίαση των σημαντικότερων στοιχείων που προήλθαν μέσω της έρευνας, όπως επίσης και η απάντηση στα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν στο θεωρητικό κομμάτι της μελέτης. Τέλος, στο παράρτημα της βιβλιογραφίας, αναφέρονται όλοι οι τίτλοι των μελετών και των άρθρων, ελληνικών και διεθνών, οι οποίοι μελετήθηκαν ώστε να πραγματοποιηθεί η παρούσα έρευνα.

1.1. Η έννοια της αξίας

Η προσπάθεια εξεύρεσης και παρουσίασης των ηθικοκοινωνικών αξιών που προωθούνται μέσω των Λογοτεχνικών Ανθολογίων προϋποθέτει την αποσαφήνιση της έννοιας της αξίας. Η έννοια της αξίας συγγέεται συχνά με παρεμφερείς όρους, τόσο σε καθημερινό, όσο και σε ερευνητικό επίπεδο. Συνεπώς, καθώς αποτελεί το σημαντικότερο μεθοδολογικό εργαλείο που χρησιμοποιείται στην παρούσα έρευνα, η εννοιολογική διάκριση της αξίας από συναφείς όρους, αποτελεί επίσης ένα πρωταρχικό μέλημα για τη μελέτη.

Προφανώς, η αναζήτηση και η καθιέρωση των κοινωνικών και ηθικών αξιών για μια κοινωνία, πρόκειται για μια μακροχρόνια, διαχρονική διαδικασία. Ωστόσο, η αποσάθρωση που παρατηρείται στον κοινωνικό ιστό και γίνεται εντονότερη, σε παγκόσμιο μάλιστα επίπεδο με το πέρασμα των χρόνων, επιβάλλει την αποσαφήνιση, την μελέτη, αλλά και την προώθηση των αξιών στα σχολικά εγχειρίδια και ίσως τον επαναπροσδιορισμό τους. Το σύστημα των ηθικών αξιών διαφοροποιείται από γενιά σε γενιά ή από πολιτισμό σε πολιτισμό και έτσι, στη σύγχρονη εποχή, υπήρξε μια έντονη αμφισβήτηση αρκετών ηθικών αξιών. Η κρίση αυτή των ηθικών αξιών μπορεί να προσδιοριστεί χρονικά περίπου στα μέσα του 20ου αιώνα, κυρίως μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και τις τραγικές συνέπειες αυτού. Τα νεότερα μέλη των κοινωνιών θεώρησαν ότι οι αξίες είχαν προδοθεί, με αποτέλεσμα η ανθρωπότητα να γνωρίσει μια τραυματική εμπειρία. Παράλληλα, φτάνοντας στην περισσότερη σύγχρονη εποχή και καθώς παρατηρείται μια ολοένα και μεγαλύτερη ανάπτυξη της τεχνολογίας, συντελείται παράλληλα μια μετατόπιση των ανθρώπινων αξιών. Ο παραμερισμός των ηθικών και των πνευματικών αξιών και η προτεραιότητα στις υλικές και οικονομικές

αξίες, ουσιαστικά οδήγησε στον ηθικό αποπροσανατολισμό των κοινωνιών. (Διαμαντόπουλος, 1984: 80).

Καθώς τα σχολικά εγχειρίδια και στην περίπτωση που μελετάται εδώ, τα Λογοτεχνικά Ανθολόγια, αποτελούν, όπως θα δούμε, μέσο προώθησης των κοινωνικών και ηθικών αξιών, η μελέτη των αξιών αυτών μπορεί να συμβάλλει στην βελτίωση του τρόπου διδασκαλίας τους. Τα αποτελέσματα από την έρευνα αυτή επιθυμούμε να παρέχουν χρήσιμα συμπεράσματα για τον τρόπο διδασκαλίας των αξιών και ειδικά των ηθικοκοινωνικών αξιών στο Δημοτικό Σχολείο, τόσο σε γενικότερο επίπεδο, όσο και συγκεκριμένα στο μάθημα της Λογοτεχνίας.

Για να επανέλθουμε ωστόσο στον ορισμό της αξίας, πρέπει αρχικά να αναφερθεί ότι για τον όρο αυτό, η ακριβής μετάφραση του οποίου στην αγγλική γλώσσα παρέχεται μέσω της λέξης *value*, έχουν δοθεί πράγματι αρκετοί διαφορετικοί ορισμοί, δημιουργώντας έτσι ένα περίπλοκο φάσμα ιδεών που συνδέονται με τον όρο. Εξάλλου, καθώς η έννοια της αξίας έχει γίνει αντικείμενο μελέτης από διάφορα επιστημονικά πεδία, ο σαφής ορισμός της αποτελεί μια δύσκολη διαδικασία. Η αξία έχει γίνει αντικείμενο έρευνας σε κοινωνιολογικές, φιλοσοφικές αλλά και παιδαγωγικές, μεταξύ άλλων μελέτες, οι οποίες διεύρυναν το πεδίο ορισμού της και το περιεχόμενο του όρου. Στο κεφάλαιο αυτό θα δοθούν οι κύριες κατευθύνσεις σχετικά με τον όρο, ώστε να γίνει πλήρως κατανοητό το αντικείμενο μελέτης της έρευνας και να τεθεί παράλληλα ο βασικός άξονας στον οποίο βασίζεται η μελέτη.

Καθότι για την έννοια της αξίας έχουν παρατηρηθεί πολλές και διαφορετικές προσπάθειες αναφορικά με την διατύπωση ενός σχετικού ορισμού, εδώ θα αναφέρουμε ορισμένες επιλεγμένες προσπάθειες ορισμού του όρου, με σκοπό την αποσαφήνιση διαφορετικών πλευρών που καλύπτει η χρησιμοποίησή του στην έρευνα αυτή. Εκτός

της προσπάθειας για έναν ορισμό του όρου, το κεφάλαιο αυτό έχει επίσης ως θεμελιώδη στόχο την ανάδειξη των κύριων χαρακτηριστικών της έννοιας της αξίας. Ο Μπαμπινιώτης, στο *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, θεωρεί την αξία ως "το ποσό ή τα αγαθά στα οποία αντιστοιχεί κάτι, τον βαθμό στον οποίο κάποιος είναι σημαντικός, ή λειτουργικός, την ιδιότητα του πολύτιμου, αλλά και το ιδανικό, την ιδέα που καθορίζει τον τρόπο ζωής και σκέψης (Μπαμπινιώτης, 1998:223).

Βέβαια, το κύριο περιεχόμενο της έρευνας σχετίζεται με τις ηθικοκοινωνικές αξίες, με την έννοια της αξίας να σχετίζεται έτσι άμεσα με την ηθική. Προφανώς, η συζήτηση αναφορικά με την ηθική αποτελεί μια μακράιωνη διαδικασία και, αναφορικά τουλάχιστον με τον ελληνικό χώρο, ξεκινά ήδη από την κλασσική αρχαιότητα. Έτσι, στο έργο του Πλάτωνα, η πράξη των ανθρώπων εξαρτάται από την γνώση των ηθικών αξιών. Η πλατωνική ηθική έχει δυϊστικό χαρακτήρα, καθώς το σώμα και οι γήινες ανάγκες αυτού είναι η αιτία κάθε βλάβης, ενώ επιπλέον θεωρείται πως δεν έχουν καμία αξία και αποτελούν τα πραγματικά εμπόδια ώστε να κατορθώσει η ψυχή να φτάσει στο αγαθό. Στο διασημότερο έργο του Πλάτωνα, την Πολιτεία, η ηθική διδασκαλία σχετικά με τις ιδιοσυγκρασίες του ανθρώπου, έχει ως συνέπεια την διάκριση τεσσάρων κύριων αρετών, δηλαδή της σοφίας, της ανδρείας, της σωφροσύνης και της δικαιοσύνης. Επιπλέον, η πλατωνική ηθική, στηρίζεται στην "αυτονομία του λογικού", και παρότι εξ αρχής φαίνεται να είναι ξεριζωμένη από την έννοια της θρησκείας, επί της ουσίας βασίζεται στη θρησκεία, όπως βέβαια την αντιλαμβάνεται ο Έλληνας φιλόσοφος. Στον Πλάτωνα η έννοια της θεότητας ταυτίζεται με το αγαθό, την πρόνοια, την ιδέα ότι ο κόσμος είναι έργο του λογικού, τη λατρεία του Θεού μέσω της αρετής και της γνώσης. Σύμφωνα με εκείνον, το αγαθό είναι κάτι το απεριόριστο (Zeller & Nestle, 1990: 174-178).

Η έννοια της ηθικής διαφοροποιείται μέσα από το έργο του Αριστοτέλη, που παρέχει την τελική μορφή των ηθικών δοξασιών του στα Ηθικά Νικομάχεια. Στο έργο του φιλόσοφου, στην ηθική υπόσταση του ανθρώπου περιλαμβάνονται και τα μέρη της ψυχής, ενώ ο σκοπός κάθε ανθρώπινης ενέργειας είναι η ευδαιμονία. Η ευδαιμονία του ανθρώπου συνίσταται στην έννοια της αρετής, η οποία θεωρείται ως μια τέλεια ενέργεια. Επιπλέον, η έννοια της ηθικής αρετής, που είναι και το καθεαυτό αντικείμενο της ηθικής στον Αριστοτέλη, ορίζεται μέσω τριών γνωρισμάτων. Έτσι, αρχικά, όλες οι αρετές στηρίζονται σε ορισμένες φυσικές κλίσεις, αρετές όμως κυριολεκτικά, γίνονται μόνο όσες οδηγούνται από τη φρόνηση. Επίσης, εάν όταν εξετάζεται η έννοια της βούλησης, μπορεί να ονομαστεί ως ηθική, όταν βρίσκεται στο μέσον. Με άλλα λόγια, αναφερόμαστε εδώ στη γνωστή θεωρία της μεσότητας, με την αρετή να προσδιορίζεται ως αυτό που βρίσκεται ανάμεσα στα ελαττώματα του πολύ και του λίγο. Τέλος, έργο της φρόνησης είναι να υποδείξει που βρίσκεται στην πραγματικότητα η σωστή μεσότητα. Παράλληλα, σύμφωνα με τους Zeller και Nestle, η έννοια της αριστοτελικής ηθικής παρουσιάζει έναν δυϊσμό. Καθότι ο Αριστοτέλης δεν ακολούθησε τον υπερβατικό ιδεαλισμό του Πλάτωνα, βρέθηκε ενώπιον της αντιφατικής υποχρέωσης να βγάλει ένα ηθικό ιδανικό από την εμπειρική πραγματικότητα (Zeller & Nestle, 1990: 241-246).

Κατά τη σύγχρονη εποχή, η έννοια της αξίας έγινε αντικείμενο πολλαπλών φιλοσοφικών στοχασμών. Έτσι, ο Nietzsche ορίζει τις αξίες όχι απλά ως δεοντολογικές αρχές ή δεοντολογικά στοιχεία, αλλά ως τις πλέον κεντρομόλες δυνάμεις της ανθρώπινης ζωής. Ωστόσο, οι δυνάμεις αυτές, αντί να λειτουργούν με τον ανωτέρω περιγραφόμενο τρόπο, "στην έκπτωσή τους συνιστούν ένα οντολογικά- ιστορικά υπονομευτικό σύστημα ηθικών προσταγμάτων, που σχετίζεται ή συσχετίζεται με όλο το σύστημα των κοινωνικών τάξεων και εκφράζει τις δικές τους εξουσιαστικές

ιδεολογικοποιήσεις" (Τζωρτζόπουλος: 2017). Σύμφωνα με τον Γερμανό φιλόσοφο, ο άνθρωπος μεταβλήθηκε σε δούλο των αξιών, οι οποίες, λειτουργούν ως ένα δεσποτικό σύστημα απέναντι στους αδύναμους και καταπιεσμένους ανθρώπους, ενώ πρέπει επίσης να επισημανθεί, ότι καθώς οτιδήποτε απασχόλησε την φιλοσοφία σχετίζεται σύμφωνα με τον Nietzsche με το σύστημα των αξιών, τίθεται υπό γενική αμφισβήτηση και κάθε αλήθεια που σχετίζονταν με τις αξίες, ως τη συγγραφή του έργου του. Αναφορικά δε με την έννοια της ηθικής στον Nietzsche, αυτή προσλαμβάνεται ως η μοναδική αλήθεια και γίνεται κατανοητή σε δύο μορφές, την ηθική των δούλων και την ηθική των κυρίων. Ο πρώτος τύπος της ηθικής αφορά τους δούλους, τους αδύναμους και τους καταπιεσμένους, οι οποίοι μισούν τη ζωή και επιβάλλουν "την ηθική της μνησικακίας". Από την άλλη πλευρά, η ηθική των κυρίων, αφορά την έννοια της ανάπτυξης όλων των ανθρώπινων δυνατοτήτων, που περιλαμβάνουν ένα τεράστιο φάσμα, το οποίο εκτείνεται από τα συναισθήματα έως και την σκέψη (Τζωρτζόπουλος, 2017).

Η Δραγώνα-Μονάχου, επισημαίνει ότι στο έργο του Wittgenstein δεν υπάρχει κάποια συγκροτημένη ηθική θεωρία, καθώς ο φιλόσοφος πίστευε πως ήταν μάλλον αδύνατο να γραφτεί ένα βιβλίο επάνω στην έννοια της ηθικής, την οποία και θεωρούσε υπερφυσική. Για τον Wittgenstein, η προσπάθεια κάποιου να συγγράψει μια θεωρητική μελέτη σχετική με την ηθική, θα ερχόταν αντιμέτωπη με τα όρια της γλώσσας. Αναφερόμενος στο ζήτημα των προτάσεων της ηθικής, και καθώς στο έργο του όλες οι προτάσεις θεωρούνται ισότιμες, ο Wittgenstein θεωρεί πως το νόημα του κόσμου στην πραγματικότητα βρίσκεται έξω από αυτόν, καθώς θεωρεί πως τα πάντα εντός του κόσμου είναι συμπτωματικά και δεν υπάρχει καμία αξία. Ο Αυστριακός φιλόσοφος θεωρούσε, ότι για να υπάρχει κάποια αξία, η οποία να έχει πράγματι αξία, αυτή θα έπρεπε να βρίσκεται έξω από τον κόσμο. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να κατανοήσουμε,

ότι στον Wittgenstein κυριαρχεί η άποψη ότι ο άνθρωπος, ακριβώς επειδή η ηθική είναι υπερβατική, δεν μπορεί να την εκφράσει με λέξεις (Δραγώνα- Μονάχου, 1995: 153-157).

Οι σκέψεις του Wittgenstein, όπως παρουσιάστηκαν παραπάνω, υπήρξαν ουσιαστικά το κύριο νόημα του βιβλίου του φιλόσοφου με τίτλο "Tractatus". Ωστόσο, ο Wittgenstein επανέρχεται στο πρόβλημα της ηθικής, θεωρώντας ότι υπάρχουν αδυναμίες και λάθη στο έργο αυτό. Η έννοια της ηθικής προσλαμβάνει πλέον τη "γενική έρευνα για το τι είναι αγαθό" και το πεδίο αυτό διευρύνεται με την συμπερίληψη της έννοιας της αισθητικής. Βέβαια, σε καμία περίπτωση δε δέχεται η ηθική ως επιστήμη, συνεχίζοντας να τη θεωρεί ως έννοια υπερφυσική και διατηρώντας επιπλέον την διαίρεση μεταξύ των γεγονότων και των αξιών. (Δραγώνα- Μονάχου, 1995: 156-162).

Παράλληλα, στο έργο του Wittgenstein, το γλωσσικό νόημα δε συνδέεται με την δυνατότητα αναπαράστασης, αλλά με την έννοια της χρήσης και την επιστημολογία της κατανόησης. Όπως σημειώνει ο Θανάσης Σακελλαριάδης, "το γλωσσικό νόημα εκδηλώνεται στη χρήση της πρότασης, και είναι αυτό το οποίο ερμηνεύουμε όταν δίνουμε εξηγήσεις για το νόημα. Αυτή η παρατήρηση δείχνει ότι το νόημα είναι μια εσωτερική υπόθεση της γλώσσας και δεν είναι εξωγλωσσική αναφορά. [...] Στη γλώσσα, το νόημα των λέξεων και των προτάσεων συγκροτείται μέσω της χρήσης. (Σακελλαριάδης, 1999: 11).

Η αφετηρία των θέσεων και των ερευνών του Wittgenstein είναι η χρήσης μιας λέξης, ή η χρήση μιας έκφρασης, ενώ στο ώριμο έργο του, ο βιεννέζος φιλόσοφος θεωρεί ότι το νόημα της λέξης είναι η χρήση που λαμβάνει στη γλώσσα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Σακελλαριάδης (1999: 12), "το νόημα της πρότασης, η οποία εκφράζει μια

ολότητα, εξαρτάται από το πώς χρησιμοποιείται στην πράξη. Η συγκεκριμένη σημασία της εξαρτάται από τη συγκεκριμένη χρήση της. Η χρήση της γλώσσας είναι μια πρακτική, είναι όπως η άσκηση μιας τεχνικής με τη χρησιμοποίησης διαφόρων εργαλείων. Η πράξη δίνει στις λέξεις το νόημά τους". Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί, ότι σύμφωνα με τον Wittgenstein ο τρόπος χρησιμοποίησης της γλώσσας σε μια κοινότητα, διαμορφώνει τη γλωσσική χρήση των όρων, καθώς η χρήση της γλώσσας δεν αποτελεί μια ιδιωτική επιλογή.

Σύμφωνα με τον Auroux, η έννοια της "Φιλοσοφίας της Γλώσσας" αντιστοιχεί σε ένα περίπλοκο εννοιολογικό πεδίο, καθώς η χρήση του όρου αυτού μπορεί να αναφέρεται σε διαφορετικά πράγματα., όπως είναι για παράδειγμα οι σκέψεις σχετικά με τη φύση της γλώσσας, οι αντιλήψεις αναφορικά με τη γλώσσα, όπως τις συναντούμε στα έργα διαφόρων φιλοσόφων, ή στους στοχασμούς που έχουν ως στόχο να εξηγήσουν τη φύση της γλώσσας, αλλά και το ρόλο της στην ανθρώπινη εμπειρία. Επιπλέον, ο όρος σχετίζεται επίσης με έναν αριθμό τεχνικών αναζητήσεων, που προήλθαν από τις αναπαραστάσεις των συζητήσεων των λογικών συστημάτων από τους Frege και Russell. Ως απότοκο έτσι του ώριμου έργου του Wittgenstein, αναπτύχθηκε μια φιλοσοφία της καθημιλούμενης γλώσσας. Η γλώσσα αυτή, πρόκειται για τη γλώσσα που μιλούν οι άνθρωποι σε καθημερινές συνθήκες ζωής, χωρίς την επέμβαση της τυποποίησης (Auroux, 1999: 17).

Από την άλλη πλευρά, επιστρέφοντας στην έννοια της αξίας, ο Διαμαντόπουλος, στο *Λεξικό βασικών εννοιών του υλικού- τεχνικού, πνευματικού και ηθικού πολιτισμού*, ορίζει τις αξίες ως "το σύνολο των ιδιοτήτων, οι οποίες εκφράζουν τη σπουδαιότητα ενός αγαθού, προσώπου ή πράγματος". Αναφορικά δε με τα είδη των αξιών, αυτές διακρίνονται σε οικονομικές, πολιτικές, πνευματικές, αισθητικές, φυσικές και ηθικές. Οι ηθικές αξίες αφορούν την ελευθερία, την δικαιοσύνη, την παράδοση, την ειρήνη,

την θρησκεία κ.α. Ο Διαμαντόπουλος επιχειρεί επίσης μια φιλοσοφική προσέγγιση της έννοιας της αξίας και στην κατεύθυνση αυτή ορίζει τις αξίες ως τα δημιουργήματα της ομαδικής συνείδησης, επισημαίνοντας ότι η ιεράρχηση των αξιών εξαρτάται από αστάθμητους παράγοντες. Ως αποτέλεσμα της διαδικασίας αυτής, οι αξίες διαφέρουν τόσο από άτομο σε άτομο ή από εποχή σε εποχή, όσο και από πολιτισμό σε πολιτισμό. (Διαμαντόπουλος, 1984: 79-80).

Επιπλέον, η έννοια της ηθικής, σύμφωνα με τον Διαμαντόπουλο αναφέρεται στο σύνολο των κανόνων εκείνων, οι οποίοι ρυθμίζουν τις ανθρώπινες συμπεριφορές τόσο προς τους άλλους, όσο και προς τον ίδιο του τον εαυτό. Επισημαίνει δε, πως η ηθική δεν αναφέρει με άμεσο τρόπο στους ανθρώπους το τι θα πρέπει να πράξουν, καθώς δεν αναφερόμαστε εδώ σε γραπτούς κανόνες, ενώ παράλληλα οι ηθικοί κανόνες εξάγονται από την φιλοσοφική έρευνα, η οποία εστιάζει στην προέλευση και στον σκοπό του ανθρώπου. (Διαμαντόπουλος, 1984: 198-199).

Η έννοια της ηθικής έχει απασχολήσει τη φιλοσοφική σκέψη όπως είδαμε ήδη από την αρχαιότητα. Ο Αριστοτέλης, ο οποίος συνέλαβε τον κόσμο ως έναν χώρο, στον οποίο η ύπαρξη των πάντων επιτελεί μια συγκεκριμένη σκοπιμότητα, προχώρησε στον διαχωρισμό και στην κατάταξη των ανθρώπινων πράξεων σε δύο κατηγορίες: τις ποιητικές και τις πρακτικές. Η διαφορά μεταξύ των δύο κατηγοριών αυτών έγκειται σύμφωνα με τον Αριστοτέλη ακριβώς στη σχέση που έχουν οι ανθρώπινες πράξεις με τον σκοπό που επιτελούν. Στην πρώτη λοιπόν κατηγορία, εκείνη των ποιητικών πράξεων, ο επιδιωκόμενος σκοπός διαχωρίζεται από την ίδια την πράξη. Στην περίπτωση αυτή, η εκάστοτε τέχνη την οποία επιτελεί ο άνθρωπος, ουσιαστικά υπαγορεύει και τον ίδιο τον σκοπό, τον οποίο ο άνθρωπος θα επιχειρήσει να πραγματοποιήσει. Αντίθετα, στην δεύτερη κατηγορία των δραστηριοτήτων, δηλαδή εκείνων των πράξεων, ο σκοπός ενσωματώνεται στην διαδικασία της πράξης

(Πελεgrίνης 1986: 22-26). Με βάση τις διακρίσεις στις οποίες προχωρά ο Αριστοτέλης, ο Πελεgrίνης εντάσσει τις ηθικές ενέργειες των ανθρώπων στις πρακτικές δραστηριότητες, καθώς θεωρεί ότι οι ηθικοί προβληματισμοί που μπορούν να εκφραστούν, δεν περιορίζονται στο πλαίσιο των ποιητικών δραστηριοτήτων, παρά παρατηρείται μια επέκταση και στο σκοπό που επιτελούν. Ο μελετητής καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι δε θα πρέπει να εξομοιώνονται και να συγχέονται οι ηθικές εκτιμήσεις με τις αξιολογικές κρίσεις, οι οποίες είναι πράγματι φυσιολογικό να συμβαίνουν (Πελεgrίνης, 1986: 25-27).

Ένας σχετικός προβληματισμός, είναι το κατά πόσον η έννοια της ηθικής είναι κοινή προς όλους του πολιτισμούς, ή υπάρχουν σχετικές διαφοροποιήσεις. Πράγματι, η ύπαρξη μιας "ηθικής μορφής ζωής" αποτέλεσε μια σκέψη, η οποία μπορεί να αναβρεθεί σε όλες τις ανθρώπινες κοινωνίες. Ωστόσο, καθώς κάθε κοινωνία στηρίζεται επίσης σε συγκεκριμένους κανόνες συμπεριφοράς, αντιλήψεις και ιδεολογίες, οι διαφοροποιήσεις αυτές έχουν ως αποτέλεσμα αντίστοιχες διαφοροποιήσεις στην ηθική της εκάστοτε κοινωνίας. Στην άποψη αυτή, αντιτάχτηκαν ορισμένοι μελετητές της ανθρώπινης συμπεριφοράς, όπως αναφέρει ο Πελεgrίνης, οι οποίοι, παρά το γεγονός ότι πράγματι συμφωνούν στην ύπαρξη ιδιομορφιών ανάμεσα στους πολιτισμούς ανά τον κόσμο, εντούτοις, αναφέρονται σε συγκεκριμένες έννοιες, τις οποίες ονομάζουν ως καθολικές αξίες και οι οποίες αναφέρονται στην ηθική συμπεριφορά (Πελεgrίνης, 1986: 62-63).

Από την άλλη πλευρά, ο Καραφύλλης, μελετώντας τη φιλοσοφική διάσταση της αξίας, ορίζει ως αξία την αξία κάποιου αντικειμένου, το τίμημα, ή το σύνολο της τιμής, "το αναλογούν, ή το πρέπον". Επισημαίνει δε, ότι στα πρόσωπα η αξία σχετίζεται με την έννοια της υπόληψης αλλά και της γενικής αξίας του ανθρώπου, με άλλα λόγια με το πόσο αξίζει κάποιος. Παράλληλα, και ενώ υποστηρίζει πως η αξία ενδέχεται επίσης να

δηλώνει τη γνώμη κάποιου ανθρώπου, αναφέρεται στο γεγονός ότι η αξία λαμβάνει διάφορες σημασίες, μεταξύ άλλων, τόσο στη νέα ελληνική και στην αρχαία ελληνική γλώσσα, όσο και στις ευρωπαϊκές γλώσσες (Καραφύλλης, 2005: 37-38).

Η σημαντικότερη ωστόσο διάσταση που επισημαίνει ο Καραφύλλης σχετικά με τις αξίες αφορά το χαρακτήρα τους, καθώς θεωρεί πως οι αξίες ενδέχεται να έχουν τόσο υποκειμενικό, όσο και αντικειμενικό χαρακτήρα. Η συνθήκη αυτή εξηγείται από το γεγονός ότι από τη μία πλευρά, οι αξίες ενδέχεται να διαφέρουν στο κάθε άτομο, και γι' αυτό το λόγο μπορούν να χαρακτηριστούν ως υποκειμενικές. Από την άλλη πλευρά ωστόσο, οι αξίες αναφέρονται συνήθως σε κάτι που έχει αντικειμενικό χαρακτήρα, γεγονός που μπορεί να τους προσδώσει επίσης τον χαρακτηρισμό "αντικειμενικές" (Καραφύλλης, 2005: 39).

Μια ακόμη σημαντική παράμετρος που πρέπει να ληφθεί υπόψη αναφορικά με τον χαρακτήρα και τα κύρια γνωρίσματα των αξιών, είναι η ικανότητά τους όχι μόνον να μεταφέρονται από γενιά σε γενιά, όπως άλλωστε ήδη αναφέρθηκε, αλλά και να μεταβάλλονται μέσα στο πέρασμα του χρόνου, από άνθρωπο σε άνθρωπο, ή και από κοινωνία σε κοινωνία. Η Κομνηνού (χ.χ.: 3) θεωρεί την αξία ως την συνισταμένη εκείνη η οποία καθορίζεται από ένα συγκεκριμένο τρίπτυχο παραγόντων. Πρόκειται για το τρίπτυχο άνθρωπος, χώρος και χρόνος, το οποίο μεταβάλλεται, καθώς επηρεάζεται από την αντίστοιχη αλλαγή ορισμένων παραγόντων. Έτσι, καθώς οι αξίες μεταδίδονται από την μια γενιά στην επόμενη, ενώ επίσης αφορούν στάσεις ζωής που είναι συνήθως αποδεκτές κοινωνικά, πολιτιστικά αλλά και θρησκευτικά, είναι επίσης και μεταβαλλόμενες, ακριβώς όταν οι παράγοντες που προαναφέρθηκαν, μεταβληθούν και εκείνοι με τη σειρά τους.

Αναφερόμενος στην προβληματική της μεταβολής των αξιών, ο Κωνσταντίνου (1997: 44) θεωρεί πως κάθε κοινωνία ή κοινωνική ομάδα καθιερώνει σε μια ορισμένη εποχή ύπαρξής της, τις αξίες εκείνες οι οποίες ανταποκρίνονται στο επίπεδο της ανάπτυξης της, αλλά και στο είδος των αναγκών της. Προφανώς, αναφερόμαστε στο σημείο αυτό σε δεδομένες στιγμές της ιστορικής εξέλιξης μιας κοινωνίας. Αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα, πως ούτε οι αξίες, αλλά ούτε και οι κοινωνικοί κανόνες διατηρούν την ίδια αξία στο χρόνο. Για να κάνει περισσότερο κατανοητή τη θέση του αυτή, ο Κωνσταντίνου αναφέρεται ως παράδειγμα στην εμφάνιση συγκεκριμένων υποσυστημάτων αξιών, τα οποία μπορεί να γίνουν ορατά σε διάφορες υποπολιτισμικές ομάδες (punks- hippies μεταξύ άλλων), ενώ επισημαίνει επίσης, ότι και σε διαφορετικά κοινωνικά στρώματα της ίδιας κοινωνίας ισχύουν και παγιώνονται διαφορετικού τύπου και περιεχομένου αξίες. Είναι λοιπόν μάλλον αυτονόητο, ότι οποιεσδήποτε κοινωνικού τύπου μεταβολές μπορούν να επιφέρουν αντίστοιχες αλλαγές στα θεσμοθετημένα αξιακά συστήματα, κάνοντας έτσι κατανοητό τον ευμετάβλητο χαρακτήρα των αξιών.

Είναι βέβαια πολύ βασικό και πρέπει να αναφερθεί, ότι τα συστήματα αξιών που βρίσκονται σε διαφορετικούς πολιτισμούς ανά τη γη, χαρακτηρίζονται επίσης από πολλές και σημαντικές κάποιες φορές μεταξύ τους διαφορές. Οπουδήποτε υπάρχουν ανθρώπινες κοινωνίες, θα ανακαλύψει κανείς ότι εντός αυτών έχουν υιοθετηθεί συγκεκριμένα αξιακά συστήματα ή αξίες, τα οποία με τη σειρά τους αντανακλούν συγκεκριμένα, τοπικού χαρακτήρα πιστεύω σχετικά με τη φύση του ανθρώπου. Τα συστήματα για τα οποία γίνεται λόγος συμπεριλαμβάνουν τρόπους συμπεριφοράς απέναντι σε τρίτους, συγκεκριμένους τρόπους δράσης και αντίδρασης, καθώς και απόψεις σχετικά με το τι ενδέχεται να είναι σωστό και το τι μπορεί να είναι λανθασμένο. Το συμπέρασμα όσων αναφέρθηκαν, συνοψίζεται στην θεώρηση ότι στη γη υπάρχουν πολλά συστήματα αξιών επινοημένα και δομημένα από τον άνθρωπο, τα

οποία δε συμφωνούν λεπτομερειακά και με απόλυτη σαφήνεια σχετικά με τις έννοιες του "σωστού" και του "λάθους". Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό, ότι ορισμένα εξ αυτών των αξιακών συστημάτων χαρακτηρίζονται από εκ διαμέτρου αντίθετες απόψεις και δομές. (O. R. Bontrager, 1966: 236-237).

Καθώς ωστόσο έγινε κατανοητό ότι υπάρχουν διαφορετικά αξιακά συστήματα ανά τη γη και τους πολιτισμούς της, ανακύπτει ένα σχετικό ερώτημα το οποίο χρίζει απάντησης. Το ερώτημα αυτό αφορά το ποιές είναι οι αξίες εκείνες, οι οποίες μπορεί να έχουν, αν όχι πανανθρώπινο χαρακτήρα, τουλάχιστον μεγάλη απήχηση σε ένα πολύ μεγάλο μέρος των ανθρώπινων κοινωνιών. Επιχειρώντας να απαντήσει στο ερώτημα αυτό, ο H. v. Hentig αναφέρεται σε δώδεκα αξίες οικουμενικού χαρακτήρα. Ως τέτοιες ορίζει την ζωή, ελευθερία και ειρήνη, την φιλία και έλλειψη βίας, την ψυχική ηρεμία και αγαθοσύνη, την δικαιοσύνη την αλληλεγγύη και αδελφοσύνη, την αλήθεια, την παιδεία, γνώση και σύνεση, την αγάπη, τη σωματική ευεξία, την τιμή και υπόληψη, την δόξα και τέλος, την ομορφιά. (H. v. Hentig, οπ. αναφ. στον Κωνσταντίνου, (1997: 42-43).

Επιπλέον, η έννοια της αξίας συγχέεται συχνά, όπως προαναφέρθηκε, με συναφείς όρους, όπως είναι για παράδειγμα η αρετή, οι νόρμες, οι στάσεις, οι κανόνες ή και οι απόψεις. Επιχειρούμε να αποσαφηνίσουμε τις ακριβείς εννοιολογικές διαφορές που υπάρχουν μεταξύ των ανωτέρω όρων και θα σταθούμε αρχικά στη διάκριση μεταξύ αξιών και νορμών. Οι αξίες, σύμφωνα με την Ταβουλάρη (2015: 25), είναι συνδεδεμένες με ένα ηθικό θεωρητικό υπόβαθρο και κατευθύνουν ένα άτομο, ή μια ευρύτερα ομάδα ανθρώπων. Ο παράγοντας που τις διαχωρίζει από τις νόρμες, σχετίζεται με το γεγονός ότι οι τελευταίες θεωρούνται περισσότερο ως κανόνες συμπεριφοράς αναφορικά με την κοινωνική συμπεριφορά των ανθρώπων. Η Ταβουλάρη επίσης προχωρά και σε μια διάκριση μεταξύ των αξιών και των αρετών,

αναφέροντας, πως οι αρετές είναι μεταβαλλόμενες, ενώ επίσης γίνονται κατανοητές εντός ενός κοινωνικοπολιτισμικού και ιστορικού πλαισίου.

Στα ανωτέρω, ο Κατσίμπρας προσθέτει ότι οι αρετές δεν μπορούν να ενταχθούν στις κατηγορίες των αξιών ή των κανόνων, αλλά είναι στην ουσία το μέσο που χρησιμοποιεί κανείς, ώστε να καταφέρει να φθάσει στις αξίες (Κατσίμπρας, όπ. αναφ. στην Ταβουλάρη, 2012: 25). Επιπλέον, αναφορικά με τις εννοιολογικές διαφορές μεταξύ των όρων "αξία" και "κανόνας", αξίζει να αναφερθεί πως και εδώ υπάρχει μια σαφής εννοιολογική διάκριση, καθώς όταν κάποιος αναφέρεται σε κανόνες, δεν αναφέρεται απαραίτητα και σε αξίες. Αυτό εξηγείται καθώς οι κανόνες δεν αποτελούν από μόνοι τους αξίες, αλλά ουσιαστικά χρησιμεύουν ώστε να τις "υπηρετούν". Η υπάρχουσα πάντως σχέση μεταξύ κανόνων και αξιών ενδέχεται να είναι πράγματι στενή, καθώς είναι πιθανόν οι αξίες να είναι συνέπεια -όχι ωστόσο και προϋπόθεση- ενός κανόνα. Σε γενικές γραμμές, χρησιμοποιώντας τον όρο "κανόνας", αναφερόμαστε στον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να συμπεριφέρεται ένα άτομο, ή αντίστοιχα σε ένα κριτήριο αξιολόγησης μιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς, σε μια συγκεκριμένη περίπτωση (Κωνσταντίνου, 1997: 45).

Σημαντική προσθήκη στην βιβλιογραφία σχετικά με την αποσαφήνιση της αξίας αποτελεί και το θεωρητικό σκέλος της μελέτης του Άχλη, με τίτλο «*Οι αξίες στα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού σχολείου, (1954-1994)*». Ο Άχλης (1996: 28), διαχωρίζει, μεταξύ άλλων, τις αξίες από τις απόψεις, θεωρώντας ως σημαντικότερη διαφορά μεταξύ των δύο αυτών όρων το γεγονός ότι οι απόψεις αναφέρονται σε ένα σύνολο πεποιθήσεων και συμπεριφορών. Αντίθετα, οι αξίες θεωρείται ότι αναφέρονται σε μία πεποίθηση, ενώ, επιπλέον, οι αξίες υπερβαίνουν συγκεκριμένες καταστάσεις και αντικείμενα, σε αντίθεση με τις απόψεις, οι οποίες επικεντρώνονται σε καταστάσεις και αντικείμενα.

Ο Άχλης, διαχωρίζει επίσης την έννοια της αξίας από τις στάσεις, αν και επισημαίνει πως πολλάκις χρησιμοποιούνται ως ταυτόσημες έννοιες (Άχλης, 1996: 32). Πράγματι, παρά τη νοηματική συνάφεια που χαρακτηρίζει τους δύο όρους, δε θα έπρεπε να χρησιμοποιούνται με αυτόν τον τρόπο, καθώς οι στάσεις αφορούν έναν αριθμό από συσχετιζόμενα πιστεύω και συναισθήματα, τα οποία συγκεντρώνονται σε ένα αντικείμενο. Εν αντιθέσει, οι αξίες αποτελούν μια περισσότερο θεμελιώδη πλευρά, καθώς στην ουσία, μέσω αυτών, διαμορφώνονται και παγιώνονται οι ανθρώπινες στάσεις και συμπεριφορές.

Επιπλέον, όπως ήδη αναφέρθηκε, η έννοια της αξίας έχει συνδεθεί με διάφορους επιστημονικούς κλάδους, κάτι που φυσικά είχε ως αποτέλεσμα τη σύνδεσή της με διαφορετικές έννοιες, την ύπαρξη διαφορετικών ορισμών και την απόδοση σε αυτήν διαφορετικών επιμέρους χαρακτηριστικών. Η Κεχαγιά (2015: 15-16) προβαίνει σε μια συγκεντρωτική καταγραφή των εννοιών της αξίας, μέσω σχετικών βιβλιογραφικών αναφορών, μελετώντας τη σημασία της αξίας σε συγκεκριμένους επιστημονικούς και όχι μόνο κλάδους.

Συγκεκριμένα, αναφέρει πως στην κοινωνιολογία οι αξίες ορίζονται κυρίως ως πεποιθήσεις που καθορίζουν τις ενέργειες των ανθρώπων. Αντίστοιχα, από ανθρωπολογικής άποψης, οι αξίες συνδέονται με το γνωστικό επίπεδο ως αντίληψη του επιθυμητού. Επιπλέον, ο όρος αξία συναντάται και στην οικονομική επιστήμη, όπου αφορά την εκτίμηση ενός αντικειμένου σε χρήματα, καθώς και την αριθμητική σχέση που υπάρχει μεταξύ δύο ή και περισσότερων οικονομικών αγαθών. Εκτός των ανωτέρω πεδίων, που θεωρούνται ως τα πλέον βασικά σχετικά με την έννοια της αξίας, η τελευταία συναντάται και σε διάφορους άλλους, επιστημονικούς ή μη κλάδους ενδιαφέροντος, όπως είναι για παράδειγμα το δίκαιο, το εμπόριο, ή ακόμα και η μουσική.

Ο Τσαούσης, ο οποίος επισημαίνει ότι το συνώνυμο της αξίας στην αγγλική γλώσσα είναι η λέξη *value*, στο κοινωνιολογικό λεξικό του, αναφορικά με τον ακριβή ορισμό της αξίας προχωρά στην καταγραφή των πέντε βασικών διαστάσεων του όρου. Έτσι, ως αξία ορίζει τα εξής: "1. τη θετική εκτίμηση προσώπου, πράγματος, συμπεριφοράς. 2. το ιδεώδες. Γενική και αφηρημένη αρχή που χρησιμεύει ως γνώμονας προσδιορισμού και κρίσης της συμπεριφοράς. Οι αξίες εκφράζονται με κανόνες συμπεριφοράς, αποτελούν συστατικά στοιχεία του πολιτισμού μιας κοινωνίας, μεταδιδάσκονται από την μία γενιά στην άλλη και εσωτερικεύονται από τα άτομα με τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης. 3. επιθυμητός σκοπός ή αντικείμενο 4. η τιμή ενός πράγματος (αγαθού ή υπηρεσίας) 5. κατά τον Μαρξ η κοινωνικά αναγκαία εργασία, που απαιτείται για να παραχθεί ένα αγαθό και που ενσωματώνεται το αγαθό αυτό". (Δ.Γ. Τσαούσης, 1989: 29-30).

Επιπλέον, σύμφωνα με τον Hillman, οι αξίες αποτελούν κεντρικό σημείο της κουλτούρας μιας κοινωνίας, καθώς είναι σε θέση να επηρεάσουν τα μέσα, τους σκοπούς, αλλά και τους τρόπους των πράξεων και των ενεργειών στις οποίες προβαίνουν οι άνθρωποι που ζουν εντός της κοινωνίας αυτής. Ο Hillman δεν θεωρεί τις αξίες μόνο ως απόρροια της πολιτιστικής κληρονομιάς των ανθρώπινων κοινωνιών, αλλά επίσης και ως αποφασιστικούς παράγοντες ως προς την διαμόρφωση της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς εμφανίζονται εντός αυτής ως ιδέες, σύμβολα ή κανόνες, που καθορίζουν τις συμπεριφορές. (Hillman, οπ. αναφ. στην Ταβουλάρη, 2012: 18).

Την σύνδεση αξιών και πολιτισμού επισημαίνει και ο Κωνσταντίνου (1997: 42). Ο Κωνσταντίνου, ως παιδαγωγός, θεωρεί πως οι αξίες μιας ομάδας ή μιας κοινωνίας αποτελούν τον πολιτιστικό πυρήνα των κοινωνιών και συναρτώνται με κοσμοαντιλήψεις, όπως επίσης και με θρησκευτικά και ιδεολογικά πιστεύω.

Παράλληλα, αναφέρεται στις αξίες περισσότερο ως αντιλήψεις, οι οποίες επικρατούν εντός μιας κοινωνίας σχετικά με συγκεκριμένα θέματα ή και προβλήματα και προσδιορίζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά. Παράλληλα, θεωρεί πως οι αξίες μπορούν να εκφράζουν επιθυμητές καταστάσεις, τις οποίες το κοινωνικό υποκείμενο επιθυμεί να επιτύχει. Από την άλλη πλευρά βέβαια επισημαίνει ότι ο όρος αξία δεν αναφέρεται απλώς σε ιδιότητες που αφορούν αντικείμενα, πρόσωπα, καταστάσεις αλλά είναι στην ουσία ποιότητες, οι οποίες αποδίδονται στα ανωτέρω μέσω συγκεκριμένων εννοιολογικών κατηγοριών. Είναι, με άλλα λόγια, "ύψιστα αγαθά".

Καθώς οι αξίες αποδεικνύεται ότι είναι συστατικό στοιχείου του πολιτισμού, είναι επόμενο οι ανθρώπινες κοινωνίες να καταβάλλουν μεγάλη προσπάθεια ώστε να μεταφερθούν από την μία γενιά στην επόμενη: "Οι αξίες σκιαγραφούν ιδεατές καταστάσεις και αποτελούν τον βασικό πυρήνα για το σχηματισμό των προτύπων προς τα οποία θα ήταν επιθυμητό να προσανατολίζονται τα μέλη μιας κοινωνίας και η κοινωνία στο σύνολό της. Δεν υποδηλώνουν ιδιότητες πραγμάτων, αλλά θεωρητικές κατηγορίες, οι οποίες κατά κανόνα είναι ιστορικά διαμορφωμένες, γι' αυτό και έχουν την ιδιότητα να επιβιώνουν στο χρόνο και να εκτείνονται πέρα από τη γενιά και το χώρο που τις θέσπισε.. αποτελούν συστατικό του πολιτισμού, καταβάλλεται σημαντική προσπάθεια να εγχαραχθούν στην προσωπικότητα των μελών κάθε κοινωνίας προκειμένου να εξασφαλιστεί η συνοχή και η συνέχεια του πολιτισμού της". (Πυργιωτάκης, στο: Νικολάου, 2009: 101).

Επιπλέον, ο Hillman αναφέρεται στις αξίες ως τον κύριο διαμορφωτικό παράγοντα των κατευθυντήριων γραμμών εκείνων, οι οποίες χαρακτηρίζουν τις ενέργειες των ανθρώπων. Παρά το γεγονός ότι η ακριβής οριοθέτησή τους αποτελεί ένα δύσκολο εγχείρημα, μόλις οριοθετηθούν, αποτελούν ουσιαστικά μια "πυξίδα" που προσφέρει σταθερότητα στο άτομο. Γενικά, οι αξίες δομούνται με ιεραρχικό τρόπο και αφορούν

θεμελιώδεις αρχές σχετικά με τον τρόπο συμπεριφοράς των ανθρώπων. (Hillman, οπ. αναφ. στην Ταβουλάρη, 2012: 18-19).

Παράλληλα, αξίζει να σημειωθεί, ότι σύμφωνα με τον Σιλιγάρη (2001:57) οι αξίες αναφέρονται στις βασικές αρχές, αλλά και στους βασικούς κανόνες, οι οποίοι δρουν ως καθοδηγητικός παράγοντας τόσο των ατομικών, όσο και των ομαδικών συμπεριφορών. Καθότι η αξία συνδέεται με τη σπουδαιότητα ενός πράγματος, ουσιαστικά αποτελεί το πλέον σημαντικό κριτήριο αποτίμησης των ανθρώπινων έργων και πράξεων. Ουσιαστικά, αναφέρει ο Σιλιγάρης, οι αξίες, που λειτουργούν ως θεμελιώδεις, κανονιστικού τύπου αρχές κάθε κοινωνίας, ρυθμίζουν τις συμπεριφορές των μελών και ταυτόχρονα έχουν την ειδική σημασία ανώτερων προτύπων.

Συνοψίζοντας, πρέπει να επισημανθεί ότι η αξία χαρακτηρίζεται από τις συμβάσεις που συζητήθηκαν παραπάνω, και οι συμβάσεις αυτές λήφθηκαν υπόψη, ώστε να μελετηθούν οι ηθικές και κοινωνικές αξίες στα Ανθολόγια του Δημοτικού σχολείου, τα οποία είναι και το ερευνητικό υλικό. Ωστόσο, στο συγκεκριμένο κεφάλαιο δόθηκαν μόνο ορισμένες κύριες κατευθύνσεις αναφορικά με θεμελιώδη ζητήματα τα οποία άπτονται της έννοιας της αξίας. Η ανάλυση των επιμέρους χαρακτηριστικών των αξιών, του τρόπου λειτουργίας τους και κυρίως των βασικών χαρακτηριστικών των ηθικών και κοινωνικών αξιών, παρέχεται στα αμέσως επόμενα κεφάλαια.

Μέσω των όσων αναφέρθηκαν, έγινε κατανοητό ότι η αξία κατέχει κεντρική θέση στην παιδαγωγική, αλλά και στην κοινωνιολογική επιστήμη. Επιπλέον, ο όρος "αξία" χρησιμοποιείται με διαφορετικούς τρόπους και σκοπούς, και έτσι μπορεί να συνδεθεί με την κοινωνία, με τους ανθρώπους, αλλά και με τα αντικείμενα. Οι αξίες είναι ανθρώπινο δημιούργημα, ένα επίτευγμα των ανθρώπινων κοινωνιών. Βασικό χαρακτηριστικό τους είναι η ικανότητα τους να μεταβάλλονται σε κοινωνικό και

ιστορικό χρόνο, ενώ, παρά την όποια συνάφειά τους με συγκεκριμένους, παρεμφερείς όρους, η αξία συνήθως προκρίνεται ως το πλέον υψηλό ανθρώπινο αγαθό. Τέλος, αποτελούν ρυθμιστικό, διαμορφωτικό παράγοντα των ανθρωπίνων στάσεων και συμπεριφορών.

1.2.Τα είδη των αξιών

Στο προηγούμενο κεφάλαιο του θεωρητικού μέρους της έρευνας, έγινε κατανοητό ότι ο σαφής ορισμός της έννοιας της αξίας αποτελεί ένα πολύπλοκο εγχείρημα, αφενός γιατί μπορεί να έχει διαφορετικά χαρακτηριστικά ανά κοινωνία ή και ανά άνθρωπο και αφετέρου καθότι μπορεί να προσδιοριστεί βάσει διαφορετικών επιστημονικών πεδίων. Ωστόσο, η διάκριση και η κατηγοριοποίηση των αξιών ανά είδος, είναι μια επίσης περίπλοκη διαδικασία, όπως θα γίνει καλύτερα κατανοητό στο παρόν τμήμα της μελέτης.

Οι σχετικές βιβλιογραφικές προσπάθειες με στόχο την κατηγοριοποίηση των αξιών έχουν επιφέρει πολλά, διαφορετικά μεταξύ τους αποτελέσματα, καθώς δε φαίνεται να υπάρχει ένα συγκεκριμένο, σαφές και μοναδικό κριτήριο κατηγοριοποίησης. Μάλιστα, τόσο όσον αφορά διαφορετικές επιστήμες, όσο ακόμη και διαφορετικούς μελετητές που υπηρετούν την ίδια επιστήμη, παρέχονται διαφορετικοί ορισμοί της αξίας και των επιμέρους κατηγοριών αυτής. Ως αποτέλεσμα των ανωτέρω παραμέτρων, θα αναφερθούμε στο σημείο αυτό σε ορισμένες επιλεγμένες κατηγοριοποιήσεις των αξιών, με σκοπό να δοθεί το γενικό πλαίσιο των διακρίσεων που υπάρχουν ανάμεσα στις αξίες.

Ο Sheldon χωρίζει σε έξι κατηγορίες τα αντικείμενα εκείνα, τα οποία θεωρούνται πολύτιμα. Έτσι, αναφέρεται στα αντικείμενα τα οποία ικανοποιούν άμεσα κάποια δομική αίσθηση ή τάση ενός έμβιου οργανισμού, στα οικονομικά αγαθά, στα αισθητικά ή όμορφα αντικείμενα, στην ηθική συμπεριφορά, στα θρησκευτικά αντικείμενα και τέλος, στις διανοητικές αξίες (Sheldon, 1914: 113). Σε όλες τις παραπάνω κατηγορίες, ο Sheldon θεωρεί πως η αξία ενός αντικειμένου συνίσταται στην βοήθεια που δίνει, ώστε να ολοκληρώσει μια τάση, η οποία ήδη υπάρχει. Αναφέρει λοιπόν, ότι στις

περισσότερες από τις περιπτώσεις εκείνες, στις οποίες οι άνθρωποι σκέπτονται τις αξίες, είναι οι διαδικασίες ολοκλήρωσης συγκεκριμένες τάσεων στον ανθρώπινο οργανισμό, είτε φυσικών, είτε συνειδησιακών (Sheldon, 1914: 121). Αναφορικά δε με τις ηθικές αξίες, ο ίδιος ερευνητής αναφέρει πως, παρά τις τεράστιες διαμάχες και διαφωνίες μεταξύ των ηθικών συστημάτων, στην πράξη υπάρχει μια συμφωνία ότι ο χαρακτήρας είναι εκείνος ο οποίος τείνει να διατηρήσει, όσο το δυνατόν περισσότερο, τις αξίες της ζωής, τόσο αναφορικά με την κοινωνία όσο και αναφορικά με τον ίδιο τον εαυτό του. Με βάση αυτή τη διαδικασία, η δική του αξία θα επαφίεται στην συνεισφορά της προσωπικής ζωής σαν ένα σύνολο, ενώ είναι αδύνατον να ορίσει κανείς τον καλό χαρακτήρα, σε διάκριση από τις αξίες της προσωπικής ζωής.

Παράλληλα, μια από τις πλέον συνηθισμένες, αλλά και γενικά αποδεκτές αναφορές που βρίσκει κανείς στη διεθνή βιβλιογραφία σχετικά με την κατηγοριοποίηση των αξιών, είναι η διάκριση του Spranger, ο οποίος, προχωρώντας σε μια κατηγοριοποίηση των αξιών με βάση το περιεχόμενό τους, προτείνει έξι επιμέρους κατηγορίες, αναφέροντας συγκεκριμένα τις θεωρητικές, τις οικονομικές, τις αισθητικές, τις κοινωνικές, τις πολιτικές και τέλος τις θρησκευτικές αξίες.

Επίσης, ιδιαίτερα γνωστή είναι και η διάκριση των αξιών με βάση τη θεωρία του Roceach (1973: 7-9), ο οποίος κάνει μια γενική, αρχική διάκριση μεταξύ δύο βασικών κατηγοριών: πρόκειται για τις συντελεστικές και τις τερματικές αξίες. Ως συντελεστικές αξίες, ή αξίες βάσης, ο Roceach ορίζει τις αξίες εκείνες οι οποίες αφορούν τρόπους συμπεριφοράς που είναι επιθυμητοί, ενώ ο ερευνητής επισημαίνει παράλληλα πως οι αξίες αυτές λειτουργούν ως μέσα για την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων. Μια περαιτέρω, επιμέρους διάκριση των συντελεστικών αξιών που κάνει ο Roceach είναι ο διαχωρισμός τους σε ηθικές αξίες και αξίες ικανότητες. Από την άλλη πλευρά, ως τερματικές αξίες, ή αξίες σκοπού, θεωρούνται οι αξίες οι οποίες αφορούν

επιθυμητούς σκοπούς της ανθρώπινης ζωής, ενώ επιπλέον διακρίνονται σε ενδοπροσωπικές ή διαπροσωπικές, όταν έχουν ως κυρίαρχο σημείο αναφοράς τους το άτομο ή την κοινωνία, αντίστοιχα.

Ο Roceach μάλιστα αναφέρεται σε συγκεκριμένες αξίες που μπορούν να συμπεριληφθούν στις δύο κατηγορίες που προαναφέρθηκαν. Έτσι, στις συντελεστικές αξίες συγκαταλέγει, μεταξύ άλλων, την φιλοδοξία, την υπευθυνότητα, την ευγένεια, την τιμιότητα, την αυτάρκεια, την δημιουργικότητα, την ευφυΐα, κ.α. Αντίστοιχα, η κατηγορία των τερματικών αξιών συμπεριλαμβάνει αξίες όπως είναι η ελευθερία, η ειρήνη, η ισότητα, η ασφάλεια, η ευτυχία, η σοφία, η συντροφικότητα, η αγάπη, η ευημερία, η φιλία και η ομορφιά.

Από την άλλη πλευρά, ο Schwartz (1992) αναφέρεται στην ύπαρξη δέκα συγκεκριμένων βασικών κατηγοριών, οι οποίες εμπερικλείουν τις ανθρώπινες αξίες. Ο ερευνητής κάνει συγκεκριμένα λόγο για την αξία της αυτοδιάθεσης, την αξία των κινήτρων, την αξία του ηδονισμού, την αξία των επιτευγμάτων, της δύναμης, της ασφάλειας, της συμμόρφωσης, της παράδοσης, της καλοσύνης και τέλος την αξία της καθολικότητας. Άξιο αναφοράς στο σημείο αυτό είναι ότι ο Schwartz, συνεργαζόμενος με τον Boehnke, επιχείρησε να μελετήσει μέσω ενός στατιστικού τεστ την θεωρία του, σύμφωνα με την οποία οι δέκα βασικές ανθρώπινες αξίες που προαναφέρθηκαν γίνονται διακριτές σε όλες τις ανθρώπινες κοινωνίες.

Εργαζόμενοι σε εντελώς διαφορετικές χώρες, κουλτούρες και πολιτισμούς ανά τον πλανήτη, οι δύο ερευνητές επιχείρησαν να αναδείξουν την ισχύ της θεωρίας που προαναφέρθηκε, βασικό σημείο της οποίας είναι η θέση σύμφωνα με την οποία, υπάρχει μια συγκεκριμένη δομή ιδιαίτερα δυναμικών σχέσεων μεταξύ των δέκα ανθρωπίνων αξιών. Στόχος της έρευνας υπήρξε η προσπάθεια να αποδειχθεί ότι οι

ανθρώπινες πράξεις εκείνες, οι οποίες είναι χαρακτηριστικές αναφορικά με μια συγκεκριμένη αξία, έχουν πρακτικές και κοινωνικές συνέπειες οι οποίες ενδέχεται να είναι αντίθετες με όσα πρεσβεύει μια έτερη αξία (Schwartz και Boehnke, 2004: 231 κ.εξ.).

Αξία αναφοράς είναι και η διάκριση στην οποία προχωρά ο Atifield, ο οποίος διαχωρίζει τις αξίες σε εσωτερικές και εξωτερικές. Οι εξωτερικές αξίες ορίζονται από τον Atifield ως διακριτές αντικειμενικές ιδιότητες, ενώ, οι εσωτερικές αξίες χαρακτηρίζονται από τρία επιμέρους είδη: πρόκειται για την έμφυτη αξία, όπου τα αντικείμενα περιλαμβάνουν εμπειρίες οι οποίες με τη σειρά τους καθιστούν εφικτές τις αξίες, την συνεισφέρουσα αξία και, τέλος, την εργαλειακή αξία. (Atifield οπ. αναφ. στον Καραφύλλη, 2002: 41-42).

Τα αποτελέσματα που παρέχονται από τη μελέτη της ελληνικής, αλλά και της διεθνούς βιβλιογραφίας που σχετίζεται με την μελέτη, τον ορισμό και εν τέλει την κατηγοριοποίηση των αξιών ανέδειξαν την πολυπλοκότητα που χαρακτηρίζει την προσπάθεια κατηγοριοποίησης των αξιών. Ανάλογα με τη λειτουργία τους, το περιεχόμενό τους, τον επιστημονικό κλάδο από τον οποίο γίνονται αντικείμενο έρευνας, την προσέγγιση με την οποία μελετώνται, ή ακόμα και την κοινωνία ή την υποομάδα στην οποία εμφανίζονται και ακολουθούνται, οι αξίες γίνονται αντικείμενο ταξινόμησης με διαφορετικό τρόπο. Το αποτέλεσμα της διαδικασίας που περιγράφεται, δεν είναι άλλο από την δημιουργία πολλών διαφορετικών κατηγοριών, τα όρια μεταξύ των οποίων πολλές φορές είναι πράγματι δυσδιάκριτα. Για αυτόν ακριβώς τον λόγο, στο επόμενο κεφάλαιο θα γίνει η προσπάθεια καταγραφής των κύριων χαρακτηριστικών των ηθικών και κοινωνικών αξιών, ώστε να διασαφηνιστεί πλήρως το αντικείμενο της παρούσας έρευνας.

1.3. Ηθικές και κοινωνικές αξίες

Στα δύο προηγούμενα κεφάλαια της μελέτης αποδείχθηκε πως η έννοια της αξίας είναι περίπλοκη, καθώς από τη μία πλευρά η έννοια αυτή είναι δύσκολο να οριστεί επακριβώς, ενώ από την άλλη φαίνεται πως έχει ενεργό ρόλο σε διάφορα επιστημονικά, και όχι μόνο, πεδία. Επιπλέον, ανάλογα με τον πολιτισμό, την κουλτούρα και την ιστορική στιγμή που χαρακτηρίζει μια κοινωνία, βρίσκεται κανείς αντιμέτωπος με διαφορετικά αξιακά συστήματα. Οι ανωτέρω παράμετροι, σε συνδυασμό με τη δυσκολία ταξινόμησης των αξιών σε συγκεκριμένες κατηγορίες, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η μελέτη των ηθικοκοινωνικών αξιών σε ένα σύνολο κειμένων, προϋποθέτει την καταγραφή των κύριων χαρακτηριστικών που φέρει το συγκεκριμένο είδος αξιών. Στην κατεύθυνση αυτή, στο παρόν κεφάλαιο θα επιχειρηθεί η παρουσίαση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των ηθικών και κοινωνικών αξιών, όπως αυτές παρουσιάζονται στη σχετική επιστημονική βιβλιογραφία.

Προσπαθώντας να δώσει έναν ορισμό για της ηθικές και τις κοινωνικές αξίες, ο Ornell (1980: 78-79), αναφέρει ότι ως ηθικές αξίες θεωρούνται οι αξίες εκείνες στις οποίες οι άνθρωποι κάνουν επίκληση, έτσι ώστε να είναι σε θέση να κρίνουν την αξία των πράξεων, αλλά και των παραγόντων που επηρεάζουν την ζωή τόσο του εαυτού τους, όσο και των άλλων ανθρώπων του κοινωνικού ιστού. Από την άλλη πλευρά, ο Ornell ορίζει ως κοινωνικές αξίες τις αξίες εκείνες, στις οποίες κάνει κανείς έκκληση ώστε να είναι σε θέση να κρίνει την αξία των πράξεων που επηρεάζουν τον τρόπο ζωής των ανθρώπων σε ομάδες και κοινότητες.

Από την άλλη πλευρά, ο Καραφύλλης, (2002: 37-39) προχωρά σε έναν κοινό ορισμό των ηθικών και κοινωνικών αξιών, αναφέροντας αρχικά ότι οι αξίες αυτές ορίζονται ως οι "γενικές αρχές που συνιστούν έναν ελάχιστο παρονομαστή συμφωνίας και

παραδοχής για να διέπεται από κάποιους κανόνες ή συμπεριφορά μας", ενώ συμπληρώνει ότι: "οι ηθικές και κοινωνικές αξίες δηλώνουν τις ύψιστες ηθικές αρχές που χαρακτηρίζουν τη σκέψη και την πράξη του ανθρώπου". Όπως θα δούμε και παρακάτω, η ταύτιση των ηθικών και των κοινωνικών αξιών, καθώς και η χρησιμοποίηση του γενικευτικού όρου "ηθικοκοινωνικές αξίες" αποτελεί μια συνηθισμένη ερευνητική μέθοδο.

Η Ταβουλάρη (2012: 36-43) εστιάζει ειδικά στις κοινωνικές αξίες, επιχειρώντας να αναλύσει το περιεχόμενό τους εντός μιας πιο σύγχρονης προσέγγισης. Έτσι, θέτοντας ως πλαίσιο σκέψης της το γεγονός της ύπαρξης ολοένα και περισσότερο διαφυλετικών κοινωνιών σε διεθνές επίπεδο, αναφέρεται επισταμένως στην διαδικασία ένταξης των αλλοδαπών μαθητών με αναφορές στον σεβασμό που πρέπει να διέπει μια σύγχρονη ανθρώπινη κοινωνία, σε επίπεδο εθνικό, θρησκευτικό, γλωσσικό ή πολιτιστικό. Καθώς, όπως θα δούμε περισσότερο αναλυτικά και παρακάτω, η σχολική μονάδα συνδέεται με τη δημιουργία ενός θεσμού, ο οποίος δρα με στόχο τη μετάδοση προς τη νέα γενιά, γνώσεων και πληροφοριών που ο κοινωνικός ιστός θεωρεί σημαντικές, σύμφωνα με την Ταβουλάρη "η ποικιλομορφία στην προέλευση και στις εμπειρίες των μαθητών" σχετίζεται άμεσα με τον θεμελιώδη στόχο του σχολείου που προαναφέρθηκε.

Έτσι, η ερευνήτρια αναφέρεται στην πολυπολιτισμική εκπαίδευση και ειδικότερα στις έννοιες της συμπερίληψης, της ένταξης, της ενσωμάτωσης, του σεβασμού προς την ιδιαιτερότητα και την ποικιλότητα, καθώς και στην αρμονική συνύπαρξη τόσο εντός των σχολικών τάξεων, όσο και σε ένα ευρύτερο κοινωνικό επίπεδο. Η διαπολιτισμική προσέγγιση των Ανθολογίων του Δημοτικού θα απασχολήσει και την παρούσα έρευνα, μέσω της καταγραφής των σημαντικότερων στοιχείων των κειμένων εκείνων, τα οποία χαρακτηρίζονται από μια τέτοιου είδους προσέγγιση, καθώς, όπως θα δούμε, τις

τελευταίες δεκαετίες έχουν παρατηρηθεί ορισμένα βήματα προόδου που αφορούν την προσπάθεια για μια εκπαίδευση που θα εστιάζει στον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα των σύγχρονων κοινωνιών.

Οι κοινωνικές αξίες, σύμφωνα με τους Kahle, Poulos και Sukhdial (1988: 35) αποδεικνύονται μεταβαλλόμενες, είναι σε θέση να επηρεάσουν μια ιδιαίτερα ευρεία ποικιλία των ανθρωπίνων συμπεριφορών, ενώ επιπλέον χαρακτηρίζονται και ως δομικές αναφορικά με την κοινωνική επιστήμη. Οι ερευνητές, οι οποίοι επισημαίνουν ότι οι άνθρωποι διαμορφώνουν τις αξίες στις οποίες πιστεύουν βασιζόμενοι στις εμπειρίες της ζωής τους, ενώ με τη σειρά τους, οι αξίες στις οποίες δίνουν βάση, δομούν την μετέπειτα συμπεριφορά τους.

Ειδικότερα, καθώς οι κοινωνικές αξίες είναι συνδεδεμένες άρρηκτα με την κοινωνική αλλαγή, οι κοινωνικές διαφοροποιήσεις αναφορικά με το αξιακό σύστημα, μπορεί να έχουν ως αποτέλεσμα δύο καταστάσεις για τις προσωπικές αξίες του ανθρώπου. Το άτομο ενδέχεται να έχει ηγηθεί αυτών των αλλαγών, μπορεί ωστόσο από την άλλη πλευρά, απλά να τις αντανακλά. Επιπλέον, σε σχετικές έρευνες έχει επισημανθεί ότι ο δρόμος προς μια "επιβεβαιωμένη, παγκόσμια ηθική", η οποία θα γίνεται εμφανής σε διαφορετικές κουλτούρες και πολιτισμούς, ενώ επιπλέον θα βασίζεται στις ίδιες ηθικές και κοινωνικές αξίες, αποδεικνύεται ότι είναι μακρύς και δύσβατος. (Garofalo, 2003: 499).

Από την άλλη πλευρά, αναφορικά με τις ηθικές αξίες, πρέπει να επισημανθεί ότι και αυτές έχουν επίσης συνδεθεί με την ανθρώπινη συμπεριφορά. Ο Άχλης αναφέρει σχετικά ότι οι ηθικές αξίες αφορούν τρόπους διαπροσωπικής συμπεριφοράς. Οι τρόποι αυτοί των διαπροσωπικών συμπεριφορών, όταν γίνονται αντικείμενο παραβίασης, συνήθως αποτελούν το έναυσμα για τη δημιουργία ενοχικών συναισθημάτων στον

άνθρωπο. (Άχλης, 1996:40). Αντίστοιχα, αναφορικά με τις κοινωνικές αξίες, η Φραγκουδάκη (1985) αναφέρει ότι αυτές αποτελούν κεκτημένα του συνόλου του κοινωνικού ιστού, κεκτημένα τα οποία είναι δυνατόν να έχουν κατακτηθεί μέσω συνεχών αγώνων και θυσιών, τόσο προσωπικών, όσο και γενικότερα του κοινωνικού συνόλου. Η Φραγκουδάκη επισημαίνει επίσης ότι η διαδικασία απόκτησης των κοινωνικών αξιών πραγματοποιείται μακροπρόθεσμα, σε βάθος χρόνου και όχι άμεσα.

Καθώς βλέπουμε ότι οι όροι "ηθικές αξίες" και "κοινωνικές αξίες" χρησιμοποιούνται σε πολλές επιστημονικές μελέτες μαζί, γίνεται εύκολα κατανοητή η νοηματική τους συνάφεια, όπως επίσης και μια δυσκολία πλήρους οριοθέτησης των δύο όρων ως ξεχωριστές μονάδες. Το ίδιο πρόβλημα έχει εμφανιστεί και σε άλλες παρόμοιες μελέτες, με τον Σιλιγάρη (2001: 58) να αναφέρει επί του θέματος ότι τόσο οι ηθικές, όσο και οι κοινωνικές αξίες αποτελούν αντικειμενικές σταθερές, οι οποίες έχουν συγκεκριμένους στόχους. Σύμφωνα με τον Σιλιγάρη, οι ηθικές αξίες επιχειρούν να δημιουργήσουν ολοκληρωμένες προσωπικότητες, μέσω της καλλιέργειας του ανθρώπινου ψυχικού κόσμου, ενώ, από την άλλη πλευρά, οι κοινωνικές αξίες στοχεύουν στην κοινωνική συνοχή και στην αρμονική συμβίωση των μελών μιας κοινωνίας, μέσω της απάλειψης φαινομένων που σχετίζονται με τη βία, το ρατσισμό, την προκατάληψη κ.α.

Ο Σιλιγάρης, αντιλαμβανόμενος ότι η απόλυτη διάκριση μεταξύ ηθικών και κοινωνικών αξιών δεν είναι εύκολο εγχείρημα, και καθώς λαμβάνει επίσης υπόψη την συγγένεια που χαρακτηρίζει τους στόχους των δύο κατηγοριών, επιλέγει τη χρησιμοποίηση της ενιαίας κατηγορίας που ήδη προαναφέρθηκε και η οποία ονομάζεται ως "ηθικοκοινωνικές αξίες". Όπως γίνεται κατανοητό, παρόμοια προσέγγιση υιοθετήθηκε και στην παρούσα έρευνα. Αξίζει επιπλέον στο σημείο αυτό, να αναφερθεί ότι ο Σιλιγάρης (2001:58), αναφορικά με το περιεχόμενο των

ηθικοκοινωνικών αξιών, εστιάζει ειδικά στις έννοιες της αγάπης, της φιλίας, της ειλικρίνειας, της ελευθερίας, της ειρήνης, της δικαιοσύνης, της αλληλεγγύης, της πειθαρχίας, της ανδρείας, της ευγένειας και της εντιμότητας. Στο επόμενο τμήμα του θεωρητικού μέρους της παρούσας έρευνας, θα αναλυθεί ο τρόπος κατηγοριοποίησης των ηθικοκοινωνικών αξιών που προτιμήθηκε εδώ, ώστε να υπάρξει πέραν της ποιοτικής πλευράς της έρευνας και μια στατιστική, αριθμητική ανάλυση των δεδομένων που συλλέχθηκαν κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας στα Λογοτεχνικά Ανθολόγια του Δημοτικού σχολείου.

Τέλος, μια ενδιαφέρουσα προβληματική, καθώς συζητήθηκε ήδη το γενικό πλαίσιο ιδεών που αφορούν τις ηθικοκοινωνικές αξίες, είναι το κατά πόσον υπάρχει κάποια διαφοροποίηση, σχετικά με τις αξίες αυτές ανάμεσα στα δύο φύλα. Οι Smith και Oakley (1997: 43) μέσω της σχετικής έρευνάς, τους κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχουν διαφοροποιήσεις που οφείλονται στο φύλο, αναφορικά με την διαμόρφωση και την ανάπτυξη των ηθικών συμπεριφορών και αξιών. Αντίθετα, ανεξαρτήτως φύλου, τα άτομα που είχαν το ίδιο επίπεδο γνώσης και πληροφορίας, απάντησαν στις ερωτήσεις που τέθηκαν από την έρευνα με παρόμοιο τρόπο, καθιστώντας με αυτόν τον τρόπο σαφές πως το φύλο δεν είναι παράγοντας διαμόρφωσης των ηθικών αξιών και συμπεριφορών.

Έχοντας προχωρήσει ήδη στην καταγραφή των κυριότερων σημείων αναφορικά με το περιεχόμενο, γενικά των αξιών και ειδικότερα των ηθικοκοινωνικών αξιών, στα επόμενα τμήματα του θεωρητικού μέρους της έρευνας θα δοθεί έμφαση στον τρόπο με τον οποίο οι αξίες αυτές διδάσκονται στις σχολικές μονάδες, καθώς και στη λειτουργία που επιτελούν τα σχολικά εγχειρίδια και τα Αναλυτικά Προγράμματα στην μετάδοση των ηθικοκοινωνικών αξιών. Επίσης, βάση θα επιχειρηθεί να δοθεί στη σχέση μεταξύ της Λογοτεχνίας και της μετάδοσης των αξιών, καθώς το ερευνητικό υλικό της έρευνας

αφορά τα Λογοτεχνικά Ανθολόγια του Δημοτικού σχολείου, ενώ επίσης έχει επισημανθεί από διάφορες σχετικές μελέτες η σχέση μεταξύ Λογοτεχνίας και αξιών.

2.1. Εκπαίδευση και ηθικοκοινωνικές αξίες

Σε μια παγκόσμια κοινωνία, η οποία όπως ήδη αναφέρθηκε, φαίνεται να διολισθαίνει και να χάνει τις παραδοσιακές αξίες σε γενικό επίπεδο, η εκπαίδευση συχνά

προτείνεται ως ένα ιδιαίτερα σημαντικό και λειτουργικό μέσο για τη διατήρηση συγκεκριμένων αξιών, ανεξαρτήτων του τύπου τους και κυρίως αναφορικά με τη μετάδοσή τους από την μια κοινωνική γενιά στην επόμενη. Ωστόσο η σχέση ηθικής, αξιών και εκπαίδευσης αποδεικνύεται πολύπλοκη και έχει γίνει συχνά αντικείμενο φιλοσοφικών, παιδαγωγικών και κοινωνικών μελετών, με σκοπό την πλήρη αποσαφήνισή της. Στο κεφάλαιο αυτό θα σταθούμε σε μερικές σημαντικές πλευρές της περίπλοκης αυτής σχέσης με σκοπό την διαλεύκανση μέρους της προβληματικής αυτής.

Η σχέση μεταξύ των ηθικοκοινωνικών αξιών και της εκπαίδευσης είναι ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον προς διερεύνηση ζήτημα. Η παιδεία έχει χαρακτηριστεί ως "η ανάπτυξη του αξιόλογου", ενώ συνδέεται με τις ύψιστες αξίες της κοινότητας, αλλά και με την ίδια την ευημερία του πληθυσμού (Καραφύλλης, 2002: 281). Παρά το γεγονός ότι η εκπαίδευση αποτελεί έναν σημαντικό θεσμό κοινωνικοποίησης, ενώ επίσης πρόκειται για ένα μέσο μετάδοσης των ηθικών και των κοινωνικών αξιών, ο τρόπος με τον οποίο θα πρέπει να διδάσκονται οι αξίες αποτελεί σημείο προς συζήτηση.

Ήδη έγινε αναφορά, στην προβληματική σχετικά με το κατά πόσον το εκπαιδευτικό σύστημα μιας κοινωνίας οφείλει να δημιουργεί και να μεταβιβάζει ένα συγκεκριμένο, έτοιμο προς υιοθέτηση αξιακό σύστημα στο μαθητή, ή το εάν ο μαθητής, ως μέλος της αυριανής κοινωνίας, θα πρέπει να έχει το ελεύθερο να προχωρήσει στη δημιουργία ενός δικού του, ίσως διαφορετικού συστήματος αξιών. Βέβαια, όπως ισχύει και για την πρώτη περίπτωση, έτσι ακριβώς και στη δεύτερη περίπτωση, ο ρόλος της εκπαίδευσης δε θα πρέπει σε καμία περίπτωση να παραγνωρίζεται. Οι αξίες μπορούν να γίνουν και στην περίπτωση αυτή αντικείμενο της εκπαίδευσης, ωστόσο η μέθοδος θα είναι διαφορετική.

Με άλλα λόγια, το σημείο στο οποίο η εκπαιδευτική διαδικασία του σχολείου έχει το ελεύθερο να επέμβει με σκοπό την διαμόρφωση της βούλησης των νέων αποτελεί ένα λεπτό, προς διερεύνηση ζήτημα. Το κατά πόσον οι εκπαιδευτικοί έχουν το δικαίωμα να παρέμβουν σχετικά με την μετάδοση αξιών, χωρίς ωστόσο να θίγεται η προσωπική ελευθερία των μαθητών έχει τεθεί επανειλημμένα ως ερώτημα προς μελέτη (Βώρος, 1977: 62). Το ζήτημα που θίγει ο Βώρος προφανώς συνδέεται και με την εκπαίδευση των ηθικοκοινωνικών αξιών, καθότι προβληματίζει το κατά πόσον ένας μαθητής θα έπρεπε να διαμορφώνει το αξιακό του σύστημα μόνος του, χωρίς καθοδήγηση από το εκπαιδευτικό σύστημα, ή αντίθετα, το σχολικό περιβάλλον θα πρέπει να λειτουργήσει ως φορέας παρουσίασης, εκμάθησης και μετάδοσης των ηθικοκοινωνικών αξιών μιας κοινωνίας στα νεότερα μέλη της.

Ο Μιχαλακόπουλος (2007:19) θεωρεί ότι η συγκεκριμένη συζήτηση συνδέεται με την άποψη ότι ένας σημαντικός στόχος της εκπαίδευσης είναι η διαμόρφωση του χαρακτήρα των μαθητών μέσω άμεσων οδηγιών περί των αξιών. Βασίζεται με άλλα λόγια στην άποψη ότι ένα νεαρό παιδί, καθότι δεν είναι σχηματισμένο εντελώς, χρειάζεται οδηγίες και εξάσκηση έτσι ώστε να κατορθώσει να γίνει ένας ώριμος και ηθικός άνθρωπος. Έτσι, από νεαρή ηλικία θα πρέπει να έρθει σε επαφή με την ιστορία, τις παραδόσεις και τους θεσμούς του πολιτισμού στον οποίο ζει. Από την άλλη ωστόσο πλευρά (Μιχαλακόπουλος, 2007:21) βρίσκεται μια εντελώς διαφορετική θεωρία, η οποία μάλιστα έχει μεγάλη παράδοση και βρίσκει τις βασικές αρχές της στον φιλελευθερισμό. Σύμφωνα με αυτή, κάθε διαφορετικό άτομο έχει το δικαίωμα να δημιουργήσει το δικό του αξιακό σύστημα. Με βάση λοιπόν τη σκέψη αυτή, υπάρχει η άποψη ότι το σχολείο δεν θα πρέπει να λειτουργεί ως μεταδότης αξιών, ενώ επίσης θα ήταν ιδεατό να αποφεύγεται κάθε αναφορά στις προτιμήσεις περί των αξιών στον σχολικό χώρο.

Υπάρχουν όπως γίνεται κατανοητό δύο εκπαιδευτικές μέθοδοι ώστε να φτάσουμε σε μια ηθική διαπαιδαγώγηση στις δημοκρατικές κοινωνίες. Η πρώτη από αυτές προωθεί τη σκέψη ότι ο άνθρωπος, ως ιδιώτης, πρέπει να χαρακτηρίζεται από ελευθερία κινήσεων αναφορικά με την επιλογή των προσωπικών αξιών του. Ωστόσο, η σκέψη αυτή, στην απλούστερη μορφή της, δεν αφήνει ιδιαίτερα περιθώρια στην εκπαίδευση να ασχοληθεί με την μετάδοση των αξιών, παρά μόνον ίσως από τη σκοπιά της παρουσίας και της αποσαφήνισης τους. Ουσιαστικά, κατά τη διαδικασία που περιγράφεται εδώ, ο ρόλος της εκπαίδευσης περιορίζεται στο να βοηθά απλώς τον άνθρωπο να καταστήσει σαφές, οτιδήποτε σκέφτεται αναφορικά με το σύστημα αξιών του. Από την άλλη πλευρά, υπάρχει περισσότερος χώρος προς δράση αναφορικά με την εκπαίδευση των αξιών, όταν η επικρατούσα άποψη είναι ότι θα πρέπει να υπάρχει μια, μικρή έστω, καθοδήγηση σχετικά με τις αξίες, με την σημαντική ωστόσο προϋπόθεση, ότι ο κάθε άνθρωπος θα μπορεί να διατηρήσει το δικαίωμα να καταλήξει στα δικά του συμπεράσματα σχετικά με τα ηθικά ζητήματα και το σύστημα ηθικών αξιών που θέλει να ακολουθήσει ο ίδιος. (Haydon, 1993: 33-34).

Αναφορικά με την σχετική εκπαίδευση στην Ελλάδα, αν και στους γενικούς σκοπούς της αγωγής που προτάσσονται συνήθως στα ΑΠ υπάρχει σχεδόν πάντοτε αναφορά στις πανανθρώπινες και οικουμενικές ή και πολιτισμικές αξίες που θα πρέπει να περιλαμβάνει η αγωγή, η εξειδίκευση των στόχων στα επιμέρους μαθήματα φαίνεται να αγνοεί σε μεγάλο βαθμό τη διδασκαλία των αξιών. Επίσης, πρέπει να επισημανθεί ότι δεν υπάρχει κάποιο συγκεκριμένο μάθημα αναφορικά με τις αξίες, σύμφωνα με τα Αναλυτικά Προγράμματα, κάτι που συμβαίνει στο εξωτερικό, αν και οι αξίες αναφέρονται ως στόχο στο Γενικό Μέρος της Εισαγωγής του ΔΕΠΠΣ. Ως αξίες που πρέπει να προβάλλονται από το ΔΕΠΠΣ του 2002, θεωρούνται οι αξίες της δημοκρατίας, του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της ειρήνης και της

ελευθερίας, της εθνικής ανεξαρτησίας, της διεθνούς ειρήνης, της ασφάλειας και της συνεργασίας. Παρόλα αυτά "η απουσία της ρητής ενσωμάτωσης των αξιών στους ειδικούς σκοπούς των μαθημάτων επιτείνεται και από τη γενικότερη πίεση των πολλών προβλεπόμενων γνωστικών στόχων που θα πρέπει να επιτύχουν οι μαθητές στη χρονιά" (Πνευματικός και Patry:1-2).

Οι Πνευματικός και Patry, επισημαίνουν αρχικά ότι η μεταβίβαση των αξιών στους νέους, αποτέλεσε ένα από τα κύρια μελήματα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων της δεκαετίας του 1990. Έτσι, αναφερόμενοι στις σύγχρονες μεθόδους εκπαίδευσης αναφορικά με τις αξίες, εστιάζουν στα χαρακτηριστικά της μεθόδου VaKE, η οποία έχει ως στόχο τη διευκόλυνση του εκπαιδευτικού σχετικά με την προσπάθειά του να συνδέσει τη γνώση με τις αξίες, προκειμένου να επιτευχθεί η κατανόηση. Η μέθοδος αυτή, η οποία κατά τα έτη 2012-2013 εφαρμόστηκε σε αρκετά σχολεία της Μακεδονίας και της Θράκης, συνδυάζει την κονστрукτιβιστική προσέγγιση στην εκπαίδευση αξιών και την κονστрукτιβιστική απόκτηση των γνώσεων, ενώ αξιοποιώντας την δύναμη των ηθικών διλημάτων, στοχεύει στην απόκτηση νέων γνώσεων από την πλευρά των μαθητών για την επίλυση προβλημάτων. Οι μαθητές, διατυπώνοντας τα επιχειρήματά τους, μαθαίνουν να αναζητούν τις αξίες που κρύβονται πίσω από αυτά. Οι ερευνητές θεωρούν ότι η μέθοδος μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε μαθητές όλων των ηλικιών, έχοντας όμως περιορισμένη χρήση στα μικρότερα παιδιά. Παράλληλα, οι εκπαιδευτικοί που χρησιμοποίησαν τη μέθοδο, την έκριναν με θετικό τρόπο, εστιάζοντας στη μεγάλη συμμετοχή των μαθητών στη συζήτηση και στο ενθουσιασμό τους για την διαδικασία. Σχετικά με τα προβλήματα που παρουσιάστηκαν, αυτά είχαν να κάνουν κυρίως με την δυσκολία ανάπτυξης επιχειρημάτων από ορισμένους μαθητές (Πνευματικός και Patry, 6-17).

Αναφορικά με τον ακριβή στόχο και ρόλο του σχολείου, ο Κωνσταντίνου (1997:39) υποστηρίζει ότι το σχολείο αποτελεί έναν χώρο κοινωνικοποίησης. Η έννοια της κοινωνικοποίησης αφορά μια έννοια σαφώς ευρύτερη εκείνης της αγωγής, καθώς συμπεριλαμβάνει ολόκληρο το πλέγμα των αλληλεπιδράσεων του περιβάλλοντος, χωρίς μάλιστα να είναι απαραίτητη η συνδρομή σκόπιμων ενεργειών από την πλευρά των ενηλίκων. Η αγωγή από την άλλη πλευρά, συντελείται μέσω συγκεκριμένων στρατηγικών και αποβλέπει στην πραγματοποίηση συγκεκριμένων στόχων. Ο ρόλος του σχολείου επισημαίνεται ως πρωταρχικός αναφορικά με την μετάδοση των αξιών και από τον Belok (1966: 176-185). Ο Belok θεωρεί ότι μέσω του σχολείου θα πρέπει να μεταφέρεται η δημοκρατική κληρονομιά μιας κοινωνίας στα νέα μέλη αυτής. Προσθέτει σχετικά, ότι η δημοκρατία εμπεριέχει ένα σύνολο αξιών, όπως επίσης και μερικά βασικά πιστεύω, τα οποία σχετίζονται τόσο με τη φύση του ανθρώπου, όσο και με την κοινωνία γενικότερα. Ως "δημοκρατικές αξίες" ο Belok αναφέρει την ελευθερία, την ισότητα, την επιθυμία να κυβερνάται κανείς από τον εαυτό του, καθώς και την ηθική ισότητα.

Που αποσκοπεί, ή έστω που οφείλει να αποσκοπεί όμως η εκπαίδευση και ποιές είναι οι επιμέρους ηθικές και κοινωνικές αξίες στις οποίες πρέπει να δίνεται βάση στα σχολικά εγχειρίδια και στις σχολικές μονάδες; Σύμφωνα με τον Πέτρου (2010: 124) η παιδεία, η δημοκρατία και η χειραφετική εκπαίδευση διαμορφώνουν ένα αδιάσπαστο σύνολο. Το σύνολο αυτό έχει τις βάσεις του πάνω σε μια σχέση που χαρακτηρίζεται ως ουσιαστική, όπου η παιδεία, η δημοκρατία και η χειραφετική εκπαίδευση, με άλλα λόγια το είδος της εκπαίδευσης το οποίο αποσκοπεί στην παιδεία, εξαρτώνται η μια από την άλλη. Από την εξάρτηση αυτή, προκύπτει η πλήρης ανάπτυξη των τριών πεδίων, ενώ, μέσα από τη σχέση που περιγράφει ο Πέτρου, οι κοινωνίες γίνονται δημοκρατικές και αυτόνομες.

Με τη σχέση της ηθικής και της εκπαίδευσης έχει ασχοληθεί και ο Πορτελάνος, ο οποίος θεωρεί πως εντός του σχολικού περιβάλλοντος, η ατομική ηθική θυσιάζεται συνήθως στο βωμό της κοινωνικής ηθικής. Ουσιαστικά ο Πορτελάνος αναφέρεται στον προγραμματισμό που διενεργείται στο σχολικό περιβάλλον, με σκοπό την επίτευξη της συναίνεσης όλων των σχολικών μονάδων. Παράλληλα με τη χρήση του διδακτικού υλικού, ο προγραμματισμός αυτός θα έχει ως αποτέλεσμα την διαμόρφωση μιας συλλογικής ηθικής συνείδησης, καθώς και την κοινωνικοποίηση των μαθητών. Έτσι, τα προγράμματα σπουδών, προτού εφαρμοστούν στο σχολείο, ζυμώνονται μέσω μιας διαλεκτικής διαδικασίας των θεσμικών οργάνων της πολιτείας και των εκπαιδευτικών, ενώ παράλληλα υπολογίζουν την ιστορικότητα και την ταυτότητα ενός πολιτισμού (Πορτελάνος, 2013: 27-28).

Από την άλλη πλευρά, ενδιαφέρουσα προβληματική είναι επίσης η θέση και ο ρόλος του εκπαιδευτικού στην όλη διαδικασία. Ο εκπαιδευτικός, αναφορικά με το περιεχόμενο της ηθικής που καλείται να διδάξει, οφείλει αρχικά να υπερβεί το "εγώ" και να γίνει ενσάρκωτης της ηθικής. Επιπλέον, υπάρχει ο προβληματισμός του τι ακριβώς συμβαίνει, όταν η συνείδηση του εκπαιδευτικού συγκρούεται με τις πεποιθήσεις και τις αξίες που προκύπτουν και προωθούνται από το αντικείμενο που οφείλει να διδάξει. Η σύγκρουση αυτή είναι θεμελιώδους σημασίας, καθώς ο εκπαιδευτικός οφείλει στην περίπτωση αυτή να σταθμίσει προσεχτικά τις καταστάσεις και στη συνέχεια να αποφασίσει σχετικά με τον τρόπο διδασκαλίας που θα επιλέξει. Επιπρόσθετα, σχετικά με το ρόλο του εκπαιδευτικού, ειδικής σημασίας είναι ο διάλογος που αναπτύσσει ο μαθητής με τον εκπαιδευτικό, στοιχείο που θα πρέπει να οδηγεί σε μια σχέση αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Αντίστοιχα, η σχέση αυτή θα πρέπει να κινείται σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο αξιών (Πορτελάνος, 2013: 34-37).

Ιδιαίτερο αντικείμενο μελέτης, όπως άλλωστε έχει ήδη επισημανθεί, είναι επίσης και η πολυπολιτισμική ή διαπολιτισμική ηθική. Η διαπολιτισμική προσέγγιση των σχολικών εγχειριδίων γίνεται κατανοητή στα Λογοτεχνικά Ανθολόγια του Δημοτικού σχολείου, μέσω συγκεκριμένων αναφορών σε αρκετά κείμενα. Οι αναφορές αυτές θα συζητηθούν στο δεύτερο μέρος της μελέτης διεξοδικά. Ωστόσο, για να πραγματοποιηθεί η μετάδοση της πολυπολιτισμικής ηθικής στους μαθητές, πρέπει πρώτα από όλα να αποσαφηνιστεί η διακριτότητα, ώστε να λειτουργήσει η ετερότητα. Με άλλα λόγια, η πολιτισμική ομοιογενοποίηση προτύπων ετερόκλητων ενδέχεται να διαβάλλει την ετερότητα (Πορτελάνος, 2013: 38-39).

Παράλληλα, το ζήτημα της ηθικής αξίας της ελευθερίας στην εκπαίδευση είναι πολύπλοκο. Αν και η εκπαίδευση συνδέεται με την ανθρώπινη ελευθερία ιδιαίτερα στενά, το κατά πόσον η ελευθερία αποτελεί την ύψιστη αξία στην παιδεία είναι υπό διερεύνηση. Η εκπαίδευση μπορεί να έχει το χαρακτήρα ενός ελεγχόμενου εκπαιδευτικού θεσμού. Πιο συγκεκριμένα, αυτό γίνεται κατανοητό, ξεκινώντας από την παράμετρο της ελευθερίας των γονέων, το οποίο είναι επίσης πολύπλοκο. Οι γονείς δεν έχουν την ελευθερία να διδάξουν στα παιδιά τους οτιδήποτε εκείνοι θέλουν, ενώ, και εκείνοι τις περισσότερες φορές, είναι φυσικό να μην έχουν αποσαφηνισμένο πλήρως το τι ακριβώς θα έπρεπε να διδάξει κανείς στα παιδιά του. Ακόμα περισσότερο πολύπλοκο αποδεικνύεται το ζήτημα της ελευθερίας στη σχέση μεταξύ των μαθητών και των εκπαιδευτικών. Ο εκπαιδευτικός θα πρέπει παραδείγματος χάρι να είναι ελεύθερος κατά τη διαδικασία της διδακτικής πράξης, στο βαθμό ωστόσο στον οποίο δε λειτουργεί ως αυθεντία όταν διδάσκει το αντικείμενό του.

Ένας επίσης προβληματισμός είναι το ποιές είναι εκείνες οι έννοιες στις οποίες πρέπει να εστιάζει η εκπαίδευση που αποσκοπεί στην ηθική διαπαιδαγώγηση. Έτσι, αναφορικά με τη σχέση της δικαιοσύνης και της εκπαίδευσης, πρέπει να επισημανθεί

ότι η δικαιοσύνη γενικά εξετάζεται ως αίτημα αντιστοιχίας των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων με την κοινωνική τους θέση, ως αίτημα ισοσταθμίας μεταξύ των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων στην εργασία και γενικότερα μεταξύ της οποιασδήποτε προσφοράς έργου, πράξης, ενέργειας και της συνακόλουθης αμοιβής (Καραφύλλης, 2002: 124-125). Από την άλλη πλευρά, η έννοια της ισότητας στο χώρο της παιδείας και της εκπαίδευσης πρέπει να συνδυαστεί με τις ηθικές πηγές της παιδείας αλλά και με τις εκπαιδευτικές προδιαγραφές, την τακτική και τα ενδιαφέροντα των μαθητών. Γενικά όμως, ο Καραφύλλης (2002: 280) υποστηρίζει ότι θα πρέπει να αποφύγουμε τις εμπειρικές γενικεύσεις για ισότητα ή ανισότητα των ανθρώπων και να μελετούμε τα στοιχεία σε βάθος, εκλαμβάνοντας την αρχή ως γενική, όπως επίσης και να αναιρούμε την ανισότητα και στις δυνατότητες και στις ίδιες τις προσεγγίσεις.

Βέβαια, πρέπει εδώ να επισημανθεί, πως παρά το γεγονός ότι η ηθική και η εκπαίδευση παρουσιάζουν μια στενή σχέση, εντούτοις, η ηθικότητα θεωρείται ως κοινωνικό επίτευγμα και έτσι δεν κληρονομείται, ενώ επίσης αναφέρεται στο σύστημα των κανόνων που ρυθμίζουν τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις. Ωστόσο, το ερώτημα που δημιουργείται είναι το ποιά πρέπει να είναι τα σημεία στα οποία πρέπει να εστιάσει η εκπαίδευση αναφορικά με την μετάδοση της ηθικής. Ο Πνευματικός συμφωνεί καταρχάς με την ανωτέρω άποψη, επισημαίνοντας ότι η ηθικότητα αναφέρεται στο σύστημα των κανόνων που ρυθμίζουν τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, δεν κληρονομείται και θεωρείται επίτευγμα του ανθρώπου.

Επιπλέον ο Πνευματικός επισημαίνει (2010: 226-227) πως οποιοδήποτε πρόγραμμα ηθικού γραμματισμού των παιδιών, οφείλει να εφοδιάζει τα παιδιά με τρία βασικά εφόδια. Τα εφόδια αυτά, περιγράφονται ως εξής: κατά πρώτον, οι μαθητές θα πρέπει να γνωρίσουν το κανονιστικό πλαίσιο της κοινωνίας, το οποίο ιεραρχεί τις συμπεριφορές με βάση τους χαρακτηρισμούς τους ως καλές και επιθυμητές, ή αντίθετα

ως κακές και αποφευκταίες. Κατά δεύτερον, οι μαθητές θα πρέπει να καταφέρουν να φτάσουν στην απόκτηση μιας ισχυρής ικανότητας ανάλυσης των εγωκεντρικών τους ενορμήσεων, προτάσσοντας παράλληλα στις επιλογές τους το μακροπρόθεσμο και το συλλογικό έναντι του βραχυπρόθεσμου και του ατομικού. Ωστόσο, ο σημαντικότερος επιδιωκόμενος σκοπός δεν είναι άλλος από την απόκτηση μιας προσωπικής, ηθικής ταυτότητας.

Διάφοροι μελετητές, σε διεθνές μάλιστα επίπεδο, έχουν επιχειρήσει να διαλευκάνουν συγκεκριμένες πτυχές της σχέσης μεταξύ της εκπαίδευσης και των αξιών. Στο σημείο αυτό θα αναφερθούν ορισμένες σημαντικές σχετικές προβληματικές, όπως επίσης και οι πιθανές απαντήσεις που έχουν προταθεί. Μια πρώτη ενδιαφέρουσα προοπτική, είναι η διερεύνηση των απόψεων των ίδιων των εκπαιδευτικών όσον αφορά τη σχέση εκπαίδευσης και μετάδοσης των αξιών, καθώς οι εκπαιδευτικοί συνιστούν αυταπόδεικτα ένα σημαντικό παράγοντα της διαδικασίας της μάθησης.

Έτσι, ο Thornberg (2008), στην μελέτη του παρουσιάζει τις απόψεις των εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στην έρευνά του αναφορικά με τον τρόπο με τον οποίο διδάσκονται οι αξίες εντός της σχολικής τάξης, καθώς και σχετικά με τα επίπεδα της συμβολής της επαγγελματικής γνώσης και εμπειρίας των εκπαιδευτικών, στην όλη διαδικασία της μάθησης. Η κύρια άποψη που κατατέθηκε από τους συμμετέχοντες στην έρευνα συνοψίζεται στο ότι η εκπαίδευση περί των αξιών τις περισσότερες φορές δεν ήταν προγραμματισμένη, αλλά προέρχονταν από μια διαδραστική διαδικασία, για την οποία υπήρξε προαπαιτούμενο η δράση και η αντίδραση. Ο Thornberg (2008: 1796) επισημαίνει τόσο τη δυσκολία, όσο και τον απρογραμμάτιστο χαρακτήρα της ηθικής διαπαιδαγώγησης, καθώς, όπως αναφέρει, δεν υπάρχει κάποιο συγκεκριμένο και σαφές πλαίσιο αναφορικά με την επαγγελματική εκπαίδευση των αξιών. Έτσι, οι

προσπάθειες των εκπαιδευτικών σχετικά με αυτό το δύσκολο παιδαγωγικό ζήτημα αποδεικνύονται συχνά από παρορμητικές έως αυθαίρετες.

Επίσης, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της εν λόγω έρευνας, οι εκπαιδευτικοί έδωσαν στην ηθική διαπαιδαγώγηση έναν χαρακτήρα καθημερινό, καθώς ανέφεραν ότι η ηθική διαπαιδαγώγηση των μαθητών τους είναι ενσωματωμένη στην καθημερινή σχολική ζωή και σχετίζεται επίσης με την εστίαση στην καθημερινή συμπεριφορά των μαθητών στο σχολείο. Στην ουσία οι εκπαιδευτικοί εστιάζουν στο συνεχές της διαδικασίας και επισημαίνουν ότι η ηθική διαπαιδαγώγηση αφορά ένα ανεπίσημο, συνεχές πρόγραμμα σπουδών, που διεξάγεται παράλληλα με το κανονικό πρόγραμμα σπουδών που ακολουθεί το σχολείο γενικά και η τάξη ειδικότερα. Τέλος, αναφέρθηκε επίσης ότι η ηθική διαπαιδαγώγηση παρέχεται από τους εκπαιδευτικούς, κυρίως ή μερικώς, χωρίς εκείνοι να έχουν πλήρη επίγνωση ότι διαπαιδαγωγούν ηθικά τον μαθητή. Αυτό συμβαίνει καθώς οι εκπαιδευτικοί είναι συνήθως απασχολημένοι με την προσπάθεια να διαχειριστούν την σχολική τάξη και να προωθήσουν την πειθαρχία εντός αυτής. (Thornberg, 2008: 1795).

Ο Biesta αναδεικνύει επίσης τη σημασία της εκπαίδευσης των αξιών και προτείνει ένα εκπαιδευτικό σύστημα βασισμένο στην διαπαιδαγώγηση των μαθητών με βάση τις αξίες. Επιπλέον, θεωρεί πως οι αξίες δεν αποτελούν απλώς ένα στοιχείο των εκπαιδευτικών πρακτικών, αλλά είναι δομικό κομμάτι των πρακτικών αυτών (Biesta, 2010: 500). Είναι ωστόσο ικανή η ηθική διαπαιδαγώγηση που παρέχεται μέσω της εκπαίδευσης στους μαθητές ικανή να βελτιώσει τα επίπεδα ηθικής στους τελευταίους; Στην έρευνα των King και Mayhew (2002: 247), μέσω μιας εξαντλητικής μελέτης της υπάρχουσας σχετικής βιβλιογραφίας τίθεται ως στόχος η διερεύνηση της εξέλιξης της ηθικής στους προπτυχιακούς φοιτητές των κολλεγίων. Μέσω της έρευνας αναδείχθηκε η σημασία της εκπαίδευσης σχετικά με την ανάπτυξη της ηθικής στους φοιτητές,

καθώς, σύμφωνα με τα ευρήματα, μια σημαντική ανάπτυξη, όπως χαρακτηρίστηκε, αναφορικά με τα ηθικά επίπεδα των φοιτητών, συσχετίστηκε με την κολεγιακή συμμετοχή.

Από την άλλη πλευρά, έχει ήδη επισημανθεί πως οι ηθικοκοινωνικές αξίες, όπως ισχύει με όλους τους τύπους των αξιών σε επίπεδο γενικό, έχουν μεταβλητό χαρακτήρα. Ο Noddings (2010: 390-396) θέτει το ζήτημα της λειτουργίας της εκπαίδευσης εντός μιας εποχής που αφενός οι ηθικές αξίες μεταβάλλονται, αφετέρου η παγκοσμιοποίηση έχει ως αποτέλεσμα την συνεχή συνάντηση μεταξύ ανθρώπων και κοινωνιών των οποίων οι ηθικές αξίες διαφέρουν. Το ερώτημα του πώς θα πρέπει να αντιδράσει η εκπαίδευση στη νέα εποχή που ανοίγεται σε παγκόσμιο επίπεδο, είναι πράγματι εξαιρετικά ενδιαφέρον. Ο Noddings προτείνει στην έρευνα του ότι η εκπαίδευση, αναφορικά με τις αξίες της κοινωνίας, θα πρέπει να στραφεί στην προσπάθεια να δημιουργήσει ανθρώπους οι οποίοι θα νοιάζονται, θα έχουν ως στόχο το διάλογο και την αποδοχή της διαφορετικότητας.

Η σχέση της εκπαίδευσης με την μετάδοση των ηθικοκοινωνικών αξιών, όπως άλλωστε είχε ήδη επισημανθεί αποδείχθηκε πως χαρακτηρίζεται από πολλές παραμέτρους. Τα στοιχεία που συζητήθηκαν εδώ, σχετίζονται με τον τρόπο που παρέχονται αξιακές κρίσεις μέσω των εκπαιδευτικών συστημάτων και των ίδιων των εκπαιδευτικών, αλλά και τα στοιχεία στα οποία θα πρέπει να εστιάζει μια εκπαίδευση που προσβλέπει στην μετάδοση των ηθικοκοινωνικών αξιών. Έτσι, το θεωρητικό αυτό υπόβαθρο που αναφέρεται στην σχέση της εκπαίδευσης με την προώθηση των ηθικοκοινωνικών αξιών αλλά και την ηθική διαπαιδαγώγηση, λαμβάνεται υπόψη, ώστε να αποτελέσει ένα μέρος του αντίστοιχου υπόβαθρου, πάνω στο οποίο θα βασιστεί η διερεύνηση των ηθικοκοινωνικών αξιών που προωθούνται μέσω των Λογοτεχνικών Ανθολογίων.

2.2. Το σχολικό εγχειρίδιο και τα Αναλυτικά Προγράμματα ως μέσο μετάδοσης των ηθικοκοινωνικών αξιών- Η λειτουργία των σχολικών εγχειριδίων και της Λογοτεχνίας

Το σχολικό εγχειρίδιο αποτελεί ένα βασικό μέσο, τόσο αναφορικά με την αγωγή, όσο και σχετικά με τη μάθηση των μαθητών. Καθότι σχεδιάζεται με σκοπό τη συστηματική στήριξη του φαινομένου της διδασκαλίας, πρέπει να επιτελεί συγκεκριμένες λειτουργίες. Οι βασικότερες λειτουργίες που πρέπει να επιτελεί το σχολικό εγχειρίδιο, αφορούν τις λειτουργίες της ενημέρωσης και παρουσίασης της πραγματικότητας στους μαθητές εντός της τάξης, την δραστηριοποίηση των κινήτρων μάθησης στους μαθητές, την διαφοροποίηση της διαδικασίας της διδασκαλίας, της άσκησης και της εμπέδωσης, την καθοδήγηση της διδασκαλίας και τέλος την κοινωνικοποίηση. (Καψάλης και Χαραλάμπους, 1995: 127-128). Ως σχολικά εγχειρίδια ορίζονται ως "τα βιβλία εκείνα που προσφέρουν το περιεχόμενο των διαφόρων μαθημάτων του σχολείου και που χρησιμοποιούνται από δάσκαλο και μαθητή για την οργάνωση της διδασκαλίας και μάθησης" (Μαυρογιώργος, 1980: 35).

Επίσης, μέσω των σχολικών εγχειριδίων πραγματοποιείται η μετάδοση των αξιών και των στάσεων, γεγονός που προφανώς ενδιαφέρει τόσο τους γονείς των μαθητών, όσο και τα μέλη του κοινωνικού ιστού γενικότερα. Τόσο τα Αναλυτικά Προγράμματα, όσο και τα σχολικά εγχειρίδια, εκφράζουν αλλά και τελικά μεταδίδουν τις αποδεκτές σε ευρύτερα κοινωνικό επίπεδο, αξίες και στάσεις. Στο σημείο αυτό αξίζει να διευκρινιστεί ότι η παρουσία εντός μιας κοινωνίας, ατόμων που έχουν διαφορετικές αξίες σε σχέση με τις γενικά αποδεκτές αξίες στην κοινωνία, συχνά οδηγεί αυτά τα άτομα στο να παραπονούνται αναφορικά με την παρουσίαση αρνητικών στερεοτύπων και την καλλιέργεια αρνητικών στάσεων εις βάρος τους, εντός των σχολικών εγχειριδίων (Καψάλης και Χαραλάμπους, 1995: 210).

Αν και τα σχολικά εγχειρίδια αποτελούν φορείς ιδεολογίας, ενώ επίσης θεωρούνται και ένας κυρίαρχος παράγοντας κοινωνικοποίησης των μαθητών, και επιπλέον, παρά το γεγονός ότι η έρευνα των σχολικών εγχειριδίων κατέχει μεγάλη παράδοση σε παγκόσμιο επίπεδο, η μελέτη των σχολικών εγχειριδίων στον ελληνικό χώρο αποτελεί μια ερευνητική προοπτική που μόλις τις τελευταίες δεκαετίες ξεκίνησε να χαρακτηρίζεται από ένα συγκεκριμένο ερευνητικό ενδιαφέρον (Καψάλης και Χαραλάμπους, 1997: 201-204). Η παρούσα εργασία φιλοδοξεί να αποτελέσει ένα βήμα προς την αποσαφήνιση των ηθικών και των κοινωνικών αξιών που προβάλλονται στα σχολικά εγχειρίδια και συγκεκριμένα στα Λογοτεχνικά Ανθολόγια, ερευνώντας μια σημαντική παράμετρο αναφορικά με τον ρόλο που επιτελούν τα σχολικά εγχειρίδια στο ελληνικό Δημοτικό σχολείο.

Σύμφωνα με τη Σμαράγδα Παπαδοπούλου, κατά τη διαδικασία της επιλογής των βιβλίων με τα οποία θα έρθει σε επαφή ο μαθητής, θα πρέπει να προσεχθεί ιδιαίτερα, από την πλευρά του εκπαιδευτικού, τόσο η γλώσσα στην οποία έχει γραφτεί ένα βιβλίο, όσο και οι φράσεις εκείνες, στις οποίες κρύβονται αντιλήψεις αναφορικά με την κοινωνία, αλλά και τη διαμόρφωση συγκεκριμένων προτύπων συμπεριφοράς. Παράλληλα, αποδεικνύεται ως αναγκαίο, να τονιστεί στους μαθητές ότι δεν εκφράζουν όλα τα βιβλία πάντοτε σωστές ιδέες και κατά συνέπεια πρέπει να χρησιμοποιήσουν τη δική τους κρίση για την εξαγωγή συμπερασμάτων. Έτσι, ως μέθοδο επεξεργασίας του αναγνωστικού υλικού, η Παπαδοπούλου προτείνει αρχικά την εστίαση του ενδιαφέροντος σε αντιλήψεις του βιβλίου, οι οποίες ομοιάζουν με εκείνες του μαθητή. Παράλληλα, αναφέρεται σε πιθανές μεθόδους που θα βοηθήσουν το έργο του εκπαιδευτικού στην κατεύθυνση που συζητούμε, όπως για παράδειγμα η καταγραφή της φωνής του όταν συζητά ένα βιβλίο, με σκοπό να παρατηρήσει τα σημεία τα οποία πιθανώς επηρέασαν τους μαθητές στην εξαγωγή συμπερασμάτων, ή η δημιουργία ενός

καταλόγου, ο οποίος θα αναφέρεται στις προκαταλήψεις που περιλαμβάνουν ορισμένα παιδικά αναγνωστικά (Παπαδοπούλου, 1999: 176-177).

Παράλληλα, αναφορικά με τη λειτουργία της λογοτεχνίας, πρέπει να επισημανθεί, τα παιδικά αναγνωστικά βιβλία εκλαμβάνονται ως αντικείμενα τα οποία παρέχουν την ικανότητα της επικοινωνίας, αλλά και ως τόποι διακίνησης των προκαταλήψεων, των στερεοτύπων, όπως επίσης και ιδεών με συγκινησιακή φόρτιση. Βέβαια, η λογοτεχνία ως έργο τέχνης, το οποίο τίθεται στην υπηρεσία της εκπαίδευσης, έχει συγκεκριμένους περιορισμούς, καθώς αδυνατεί να ενσωματώσει όλες τις ανθρώπινες εμπειρίες (Παπαδοπούλου, 1999: 160-163). Επιπλέον, η λογοτεχνία μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως αφήγηση ιστοριών, με στόχο την κατανόηση των διαφορών που χαρακτηρίζουν τους ανθρώπους, ενώ τα λογοτεχνικά βιβλία έχουν τη δύναμη να καθορίσουν την ταυτότητα των μαθητών, όσον αφορά τουλάχιστον τις κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσουν. Καθώς το λογοτεχνικό βιβλίο στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στην φαντασία, η αδυναμία των παιδιών να αντιληφθούν τις διαφορές μεταξύ φαντασίας και πραγματικότητας, δίνει τη δυνατότητα στο βιβλίο να διαμορφώσει συγκεκριμένες αντιλήψεις για την πραγματικότητα (Παπαδοπούλου, 1999: 160-161)

Αντίστοιχη είναι και η λειτουργία των κύριων χαρακτήρων ενός λογοτεχνικού έργου, το οποίο απευθύνεται στους μαθητές. Ο ήρωας των λογοτεχνικών κειμένων, ιδωμένος ως μια υπαρκτή και όχι φανταστική προσωπικότητα, δίνει την ευκαιρία στους μαθητές να δουν τον χαρακτήρα αυτόν σε μια πραγματική διάσταση. Υπό αυτήν την έννοια, η λογοτεχνία μπορεί να υπηρετήσει συγκεκριμένο ρόλο, καθώς τα παιδιά μπορεί να αντιγράψουν ή να μετασχηματίσουν τη συμπεριφορά, αλλά ακόμα και τις φράσεις των ηρώων που συμμετέχουν σε ένα λογοτεχνικό κείμενο (Παπαδοπούλου, 1999: 164). Από την άλλη πλευρά, η Παπαδοπούλου αναφέρει ότι σχετικά με τα χαρακτηριστικά εκείνα τα οποία προτιμούν τα παιδιά σε έναν ήρωα των παραμυθιών, αρχικά πρέπει να

επισημάνουμε ότι προτιμούν τα ανεξάρτητα άτομα από τα υπάκουα. Επιπλέον, σημαντικότερη διάσταση φαίνεται πως είναι για τα παιδιά μια καλή πράξη που να αφορά μια παγκόσμια χρήση, παρά μια ιδιωτική, ενώ έννοιες όπως είναι η γενναιοδωρία, η συγχώρεση, η ανωτερότητα, ή η δυνατότητα να μοιράζεται κανείς πράγματα, αποδεικνύονται ότι βρίσκονται ιδιαίτερα ψηλά στις παιδικές προτιμήσεις.

Παράλληλα, τα Αναλυτικά Προγράμματα διαδραματίζουν έναν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην σχολική λειτουργία, στην εκπαίδευση των ίδιων των εκπαιδευτικών, αλλά και στην διαδικασία της κοινωνικοποίησης των μαθητών. Καθώς ο ρόλος τους αποδεικνύεται κομβικός αναφορικά με την λειτουργία των σχολείων, έχουν προταθεί διάφορες θεωρίες που μελετούν τα κριτήρια σύνταξης των Αναλυτικών Προγραμμάτων. Μια από τις χαρακτηριστικότερες σχετικές θεωρίες, η λεγόμενη "ακαδημαϊκή θεωρία", δίνει τη μεγαλύτερη έμφαση αναφορικά με τη συγγραφή των Αναλυτικών Προγραμμάτων στις επιστημονικές γνώσεις. Αντίστοιχα, υπάρχουν θεωρίες όπως εκείνη της "κοινωνικής αναδόμησης", που προσβλέπουν στην βελτίωση της κοινωνίας μέσω της μόρφωσης των πολιτών, ενώ αξίζει να αναφερθεί και η θεωρία "της μελέτης του παιδιού", σύμφωνα με την οποία τονίζεται η μοναδικότητα του αναπτυσσόμενου ανθρώπου. Όπως γίνεται κατανοητό μέσα από αυτό το θεωρητικό πλαίσιο, αναφορικά με τη διαδικασία της σύνταξης των Αναλυτικών Προγραμμάτων, ως οι τρεις πλέον βασικοί παράγοντες μπορούν να χαρακτηριστούν ο άνθρωπος, η κοινωνία και η επιστήμη. (Νικολάου, 2009:77).

Τα σχολικά εγχειρίδια εκφράζουν, προωθούν και μεταβιβάζουν τις στάσεις και τις αξίες εκείνες, οι οποίες είναι επικρατούσες στον κοινωνικό ιστό κατά την επικρατούσα αντίληψη. Έτσι, το ζήτημα της γνώσης που γίνεται αντικείμενο επιλογής ώστε να αποτελέσει αντικείμενο εκμάθησης μέσω των Αναλυτικών Προγραμμάτων, συνδέεται

με τη μετάδοση των πολιτιστικών στοιχείων αλλά και την λειτουργία της κοινωνικοποίησης μέσω της εκπαίδευσης (Νικολάου, 2009: 78).

Επιπλέον, τα Αναλυτικά Προγράμματα συνδέονται στενά με τα σχολικά εγχειρίδια, καθώς, μέσω των σχολικών εγχειριδίων ουσιαστικά επιτυγχάνεται η πολιτική που έχει επιλεγεί να ακολουθηθεί μέσω των Αναλυτικών Προγραμμάτων. Όπως γίνεται κατανοητό, μέσω των σχολικών εγχειριδίων μπορούν να διοχετευθούν στους μαθητές μηνύματα που αφορούν αξίες, γνώσεις, αλλά και συμπεριφορές. (Bildén, όπ. αναφ. στη Νικολάου, 2009: 79). Πιο συγκεκριμένα, η Νικολάου (2009: 80) αναφέρει ότι η λειτουργία των σχολικών εγχειριδίων αφορά τη μεταφορά στάσεων, προτύπων συμπεριφοράς καθώς και αξιών, στοιχεία τα οποία θα οδηγήσουν τον μαθητή σε ανάλογες κοινωνικές μορφές συμπεριφοράς και ζωής. Επίσης, ο μαθητής θα αναγνωρίσει μέσω της μελέτης των σχολικών εγχειριδίων συγκεκριμένους ηθικούς κανόνες, οι οποίοι βέβαια κανόνες διαφέρουν ανάλογα με τις κοινωνικές, ιδεολογικές και πολιτικές καταστάσεις που χαρακτηρίζουν την εκάστοτε κοινωνία. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Ξωχέλλη (1995:9) τα σχολικά εγχειρίδια μπορούν να συμβάλλουν σε σημαντικό επίπεδο αναφορικά με την επίτευξη των στόχων της σχολικής διδασκαλίας, αλλά και της κοινωνικοποίησης των μαθητών. Αυτό συμβαίνει καθότι τα σχολικά εγχειρίδια καλλιεργούν στη νέα γενιά συγκεκριμένες μορφές και τύπους συμπεριφορών, οι οποίες έχουν πράγματι δομική σημασία για την σχέση και την επικοινωνία μεταξύ ατόμων, κοινωνικών ομάδων και γενικότερα λαών.

Έτσι, το ισχύον "Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών" και το "Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών" της ελληνικής γλώσσας για το Δημοτικό και το Γυμνάσιο, το οποίο βέβαια εντάσσει τη λογοτεχνία στο μάθημα της ελληνικής γλώσσας, αναφέρει ως βασικό στόχο του συγκεκριμένου μαθήματος την ανάπτυξη της ικανότητας των μαθητών να χειρίζονται τον γραπτό και τον προφορικό λόγο με

επάρκεια, στοιχεία τα οποία θα τους οδηγήσουν στην ενεργή συμμετοχή εντός της σχολικής, αλλά και της ευρύτερης κοινωνίας. Σχετικά με τις ώρες διδασκαλίας των μαθημάτων, αυτές προσδιορίζονται από κοινού και έτσι, ο συνολικός χρόνος διδασκαλίας της γλώσσας και της λογοτεχνίας ορίζεται ως 250 ώρες για την Α' και την Β' Δημοτικού, ως 240 ώρες για την Γ' και την Δ' Δημοτικού και ως 210 ώρες για την Ε' και την ΣΤ' Δημοτικού. Αναφορικά δε με το μάθημα της λογοτεχνίας συγκεκριμένα, αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι μέσω αυτής "η γλώσσα γίνεται όχημα και αποτέλεσμα τέχνης και αισθητικής καλλιέργειας. Επίσης τα κείμενα της λογοτεχνίας, παρέχουν διάφορες οπτικές και ερμηνείες του κόσμου, εμπλουτίζουν την αντίληψη των μαθητών για τον κόσμο, διευρύνουν τον ορίζοντα των εμπειριών τους, ευνοούν την κατανόηση της διαφορετικότητας και την ανάπτυξη της ανεκτικότητας".

Επίσης, στο ισχύον ΔΕΠΠΣ- ΑΠΣ σχετικά με τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας, περιγράφονται τα προσδοκώμενα οφέλη του μαθητή από την μελέτη του συγκεκριμένου μαθήματος. Έτσι, αναφέρεται αρχικά ότι το λογοτεχνικό κείμενο είναι σε θέση να διευρύνει την αναγνωστική ικανότητα του μαθητή, υπό την έννοια ότι προσεγγίζει τον βιωματικό λόγο. Παράλληλα, οι προσωπικές εμπειρίες του μαθητή διευρύνονται, όπως επίσης και η γενική συμπάθεια προς τον άνθρωπο, ενώ ο μαθητής απολαμβάνει το λόγο ως έργο τέχνης. Οι μαθητές μέσω των κειμένων κατανοούν τις εναλλακτικές δυνατότητες της γλώσσας και εξοικειώνονται με τη λειτουργία της λογοτεχνικής μεταφοράς, ενώ επιπλέον κατορθώνουν να αντιληφθούν τους τρόπους, με τους οποίους οι συγγραφείς χρησιμοποιούν τα γλωσσικά μέσα ώστε να δημιουργήσουν τις επιθυμητές εντυπώσεις.

Από την άλλη πλευρά, πάντοτε σύμφωνα με όσα αναφέρονται στο ΔΕΠΠΣ- ΑΠΣ για το μάθημα της ελληνικής γλώσσας και συγκεκριμένα για την λογοτεχνία, επισημαίνεται ότι μέσω των λογοτεχνικών κειμένων, οι μαθητές εξοικειώνονται με τα

στοιχεία δομής, περιεχομένου και ύφους αυτών, ενώ αποδίδουν το νόημα των κειμένων με σύνταξη, νοηματική δομή και λεξιλόγιο. Τέλος, ο μαθητής εξοικειώνεται με απλά κείμενα της νεωτερικής λογοτεχνίας, ενώ προσεγγίζει κείμενα τα οποία ανήκουν τόσο στην ελληνική λογοτεχνία, όσο και στη βαλκανική, στη μεσογειακή, αλλά και στην παγκόσμια λογοτεχνική παραγωγή.

Ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι οι έρευνες με αντικείμενό τους το σχολικό εγχειρίδιο στον ελληνικό χώρο τοποθετούνται χρονικά στις τελευταίες δεκαετίες και περισσότερο συγκεκριμένα μετά την Μεταπολίτευση. Ως βασικές έρευνες που έχουν ως κύριο μεθοδολογικό και ερευνητικό αντικείμενό τους το σχολικό εγχειρίδιο, μπορούμε να αναφέρουμε τις εξής: η πρώτη σχετική προσπάθεια αποδίδεται στην Φραγκουδάκη (1978), η οποία στη μελέτη της με τίτλο *Τα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού σχολείου- ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία*, χρησιμοποιεί ως βάση της μελέτης της τα αναγνωστικά που χρησιμοποιήθηκαν στο ελληνικό σχολείο κατά την εικοσαετή περίοδο 1954- 1974. Η Φραγκουδάκη, διενεργώντας ουσιαστικά την πρώτη μελέτη επί ελληνικού εδάφους με αντικείμενο έρευνας τα σχολικά εγχειρίδια, αναφέρει ως βασικούς, θεμελιώδεις παράγοντες που προωθούνται μέσω των αναγνωστικών, τις έννοιες της πατρίδας, της θρησκείας και της οικογένειας. Μάλιστα, κρίνει τα σχολικά εγχειρίδια τα οποία μελετά ως "αναχρονιστικά", αλλά και ως φορείς μιας ιδεολογίας την οποία χαρακτηρίζει ως "συντηρητική".

Αν η Φραγκουδάκη στην ουσία τοποθέτησε τα θεμέλια για τις σχετικές έρευνες στον ελληνικό χώρο, ως συνέχεια της προσπάθειας αυτής μπορεί να αναφερθεί η μελέτη της Γεωργίου- Νίλσεν (1980), *Η οικογένεια στα Αναγνωστικά του Δημοτικού σχολείου*, στην οποία τα σχολικά εγχειρίδια χρησιμοποιούνται εκ νέου ως το βασικό μεθοδολογικό και ερευνητικό εργαλείο. Η Γεωργίου- Νίλσεν προχωρά επίσης σε μια συγκριτική μελέτη ανάμεσα στα αναγνωστικά του ελληνικού Δημοτικού σχολείου του 1954 και

αντίστοιχα, σε εκείνα του 1979, έχοντας ως κύριο συμπέρασμα της έρευνάς της ότι η πατριαρχική, παραδοσιακού τύπου οικογένεια, είναι το προβαλλόμενο οικογενειακό πρότυπο που προβάλλεται και στα δύο αναγνωστικά βιβλία που μελετώνται.

Αναφορικά με νεότερες μελέτες που διενεργήθηκαν με βάση τα σχολικά εγχειρίδια, αξίζουν να αναφερθούν οι μελέτες των Φρειδερίκου (1995) και Κανταρτζή (2003), που ασχολούνται με τον ρόλο των φύλων στα σχολικά εγχειρίδια και έχουν τίτλο: «*Η Τζένη πίσω από το τζάμι- Αναπαραστάσεις των φύλων στα εγχειρίδια γλωσσικής διδασκαλίας του δημοτικού σχολείου*» και «*Τα στερεότυπα του ρόλου των φύλων στα σχολικά εγχειρίδια του Δημοτικού σχολείου*», αντίστοιχα. Η Φρειδερίκου στη μελέτη της εντοπίζει και προσδιορίζει συγκεκριμένες διαφοροποιήσεις σχετικά με την εικόνα των δύο φύλων στα σχολικά εγχειρίδια που μελετά, παραθέτοντας ως συμπέρασμα την άποψη σύμφωνα με την οποία οι ανισότητες των δύο φύλων είναι ορατές και στα σύγχρονα σχολικά εγχειρίδια, παρά τις αντίθετες προθέσεις κατά τη συγγραφή τους. Αντίστοιχα, η Κανταρτζή, εστιάζοντας στην εικόνα του γυναικείου φύλου, σε μια περίοδο μάλιστα περίπου πέντε δεκαετιών, συμφωνεί στην ουσία με τα αποτελέσματα που παρέχει και η Φρειδερίκου, καθώς επισημαίνει την έλλειψη ισότητας ανάμεσα στο αντρικό και στο γυναικείο φύλο.

Φυσικά, υπάρχουν και άλλες έρευνες για τα σχολικά εγχειρίδια και τον τρόπο λειτουργίας τους. Ενδεικτικά μπορούμε στο σημείο αυτό να αναφέρουμε την μελέτη του Πολίτη (1994) με τίτλο: «*Για μια αποδόμηση της αντιπαιδαγωγικής διάκρισης των δύο φύλων- Η περίπτωση μελέτης του γλωσσικού σεξισμού στα βιβλία του Δημοτικού σχολείου*», ή εκείνη του Μπονίδη (1998) με τίτλο: «*Έρευνα των προδιαγραφών της διδασκαλίας στην Ελληνική Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση- Η ανάλυση του γλωσσικού μαθήματος υπό το πρίσμα της Παιδαγωγικής της Ειρήνης*». Ωστόσο, η παρουσίαση των μελετών που αναφέρονται στα σχολικά εγχειρίδια δεν αποτελεί αντικείμενο έρευνας

της παρούσας μελέτης. Η σύντομη αυτή περιδιάβαση αναφορικά με τις ελληνικές μελέτες σχετικά με το σχολικό εγχειρίδιο, είχε δύο σκοπούς. Ο πρώτος ήταν να αποδειχθεί ότι οι σχετικές έρευνες στην Ελλάδα ξεκίνησαν σχετικά αργά και ο δεύτερος έχει να κάνει με το γεγονός ότι υπάρχει ακόμη αρκετό υλικό προς διερεύνηση σχετικά με τα σχολικά εγχειρίδια, τον τρόπο λειτουργίας τους, αλλά και τις πιθανές αστοχίες κατά τη συγγραφή τους. Στο επόμενο κεφάλαιο της παρούσας έρευνας, θα επιχειρηθεί μια παρουσίαση των ερευνών στην Ελλάδα αναφορικά με το κυρίως θέμα που απασχολεί εδώ, δηλαδή με την διδακτική των αξιών γενικά, ή των ηθικοκοινωνικών αξιών ειδικότερα.

Για να επιστρέψουμε στο ζήτημα σχετικά με τον τρόπο λειτουργίας της Λογοτεχνίας, καθώς τα λογοτεχνικά κείμενα που βρίσκονται στα Λογοτεχνικά Ανθολόγια αποτελούν το κύριο ερευνητικό και μεθοδολογικό εργαλείο της παρούσας έρευνας. Καθώς λοιπόν έγινε ήδη λόγος για την σημασία που έχουν τα Αναλυτικά Προγράμματα και τα σχολικά εγχειρίδια αναφορικά με τη μετάδοση συγκεκριμένων αξιών και στάσεων στους μαθητές, πρέπει εδώ να συζητηθεί βαθύτερα και ο λόγος για τον οποίο επιλέχθηκαν ως αντικείμενο μελέτης τα Λογοτεχνικά Ανθολόγια στην παρούσα έρευνα.

Αρχικά, πρέπει να επισημανθεί πως έχει επανειλημμένα διατυπωθεί η άποψη ότι η Λογοτεχνία, ανάμεσα σε όλα τα μαθήματα, κυριαρχεί στην προώθηση αρχών στους μαθητές (Wilson 1980: 121). Η Λογοτεχνία θεωρείται ότι αντανάκλα τις πολιτιστικές νόρμες και τις αξίες, τις ηθικές αξίες μιας κοινωνίας, όπως επίσης και την ιστορική εξέλιξη μιας κοινωνίας ή και μιας κουλτούρας (Albrecht, 1954: 425- 431). Σύμφωνα με τον Albrecht (1956: 728), ακόμα και οι σύντομες λογοτεχνικές ιστορίες, οι οποίες κυκλοφορούσαν στα αμερικανικά περιοδικά ευρείας κυκλοφορίας κατά τη δεκαετία

του 1950, προωθούσαν τις αξίες και τις πολιτιστικές νόρμες της αμερικανικής οικογένειας.

Επιπρόσθετα, ο Kohn (1997) μέσω μιας ιστορικής αναδρομής αναφορικά με τις προσπάθειες βελτίωσης του χαρακτήρα των μαθητών και την διαδικασία θεωρητικοποίησής τους, επισημαίνει πως αυτές ιστορικά υπήρξαν αμφίσημες και ο χαρακτήρας τους σε κάθε περίπτωση αμφίβολος. Επίσης, ο Kohn αναφέρεται επισταμένως στην σχέση που μπορεί να έχει η Λογοτεχνία με την εκπαίδευση των αξιών, θεωρώντας ότι η ανάδειξη ηθικών αξιών μέσω λογοτεχνικών κειμένων αποτελεί σε αρχικό επίπεδο μια λογική σκέψη. Ωστόσο, εντοπίζει ένα συγκεκριμένο πρόβλημα στον τρόπο με τον οποίο αξιοποιούνται τα λογοτεχνικά κείμενα. Συγκεκριμένα, θεωρεί πως σε πολλά σχολικά προγράμματα τα λογοτεχνικά κείμενα που επιλέγονται προς διδασκαλία αποτελούν απλουστευμένες, μικρές ιστορίες με ηθικό χαρακτήρα, αντί να προβάλλονται λογοτεχνικά κείμενα με περισσότερο πλούσιο πλαίσιο. Η επιλογή αυτή, βασίζεται στο φόβο που δείχνουν οι υπεύθυνοι διαμόρφωσης των σχολικών προγραμμάτων, όχι μόνο σχετικά με την ικανότητα ή μη των μαθητών να καταφέρουν να κατανοήσουν περισσότερο δύσκολα λογοτεχνικά κείμενα, με τα οποία μπορεί να δυσκολεύονται ακόμα και ενήλικες, αλλά και με το κατά πόσον οι μαθητές θα επωφεληθούν με σωστά ηθικά πρότυπα μέσω των κειμένων που συζητούνται. (Kohn, 1997: 16-17).

Αναφορικά με την αξία της διδασκαλίας της Λογοτεχνίας, η Bottino (1999: 211) θέτει τρεις κυρίαρχες παραμέτρους, αναφέροντας τρεις αντίστοιχους, βασικούς άξονες. Πρόκειται για το πολιτισμικό μοντέλο, το γλωσσικό μοντέλο και τέλος το ατομικό μοντέλο ανάπτυξης. Αναφορικά με το πολιτισμικό μοντέλο, αναφέρεται ότι ο μαθητής μέσω της Λογοτεχνίας γίνεται φορέας μετάδοσης συγκεκριμένων ιδεών, στάσεων, απόψεων, συναισθημάτων αλλά και πολιτιστικών στοιχείων. Αντίστοιχα, η Λογοτεχνία

σύμφωνα με το δεύτερο μοντέλο αποτελεί μια διαδικασία που βοηθά στην παροχή γραμματικών και λεξιλογικών γνώσεων, ενώ τέλος, το τρίτο μοντέλο προσδιορίζει τη Λογοτεχνία ως παράγοντα ανάπτυξης προσωπικών κινήτρων και αξιών.

Συνοψίζοντας, τα λογοτεχνικά κείμενα μελετώνται στην παρούσα έρευνα ως ένα μεθοδολογικό εργαλείο, μέσω του οποίου είναι δυνατόν να καλλιεργηθούν στον μαθητή συγκεκριμένες συμπεριφορές και στάσεις, όπως επίσης και να μεταβιβαστούν στη νέα κοινωνική γενιά συγκεκριμένες αξίες, αξίες οι οποίες είναι αποδεκτές στο κοινωνικό σύνολο. Περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την Λογοτεχνία, τον τρόπο διδασκαλίας της, καθώς και το τί θα πρέπει να προσφέρει στον μαθητή η διδασκαλία της, θα δοθούν στο επόμενο κεφάλαιο, όπου συζητούνται τα Αναλυτικά Προγράμματα και ό,τι σχετικό ορίζεται σε αυτά.

2.3 Αναφορές σε σχετικές έρευνες στον ελληνικό χώρο.

Η διερεύνηση των αξιών στα σχολικά εγχειρίδια και στα Αναλυτικά Προγράμματα, η λειτουργία τους εντός ενός κοινωνικοπολιτικού πλαισίου, αλλά και ο τρόπος διδασκαλίας και μετάδοσής τους στην επόμενη γενιά, αποτελεί μια ερευνητική προβληματική που βρίσκει αυξανόμενο ενδιαφέρον ανάμεσα στους ερευνητές στον ελληνικό χώρο. Στο παρόν σημείο, θα υπάρξει μια αναφορά στις κυριότερες έρευνες που εκπονήθηκαν εντός του ελληνικού χώρου αναφορικά με τις αξίες και τον χώρο της εκπαίδευσης, κυρίως στο επίπεδο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, με κύριο σκοπό την καταγραφή των συμπερασμάτων που προήλθαν από τις συγκεκριμένες μελέτες.

Ο Νικόλαος Άχλης, εξέδωσε το 1996 την διδακτορική του διατριβή με τίτλο: *«Οι αξίες στα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού σχολείου,(1954-1994)»*. Ο Άχλης προχωρά σε μια συστηματική διερεύνηση των αναγνωστικών βιβλίου του Δημοτικού σχολείου σε διάστημα σαράντα ετών, με κυριότερο σκοπό να αναδείξει την ιδεολογική τους λειτουργία, με την προσέγγισή του να έχει επιπλέον και συγκριτικό χαρακτήρα. Στην προσπάθειά του αυτή, επισημαίνει ως προαπαιτούμενο την πλήρη καταγραφή των αξιών που προωθούνται μέσω των αναγνωστικών βιβλίων που συμπεριλαμβάνονται στο υλικό της έρευνάς του.

Τα συμπεράσματα της έρευνας του Άχλη είναι πολλά και ιδιαίτερα ενδιαφέροντα. Καθότι η έρευνά του εστιάζει σε διαφορετικές περιόδους, ο Άχλης καταγράφει σημαντικές, τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά, μεταβολές ανάμεσα στις εξεταζόμενες χρονικές περιόδους, τις οποίες και εξηγεί μέσω των εκπαιδευτικών αλλαγών που προωθεί η εκάστοτε εξουσία. Ο Άχλης συσχετίζει τις αλλαγές που παρατηρεί στα αναγνωστικά βιβλία με το ιδεολογικό και πολιτικό στίγμα των εποχών κατά τις οποίες γράφτηκαν και εκδόθηκαν τα σχολικά εγχειρίδια. Η σύνδεση των ιδεολογικών

στοιχείων και ειδικότερα των αξιών μιας κοινωνίας τόσο με το πολίτευμα, όσο και με την πολιτική ιδεολογία που ακολουθείται σε μια χώρα είναι ένα πράγματι ενδιαφέρον προς διερεύνηση ερώτημα. Ουσιαστικά, μέσω της μελέτης του Άχλη τίθεται το ζήτημα του κατά πόσον οι ιστορικές συγκυρίες και οι κυρίαρχες ιδεολογικοπολιτικές μιας χώρας μπορούν να επηρεάσουν το περιεχόμενο των αξιών που έχει μια κοινωνία. Επίσης, γίνεται κατανοητό ότι οι κατέχοντες την εξουσία έχουν τη δύναμη μέσω των σχολικών εγχειριδίων που παρέχονται στους μαθητές, να διαμορφώσουν ένα αξιακό σύστημα το οποίο να είναι ταιριαστό με τις ιδεολογικές και δευτερευόντως τις πολιτικές τους πεποιθήσεις.

Επιπλέον, αναφορικά με τον τρόπο παρουσίασης των αξιών στα αναγνωστικά βιβλία, παρατηρούνται επίσης σημαντικές διαφορές. Καθώς ο Άχλης χωρίζει το χρονικό διάστημα που προαναφέρθηκε σε τρεις επιμέρους κατηγορίες, οδηγείται στο συμπέρασμα ότι κατά την πρώτη περίοδο, ο "ηθικοδιδασκισμός" και η "πρεποντολογία" γίνονται αντιληπτά σε έντονο βαθμό στα αναγνωστικά βιβλία, στοιχεία τα οποία είναι περισσότερο κοντινά στην χρονική περίοδο που συζητείται. Επιπρόσθετα, σημαντικό εύρημα είναι ότι οι αξίες κατά την περίοδο αυτή, προωθούνται ως αδιαμφισβήτητες αλήθειες, οι οποίες δεν μπορούν να γίνουν αντικείμενο κρίσης, ενώ επίσης, σύμφωνα πάντοτε με τον Άχλη, δεν παρέχεται στους αναγνώστες των εγχειριδίων αυτών κάποια λογική τεκμηρίωση των αξιών που προωθούνται στα εξεταζόμενα τεκμήρια.

Το παραδοσιακό αυτό σύστημα μετάδοσης αξιών φαίνεται πως περιορίζεται κατά τη δεύτερη περίοδο που θέτει ο Άχλης. Οι ρητές υπαγορεύσεις και τα συγκεκριμένα, αδιαμφισβήτητα μοντέλα συμπεριφοράς είναι λιγότερο άμεσα εδώ, ωστόσο τα αναγνωστικά βιβλία δεν απεγκλωβίζονται πλήρως από τις αξίες δογματικού τύπου. Η συστηματική αποφυγή των υποδείξεων και των ηθικολογιών ως στόχος γίνεται καλύτερα κατανοητή στα αναγνωστικά βιβλία της τρίτης περιόδου που εξετάζει ο

Άχλης. Επίσης, οι αξίες που προωθούνται μέσω των πιο σύγχρονων σχολικών εγχειριδίων, δεν θεωρούνται αντίστοιχα άμεσες και ευδιάκριτες, αλλά αντίθετα γίνονται κατανοητές με ένα έμμεσο τρόπο (Άχλης, 1996: 493-494).

Αναφορικά με τη συγκεκριμενοποίηση των αξιών που καταγράφηκαν κατά τη διάρκεια της έρευνάς του, ο Άχλης θεωρεί ότι πράγματι υπάρχουν διαφοροποιήσεις στα συστήματα αξιών μεταξύ των τριών χρονικών περιόδων που έχει θέσει. Ωστόσο, σε καμία περίπτωση δεν προτείνει πως στα σχολικά εγχειρίδια που μελετά καταγράφεται μια εκτεταμένη διαδικασία προσθαφαίρεσης αξιών. Ορισμένες αξίες μάλιστα, όπως είναι η πατρίδα, η παράδοση, η φύση και η οικογένεια είναι σταθερές στα σχολικά εγχειρίδια κατά την περίοδο των τεσσάρων δεκαετιών που μελετά ο Άχλης. Υπό αυτήν την έννοια, δε θα ήταν παράλογο να θεωρήσουμε αυτές τις αξίες ως πολιτιστικές σταθερές της ελληνικής κοινωνίας σε βάθος χρόνου, τουλάχιστον όσον αφορά τον 20ο αιώνα(Άχλης, 1996: 495).

Η Ζαχαρούλα Ταβουλάρη στη διδακτορική της διατριβή που εκπονήθηκε το 2012 ασχολείται με τη διερεύνηση των αξιών στο μάθημα της Γλώσσας, επίσης στο Δημοτικό Σχολείο. Η Ταβουλάρη έχει ως κυριότερη προβληματική της έρευνάς της την εξεύρεση των αξιών που εντοπίζονται στα βιβλία της Γλώσσας, όπως επίσης και την συχνότητα εμφάνισης των αξιών αυτών. Τέλος, η Ταβουλάρη στοχεύει επίσης στο να αποδείξει το κατά πόσον η διάχυση των αξιών στα επιμέρους τμήματα του εξεταζόμενου υλικού της, είναι ισότιμη. Η προβληματική αυτή, έχει ως στόχο, μέσω της σταχυολόγησης των αριθμητικών δεδομένων που απέφερε η μελέτη, να αναδείξει τις αξίες εκείνες που προωθούνται σε μεγαλύτερο βαθμό, στα σχολικά εγχειρίδια και συγκεκριμένα στο μάθημα της Γλώσσας.

Θέτοντας τα συγκεκριμένα ερευνητικά ερωτήματα η Ταβουλάρη καταλήγει στο συμπέρασμα ότι εντός του υλικού που μελετά γίνονται διακριτές έξι επιμέρους κατηγορίες αξιών, τις οποίες και ονομάζει ως εξής: γνωστικές, κοινωνικές, πολιτικές, πολιτισμικές, οικολογικές και τέλος ανθρωπιστικές αξίες. Η Ταβουλάρη επισημαίνει επίσης ότι οι γνωστικές αξίες αναφέρονται στην καλλιέργεια της δημιουργικής σκέψης, ενώ οι κοινωνικές αξίες που ενδιαφέρουν και στην παρούσα έρευνα, έχουν ως αντικείμενό τους την πολυπολιτισμικότητα της σύγχρονης κοινωνίας, όπως επίσης και την διαδικασία της ένταξης, ή τις έννοιες της αλληλεγγύης και της κοινωνικής συνοχής. (Ταβουλάρη, 2012: 422-423). Οι έννοιες αυτές, στοιχεία που αφορούν την διαπολιτισμική προσέγγιση της εκπαίδευσης, αφορούν συγκεκριμένες αξίες, που όπως θα δούμε και στο δεύτερο μέρος της έρευνας, προωθούνται και μέσω των Λογοτεχνικών Ανθολογίων.

Αντίστοιχα, οι πολιτικές αξίες σύμφωνα με την Ταβουλάρη αναφέρονται στην πίστη των ατόμων προς τη Δημοκρατία, την ελευθερία και την πατρίδα και αντίστοιχα οι πολιτισμικές αξίες έχουν ως στόχο την προαγωγή του πολιτισμού, αλλά και την ανάδειξη της αξίας της λαϊκής παράδοσης. Τέλος, οι οικολογικές αξίες έχουν ως αντικείμενο τους την αγάπη του ανθρώπου για τη ζωή, το φυσικό περιβάλλον και τη φύση γενικότερα, ενώ τέλος, οι ανθρωπιστικές αξίες χρησιμοποιούνται και προωθούνται έτσι ώστε να συνδράμουν στην δημιουργία ολοκληρωμένων προσωπικοτήτων.

Άξιο αναφοράς είναι επίσης το συμπέρασμα της Ταβουλάρη σύμφωνα με το οποίο η διάχυση των αξιών που προαναφέρθηκαν δεν υπήρξε ισότιμη στα σχολικά εγχειρίδια που μελετήθηκαν. Αντίθετα, σύμφωνα με την ερευνήτρια, οι ανθρωπιστικές αξίες καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο χώρο αναφοράς, ενώ, κατά σειρά συχνότητας

εμφάνισης, ακολουθούν οι γνωστικές, οι κοινωνικές, οι πολιτικές και πολιτισμικές αξίες. Τελευταίες αναφορικά με την συχνότητα αναφοράς σε αυτές, έρχονται οι οικολογικές αξίες. (Ταβουλάρη, 2012: 424-426).

Η διδακτορική διατριβή του Χρήστου Σιλιγάρη (2001) με τίτλο: *«Κοινωνικοποίηση στο σχολείο: θεσμοί, αξίες και πρότυπα συμπεριφοράς στα σχολικά εγχειρίδια η ΓΛΩΣΣΑ ΜΟΥ»*, επιχειρεί την καταγραφή των ανωτέρω κοινωνικών φαινομένων στα σχολικά βιβλία της Γλώσσας. Καθώς ο Σιλιγάρης διαχωρίζει σαφώς τους θεσμούς και τα πρότυπα συμπεριφοράς από τις αξίες, θα επικεντρωθούμε εδώ στα συμπεράσματα που παρέχονται αναφορικά με την έννοια της αξίας, που αποτελεί το αντικείμενο και της παρούσας έρευνας. Σύμφωνα με την μελέτη του Σιλιγάρη, οι αξίες καταλαμβάνουν το τρίτο κατά σειρά μέρος των δεδομένων των σχολικών εγχειριδίων του Δημοτικού σχολείου. Επίσης θεωρείται ότι δεν εμφανίζονται με σταθερή περιοδικότητα από τάξη σε τάξη, παρουσιάζοντας, αντίθετα, μεγάλες αυξομειώσεις (Σιλιγάρης, 2001: 250).

Ο Σιλιγάρης στην διδακτορική του διατριβή ασχολείται με τις ηθικοκοινωνικές αξίες, τις οποίες ορίζει ως την αγάπη, την αλληλεγγύη, την ειρήνη, την ανδρεία, την ελευθερία, τη φιλία, τη δικαιοσύνη, την πειθαρχία, την ευγένεια, και τέλος την εντιμότητα. Επισημαίνεται, πως οι επιμέρους αυτές κατηγορίες των ηθικοκοινωνικών αξιών, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση συγκεκριμένων στάσεων και πεποιθήσεων στους μαθητές. Πράγματι, καθώς όπως είδαμε τα συστήματα αξιών των ανθρώπινων κοινωνιών αποτελούν σημαντικούς ρυθμιστικούς παράγοντες της συμπεριφοράς των μελών της εκάστοτε κοινωνίας, οι προβαλλόμενες μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια ηθικοκοινωνικές αξίες, αποκτούν μεγάλη σημασία στη μετάδοση των αξιών, αλλά και στη διαδικασία της διαμόρφωσης του χαρακτήρα των μαθητών. (Σιλιγάρης, 2001: 269).

Στην έρευνα της Ιωάννας Κομνηνού, *Η διδασκαλία των αξιών στην εκπαίδευση (πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια) στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών εκπαιδευτικών προγραμμάτων*, διερευνάται η φύση των αξιών σε γενικό, θεωρητικό επίπεδο. Η Κομνηνού καταλήγει στο συμπέρασμα ότι υπάρχουν εννέα πρωταρχικές αξίες, από τις οποίες ουσιαστικά προέρχονται πολλές "δευτερεύουσες" αξίες. Το πρωταρχικό ζήτημα που θέτει η Κομνηνού έχει ήδη συζητηθεί και σχετίζεται με το κατά πόσον πρέπει να επιλεγεί και να προστατευθεί ένα σύστημα διδασκαλίας το οποίο θα υπαγορεύει τις αξίες στους μαθητές, ή θα πρέπει να δημιουργηθεί ένα σύστημα αξιών το οποίο θα επιδιώκει την ελευθερία των μαθητών αναφορικά με τη δημιουργία ενός δικού τους συστήματος αξιών. Ο προβληματισμός σχετικά με τον τρόπο που θα πρέπει να εμφυσούνται οι αξίες στην επόμενη γενιά, έχει γίνει πράγματι αντικείμενο πολλών θεωρητικών μελετών. Ο τελικός σκοπός μέσω της έρευνας που εκπόνησε η Κομνηνού, υπήρξε η προσφορά βοήθειας προς τους μαθητές, ώστε να κατορθώσουν προοδευτικά να χτίσουν ένα δικό τους αξιακό σύστημα.

Σε μεταπτυχιακό επίπεδο, ενδιαφέρον παρουσιάζει η έρευνα της Κεχαγιά, που εκπονήθηκε το 2015, με τίτλο: *«Η διδακτική των ηθικοκοινωνικών αξιών στα σχολικά εγχειρίδια της Νεοελληνικής Γλώσσας στο δημοτικό σχολείο: διαχρονική προσέγγιση»*. Η Κεχαγιά οδηγείται μέσω της έρευνάς της στο συμπέρασμα ότι η προτεραιότητα που δίνεται στη σχολική μονάδα σχετικά με τη διδασκαλία των αξιών εκείνων που αφορούν την κοινωνική συμπεριφορά του ανθρώπου, σχετίζεται με τον σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα, την ελευθερία, την αλληλεγγύη, την δικαιοσύνη, την δημοκρατία, την ισότητα και γενικότερα με τη διαμόρφωση μιας κοινωνικής συνείδησης. Αντίθετα, μικρότερη συχνότητα εμφάνισης στα σχολικά εγχειρίδια φαίνεται πως έχει η διδασκαλία των ηθικών αξιών, ως συμβολή στην διαμόρφωση του ηθικού χαρακτήρα των μαθητών. Ως τέτοιες αναγνωρίζονται η μεγαλοψυχία, η αξιοπιστία, η εντιμότητα,

η μετριοφροσύνη, αλλά και ο αυτοσεβασμός, η ευγένεια και η υπευθυνότητα. (Κεχαγιά, 2015: 225).

Επιπλέον, η Κεχαγιά επισημαίνει ότι αναφορικά με το μάθημα της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, συγκεκριμένες αξίες έχουν από σχετικά μικρή, ως και ανύπαρκτη παρουσία εντός των εξεταζόμενων σχολικών εγχειριδίων. Για παράδειγμα, αν και σε γενικό επίπεδο πράγματι αναγνωρίζεται η σημασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η παράθεση και η συζήτηση για αυτά κρίνεται στην έρευνα ως ελλιπής, αλλά και αποσπασματική. Αντίστοιχα, η Κεχαγιά επισημαίνει ότι ορισμένα σύγχρονα και σημαντικά κοινωνικά ζητήματα, όπως είναι για παράδειγμα η ανεργία, ο υποσιτισμός, ή η αυξανόμενη ύπαρξη αστέγων, τα προβλήματα σχετικά με τα εργασιακά δικαιώματα και με τη μεταναστευτική πολιτική, απουσιάζουν παντελώς από το εξεταζόμενο υλικό. (Κεχαγιά, 2015: 228).

Από την άλλη πλευρά, η Μπάρμπα (2016) στην μεταπτυχιακή της διατριβή με τίτλο: *«Το κοινωνικό περιεχόμενο της ποίησης στο Δημοτικό σχολείο»*, εστιάζει ακριβώς στα κοινωνικά χαρακτηριστικά της ποίησης, μέσα από τα ποιήματα που διδάσκονται στο ελληνικό Δημοτικό σχολείο. Η Μπάρμπα ασχολείται αρχικά με τη φύση των αξιών που διδάσκονται στο Δημοτικό σχολείο, δημιουργώντας παράλληλα μια συγκεκριμένη κατηγοριοποίηση των αξιών, που τη βοηθά να προχωρήσει σε μια ποιοτική, αλλά και ποσοτική ανάλυση των δεδομένων της. Θεωρεί λοιπόν, ότι στην Α' τάξη οι περισσότερες αναφορές σχετίζονται με τις θρησκευτικές αξίες, στη Β' τάξη με τις κοινωνικές, ενώ στη Γ' τάξη προτάσσονται κυρίως οι κοινωνικές και οι θρησκευτικές αξίες. Αντίστοιχα, στην επόμενη τάξη κυριαρχούν επίσης οι κοινωνικές αξίες, στην Ε' τάξη υπερισχύουν οι οικολογικές αξίες και στα σχολικά εγχειρίδια της τελευταίας

τάξης του Δημοτικού που μελετούνται, υπερισχύουν ξανά οι κοινωνικές αξίες. (Μπάρμπα, 2016: 112).

Πιο συγκεκριμένα, αναφορικά με τις κοινωνικές αξίες, η Μπάρμπα θεωρεί ότι εντός του εξεταζόμενου υλικού, κυρίως προβάλλονται οι αξίες σχετικά με το θεσμό της οικογένειας, εκείνες που αναφέρονται στην αναγκαιότητα ένταξης ανθρώπων στο κοινωνικό σύνολο, αλλά και η αναγκαιότητα ύπαρξης κοινωνικής συνοχής, που θα βασίζεται στην εξάλειψη φαινομένων όπως είναι ο ρατσισμός και η ξενοφοβία. Επιπλέον, στόχος των μαθητικών συγγραμμάτων θεωρείται ότι είναι να αντιληφθούν οι μαθητές τον ρόλο της ποίησης, αλλά και της λογοτεχνίας γενικότερα, ως θεσμού κοινωνικοποίησης. (Μπάρμπα: 2016, 113-114).

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί η συλλογική μελέτη που εκπονήθηκε από τους Κεραμάρη, Μπαρμπαγιάννη, Σκαρλατίδου και Ταουκτσή, με τίτλο: *«Το σύστημα των αξιών της ελληνικής κοινωνίας μέσα στα σχολικά εγχειρίδια της Λογοτεχνίας του Δημοτικού Σχολείου»*, στα πλαίσια μεταπτυχιακού προγράμματος. Οι ερευνητές προσπαθούν να εστιάσουν σε όλες τις αξίες εκείνες, τις οποίες θεωρούν ως κοινωνικές και που προβάλλονται μέσα στα Λογοτεχνικά Ανθολόγια του Δημοτικού. Οι κυρίαρχες αναφορές σχετίζονται με την οικογένεια, τη μητρότητα, τις διαπροσωπικές σχέσεις που αναπτύσσονται εντός της οικογενειακής εστίας, αλλά και με τη φιλία, την ευγνωμοσύνη, την ανιδιοτέλεια και τέλος με την αποδοχή των προσφύγων, των αλλόφυλων και των ατόμων με διαφορετικό θρήσκευμα. (Κεραμάρη et.al 2010: 134-135).

Συνοψίζοντας, γίνεται κατανοητό ότι η μελέτη των αξιών στα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια, είναι μεν ένα ερευνητικό πεδίο στο οποίο έχει δοθεί αρκετή προσοχή κατά τη σύγχρονη εποχή, ωστόσο, πρόκειται επίσης για ένα πεδίο έρευνας το οποίο είναι

ακόμη ανοιχτό. Τόσο το γεγονός ότι οι κοινωνικές και ηθικές αξίες θεωρούνται μεταβαλλόμενες, όσο και το γεγονός ότι παρατηρείται μια σαφής πρόθεση να ενταχθούν νέα στοιχεία στα σχολικά εγχειρίδια, που να καλύπτουν σύγχρονα προβλήματα που ανακύπτουν στις κοινωνίες σε παγκόσμιο επίπεδο, καθιστούν την μελέτη των αξιών στο Δημοτικό σχολείο ως απαραίτητη. Η έρευνα αυτή φιλοδοξεί να αποτελέσει μια βοήθεια προς την κατεύθυνση της αποσαφήνισης των ηθικοκοινωνικών αξιών που παρέχονται στα εγχειρίδια των Λογοτεχνικών Ανθολογίων, αλλά και στην διδασκαλία των αξιών αυτών στους μαθητές.

3.1. Σκοποί και στόχοι της έρευνας

Ο βασικός στόχος της παρούσας έρευνας είναι η διερεύνηση των ηθικών και των κοινωνικών αξιών, όπως αυτές εικονίζονται, διδάσκονται και προωθούνται στα Λογοτεχνικά Ανθολόγια των έξι τάξεων του ελληνικού Δημοτικού σχολείου. Η επιλογή του συγκεκριμένου ερευνητικού υλικού ανάμεσα στα σχολικά εγχειρίδια που αφορούν την εκπαίδευση άλλων μαθημάτων, υπαγορεύτηκε κυρίως λόγω της σύνδεσης της Λογοτεχνίας με τη μετάδοση των ηθικοκοινωνικών αξιών, όπως αυτή διευκρινίστηκε στο θεωρητικό μέρος της έρευνας.

Επιπλέον, κυρίαρχη προβληματική της παρούσας έρευνας είναι μια περαιτέρω διερεύνηση των ηθικοκοινωνικών αξιών στα Λογοτεχνικά Ανθολόγια, μέσω της αναγνώρισης και της παρουσίασης των αξιών αυτών αναλυτικά. Κρίθηκε επίσης σκόπιμο να διερευνηθεί η συχνότητα παρουσίας των ηθικοκοινωνικών αξιών στα Ανθολόγια, έτσι ώστε να απαντηθεί το ερώτημα σχετικά με το ποιές είναι οι αξίες αυτές που έχουν την μεγαλύτερη προβολή στα σχολικά εγχειρίδια του ελληνικού Δημοτικού σχολείου.

Για να πραγματοποιηθεί με μεγαλύτερη επάρκεια η διερεύνηση του ερωτήματος αυτού, επιχειρήθηκε ο χωρισμός των ηθικοκοινωνικών αξιών που υπάρχουν στα κείμενα των Λογοτεχνικών Ανθολογίων, σε επιμέρους κατηγορίες. Οι κατηγορίες αυτές, αφενός θα βοηθήσουν στην ακριβή κατανόηση του τύπου των αξιών στις οποίες αναφερόμαστε κάθε φορά, αφετέρου θα μας επιτρέψει να επιχειρήσουμε και μια ποσοτική καταγραφή των στοιχείων που βρέθηκαν κατά τη διάρκεια της έρευνας, πέρα από την ποιοτική διερεύνηση των αποτελεσμάτων.

Επιμέρους ερωτήματα στην ανωτέρω προβληματική, είναι η συγκριτική παρουσίαση των αξιών, ανά τάξη του Δημοτικού σχολείου. Με άλλα λόγια διερευνήθηκε το ποιές

είναι εκείνες οι αξίες που έχουν τη μεγαλύτερη προβολή ανά τάξη, όπως επίσης και το εάν υπάρχουν μεταβολές αναφορικά με τις κυρίαρχες αξίες που προβάλλονται σε κάθε Λογοτεχνικό Ανθολόγιο. Εδώ, πρέπει να διευκρινιστεί πως δε θεωρήθηκε πιθανό να υπάρχουν μεταβολές στο αξιακό σύστημα που προβάλλεται μέσω των Λογοτεχνικών Ανθολογιών, αλλά κρίθηκε ως πιθανό ορισμένες αξίες να έχουν μεγαλύτερη παρουσία σε συγκεκριμένες τάξεις. Φυσικά, επιχειρήθηκε επίσης να βρεθούν και να αναφερθούν οι λόγοι που κρύβονται πίσω από τυχόν μεταβολές αναφορικά με τις αξίες και την παρουσία τους στα Λογοτεχνικά Ανθολόγια που μελετήθηκαν.

Πρέπει βέβαια να επισημανθεί, ότι οι κατηγορίες των αξιών στις οποίες αναφερόμαστε, δεν πραγματοποιήθηκαν τυχαία ή αυθαίρετα. Στην διαμόρφωση των κατηγοριών συνεργάστηκαν επίσης τρεις κριτές, παιδαγωγοί, με στόχο να γίνει μια κατηγοριοποίηση όσο το δυνατόν περισσότερο αντικειμενική. Παράλληλα, μετά την ανάλυση των κατηγοριών, στα συμπεράσματα της εργασίας, θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε στο κατά πόσον κάποιες από τις αξίες που αναλύθηκαν προηγούνται σε σχέση με κάποιες άλλες.

Επιπροσθέτως, όπως θα δούμε κατά την ανάλυση των αξιών, η προβολή και τη μετάδοσή τους στον αναγνώστη- μαθητή, επιχειρείται μέσω διαφορετικών τρόπων. Συγκεκριμένα, οι αξίες ενδέχεται να προβάλλονται με άμεσο τρόπο, παραδείγματος χάρη με μια άμεση αναφορά σε αυτές, ή μέσω του γενικού νοήματος του κειμένου. Επιπλέον, η μετάδοση των αξιών μπορεί να γίνεται μέσω των αναφορών, της εικόνας, ή και των σκέψεων ενός από τους κεντρικούς ήρωες του κειμένου, ενώ δεν είναι λίγες οι φορές, στις οποίες οι συγγραφείς επιλέγουν μια αντίθεση για να προβάλλουν μια αξία. Συγκεκριμένα, συχνά παρουσιάζονται ορισμένα προβλήματα, τα οποία μαστίζουν μια κοινωνία. Τα προβλήματα αυτά ωστόσο, μοιάζουν να είναι απότοκα της

απομάκρυνσης των ανθρώπων από τις αξίες, οι οποίες μπορούν να λειτουργήσουν ως αντίδοτο στις επιπτώσεις που προαναφέρθηκαν.

Με βάση τα παραπάνω, η επιλογή των αποσπασμάτων από τα Ανθολόγια, έγινε με γνώμονα την προσπάθεια να μην διαταραχθεί το γενικό νόημα, όπως και οι κύριες αξίες, οι οποίες προβάλλονται σε κάποιο από τα κείμενα των Ανθολογίων. Η σχετική μέθοδος που ακολουθήθηκε είναι η εξής: αφού μελετήθηκαν όλα τα κείμενα από τα τρία σχολικά Ανθολόγια, επιχειρήσαμε να εντοπίσουμε αρχικά τις αξίες που προβάλλονται μέσω αυτών και στη συνέχεια να τις κατηγοριοποιήσουμε, βάσει των κατηγοριών που θέσαμε εξ αρχής. Στη συνέχεια, δώσαμε ειδική προσοχή στο να επιλέξουμε τις κατάλληλες εικόνες ή φράσεις που εντοπίσαμε στα λογοτεχνικά κείμενα, με σκοπό την ανάδειξη του τρόπου με τον οποίο προβάλλονται οι αξίες.

3.2. Τα κύρια ερευνητικά ερωτήματα της έρευνας

Συνοψίζοντας, εάν θέλουμε να αναφερθούμε συνοπτικά στα ερευνητικά ερωτήματα της παρούσας εργασίας, θα λέγαμε ότι αυτά είναι τα εξής:

- ✓ Ποιες είναι οι ηθικές και κοινωνικές αξίες που προβάλλονται μέσα από τα σχολικά Λογοτεχνικά Ανθολόγια του Δημοτικού σχολείου;
- ✓ Ποια είναι τα μέσα προβολής των ηθικοκοινωνικών αξιών;
- ✓ Υπάρχουν μεταβολές στις προβαλλόμενες ηθικοκοινωνικές αξίες μεταξύ των τριών Ανθολογιών;
- ✓ Εάν υποθέσουμε ότι ορισμένες ηθικοκοινωνικές αξίες προβάλλονται περισσότερο σε κάποιο Ανθολόγιο σχετικά με τα υπόλοιπα, ποιές είναι οι πιθανές αιτίες μιας τέτοιας επιλογής;

3.3 Το ερευνητικό υλικό- Τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά του

Στο κεφάλαιο αυτό θα επιχειρηθεί μια περιγραφή των τυπικών χαρακτηριστικών του υπό εξέταση υλικού. Τα τυπικά χαρακτηριστικά αποτελούν έναν παράγοντα ανάλυσης που μπορεί να δώσει ορισμένα σημαντικά στοιχεία που αφορούν τα κυρίαρχα μηνύματα που προωθεί ένα τεκμήριο, ενώ επίσης η καταγραφή τους έχει ως αποτέλεσμα μια πρώτη παρουσίαση του υλικού. Έτσι, θα δοθούν εδώ ορισμένες βασικές πληροφορίες που αφορούν κυρίως τα τρία Ανθολόγια του Δημοτικού σχολείου και δευτερευόντως τα Αναλυτικά Προγράμματα που αναφέρονται σε αυτά, καθώς και τα βιβλία που προορίζονται για τους εκπαιδευτικούς.

Τα Αναλυτικά Προγράμματα αποτελούν όπως επισημάνθηκε τις κατευθυντήριες γραμμές για τον τρόπο διδασκαλίας των μαθημάτων τόσο στο Δημοτικό, όσο και μεταγενέστερα, δηλαδή αναφορικά με το επίπεδο του Γυμνασίου και του Λυκείου. Σε προηγούμενο κεφάλαιο της έρευνας περιγράφηκε και εξηγήθηκε η στενή σχέση των Αναλυτικών Προγραμμάτων με τα σχολικά εγχειρίδια, καθώς και το τι ακριβώς αντανάκλα αυτή η σχέση. Βάσει της συνθήκης αυτής, αξίζει να γίνει μια σύντομη αναφορά σε όσα ορίζονται μέσω των Αναλυτικών Προγραμμάτων που ισχύουν κατά την παρούσα φάση, σχετικά με το μάθημα της Λογοτεχνίας και τη χρήση των Ανθολογίων στο Δημοτικό. Πρέπει βέβαια εδώ να επισημανθεί, ότι τα Αναλυτικά Προγράμματα διαφοροποιούνται από περίοδο σε περίοδο και έτσι οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να έχουν καλή γνώση των όσων αναγράφονται σε αυτά.

Μια πρώτη ενδιαφέρουσα πληροφορία είναι ότι σύμφωνα με τις ισχύουσες διατάξεις και το σχετικό ΦΕΚ που εκδόθηκε τον Μάρτιο του 2003 (ΦΕΚ 303- τ. Β': 2003) η Λογοτεχνία δεν έχει απόλυτα αυτόνομη παρουσία, καθώς εντάσσεται στο μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας. Τα λογοτεχνικά κείμενα προσεγγίζονται ως είδη λόγου και

αξιοποιούνται ως προς την καλύτερη προβολή της δομής και της λειτουργίας της γλώσσας. Παράλληλα, στο ΦΕΚ δίνεται έμφαση στην σύνδεση των λογοτεχνικών κειμένων με άλλα, ανάλογα κείμενα, κάτι που φυσικά πρόκειται για μια αναφορά στην διακειμενική προσέγγισή τους. Ένας ακόμη σκοπός του μαθήματος της Λογοτεχνίας, όπως ακριβώς ορίζεται μέσω του ισχύοντος Αναλυτικού Προγράμματος, είναι η βιωματική διαπίστωση εκ μέρους των παιδιών των παράλληλων εκφραστικών μέσων, τα οποία ενδέχεται να χρησιμοποιούνται σε διαφορετικά είδη τέχνης, της ίδιας τεχνοτροπίας. Η Λογοτεχνία, επιπλέον, κρίνεται σκόπιμο να συνδεθεί με το παιχνίδι, την ψυχαγωγία, την καλλιέργεια του συναισθήματος και βέβαια τον προβληματισμό και την ανάπτυξη διαλόγου επάνω σε ποικίλα θέματα, εντός της σχολικής τάξης.

Από την άλλη πλευρά, ιδιαίτερα σημαντική λεπτομέρεια των όσων ορίζονται εδώ, είναι ότι σύμφωνα με την φιλοσοφία του Αναλυτικού Προγράμματος, κρίνεται επίσης σκόπιμη η μερική αποσύνδεση της διδασκαλίας των κειμένων που υπάρχουν στα Λογοτεχνικά Ανθολόγια από την διδασκαλία του κυρίως γλωσσικού μαθήματος. Η απόφαση αυτή κινείται στην λογική ότι η Λογοτεχνία θεωρείται πως διαδραματίζει έναν σημαίνοντα ρόλο στην γλωσσική και στην αισθητική καλλιέργεια του ατόμου, στην ευαισθητοποίησή του απέναντι σε σημαντικά προβλήματα της ζωής, ενώ από την άλλη πλευρά, τα λογοτεχνικά κείμενα δεν αποτελούν τα μοναδικά ή τα πλέον κατάλληλα πρότυπα τη γλωσσικής έκφρασης.

Επίσης, αξίζει να αναφερθούν ορισμένα επιπλέον χαρακτηριστικά του μαθήματος της Λογοτεχνίας, τα οποία καθορίζουν τον τρόπο διδασκαλίας του μαθήματος. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο ωρολόγιο πρόγραμμα, η Λογοτεχνία δεν κατέχει ένα αυτούσιο δώρο. Αντίθετα, όταν τελειώνει κάποια γλωσσική ενότητα, υπάρχει μια παραπομπή σε ένα αντίστοιχο λογοτεχνικό κείμενο, το οποίο βρίσκεται εντός, ή και κάποιες φορές εκτός του Λογοτεχνικού Ανθολογίου που παρέχεται στον μαθητή. Επιπλέον, ως

σημαντική κρίνεται η καθιέρωση της ώρας ελεύθερης ανάγνωσης. Από την άλλη πλευρά, αξίζει να επισημανθεί πως παρά το γεγονός ότι τα Ανθολόγια του Δημοτικού σχολείου είναι γραμμένα για συγκεκριμένες τάξεις, εντούτοις, στο νέο Πρόγραμμα Σπουδών προτείνεται η ανάγνωση κειμένων και από τα τρία Ανθολόγια, ανεξαρτήτως της σχολικής τάξης που παρακολουθούν οι μαθητές. Συνοψίζοντας, παρά το γεγονός ότι σύμφωνα με το επίσημο πρόγραμμα, από το σύνολο των ωρών διδασκαλίας που προορίζεται για τη διδασκαλία της Νεοελληνικής Γλώσσας σε εβδομαδιαία κλίμακα, θα πρέπει να αφιερώνεται μια ώρα στη Λογοτεχνία. Εντούτοις, οι εκπαιδευτικοί φαίνεται πως είναι εκείνοι που στην ουσία κρίνουν το χρονικό διάστημα το οποίο θα αφιερωθεί στη Λογοτεχνία, καθώς οι διατάξεις σχετικά με το αντικείμενο αυτό φαίνεται πως δεν είναι απόλυτα ακριβείς.

Όπως ήδη έχει αναφερθεί, τα Ανθολόγια του Δημοτικού σχολείου είναι τρία: το πρώτο, με τίτλο «*Το δελφίνι*», γράφτηκε για τους μαθητές της Α' και της Β' τάξης του Δημοτικού. Αντίστοιχα, ο δεύτερος τόμος με τίτλο «*Στο σχολείο του κόσμου*» αφορά την Γ' και Δ' τάξη του Δημοτικού σχολείου, ενώ ο τόμος με τίτλο «*Με λογισμό και μ' όνειρο*» γράφτηκε για τους μαθητές που παρακολουθούν τις δύο τελευταίες τάξεις του Δημοτικού. Και τα τρία Ανθολόγια είναι εικονογραφημένα, ενώ σε κάθε τεύχος υπάρχουν συγκεκριμένες δραστηριότητες που μπορούμε να αναφέρουμε, ότι έχουν ως γενικό στόχο να αναδείξουν το μήνυμα του κάθε κειμένου, όπως επίσης και να δημιουργήσουν ένα κατάλληλο περιβάλλον για την ανάπτυξη διαλόγου και την ανταλλαγή απόψεων επάνω σε διαφορετικά θέματα εντός των τάξεων.

Για τη συγγραφή του πρώτου τεύχους, το οποίο εκδόθηκε το 2013, συνεργάστηκε μια ομάδα τεσσάρων ερευνητών. Οι Τασούλα Τσιλιμένη, Νικόλαος Γραίκος, Λεωνίδας Καίσαρης και Μάνια Καπλάνογλου συνέγραψαν το λιγότερο εκτενές τεύχος της σειράς, καθώς αυτό αποτελείται από εκατόν εξήντα εννέα σελίδες. Τα κείμενα που

επέλεξε η συγγραφική ομάδα προς συμπερίληψη στον τόμο είναι εξήντα δύο και χωρίζονται σε δέκα επιμέρους ενότητες, οι οποίες περιλαμβάνουν κείμενα με θέμα σχετικό προς τον τίτλο της ενότητας. Οι ενότητες αυτές είναι οι εξής: 1. "Οικογένεια", 2. "Σχολείο και παιδί", 3. "Κοινωνική ζωή", 4. "Φαντασία και περιπέτεια", 5. "Παιδί και φύση", 6. "Ειρήνη και φιλία", 7. "Θρησκευτική ζωή", 8. "Από την ελληνική ιστορία", 9. "Η πολιτιστική μας κληρονομιά" και 10. "Η τεχνολογία στη ζωή μου". Η κάθε ενότητα περιλαμβάνει μια ομάδα κειμένων, με τον αριθμό των κειμένων αυτών να διαφέρει από ενότητα σε ενότητα και να κυμαίνεται από τέσσερα έως και έντεκα κείμενα.

Το δεύτερο Ανθολόγιο του Δημοτικού συνέγραψαν οι Άντα Κατσίκη-Γκίβαλου, Γιάννης Παπαδάτος, Βίκυ Πάτσιου, Δημήτρης Πολίτης και Θεοδόσης Πυλαρινός. Πρόκειται για ένα τεύχος ελαφρύς μεγαλύτερο από το πρώτο καθώς εκτείνεται σε εκατόν ογδόντα τρεις σελίδες. Η λογική δόμησης του τεύχους είναι παραπλήσια με εκείνη του πρώτου τόμου και έτσι τα πενήντα εννέα κείμενα χωρίζονται σε οκτώ επιμέρους ενότητες. Οι ενότητες αυτές είναι οι εξής: 1. "Κείμενα για τη φύση και την οικολογία", 2. "Κείμενα για την Οικογένεια", 3. "Κείμενα από την Παράδοση", 4. Κείμενα για τη Θρησκεία, 5. "Κείμενα από την ιστορία", 6. "Κείμενα για την Υγεία και τον Αθλητισμό", 7. "Κείμενα για την Κοινωνία" και 8. "Κείμενα για την Τεχνολογία και την Επιστημονική Φαντασία".

Το τρίτο τεύχος της σειράς, τέλος, είναι σαφώς εκτενέστερο των άλλων δύο, καθώς περιέχει τριακόσιες δύο σελίδες. Η συγγραφική ομάδα του τεύχους είναι πενταμελής και αποτελείται από τους Άντα- Κατσίκη Γκίβαλου, Τζίνα Καλογήρου, Γιάννη Παπαδάτο, Στέλλα Πρωνοτάριου και Θεοδόση Πυλαρινό. Τα ενενήντα τρία κείμενα του Ανθολογίου αυτού χωρίζονται στις εξής ενότητες: 1. "Εμείς και η Φύση", 2. "Κοινωνική Ζωή", 3. "Η οικογένειά μας", 4. "Σχολείο και Παιδί", 5. "Τα παιδικά χρόνια", 6. "Ανθρώπινοι Χαρακτήρες", 6. "Θρησκευτική Ζωή", 7. "Γεγονότα από την

Ελληνική Ιστορία", 8. "Λαϊκή Παράδοση και Πολιτισμός", 9. "Ειρήνη και Φιλία" και 10. "Φαντασία και Περιπέτεια".

Κάθε ένα από τα τρία Ανθολόγια του Δημοτικού συνοδεύεται επίσης από ένα βιβλίο που περιέχει μεθοδολογικές οδηγίες προς τον εκπαιδευτικό, δηλαδή το λεγόμενο "Βιβλίο Δασκάλου". Εντός των βιβλίων αυτών παρέχονται συγκεκριμένες οδηγίες αναφορικά με τον ενδεδειγμένο τρόπο διδασκαλίας των κειμένων, καθώς και αναφορές σχετικά με τα στοιχεία στα οποία πρέπει να εστιάσουν οι εκπαιδευτικοί κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας των κειμένων που περιέχονται στα Ανθολόγια. Επίσης, σε κάθε ένα από αυτά τα τεύχη οριοθετούνται και οι στόχοι του μαθήματος της Λογοτεχνίας.

Έτσι, στο πρώτο βιβλίο του δασκάλου, που προφανώς αντιστοιχεί στο πρώτο Ανθολόγιο, ως στόχος του μαθήματος της Λογοτεχνίας ορίζεται η αισθητική απόλαυση και οι εκπαιδευτικοί καλούνται να δώσουν βάρος κατά τη διδασκαλία, στο ίδιο το λογοτεχνικό κείμενο. Παράλληλα, στο σημείο όπου διευκρινίζονται οι στόχοι του Ανθολογίου, αναφέρεται πως με βάση τους παιδαγωγικούς αλλά και τους αισθητικούς στόχους της Λογοτεχνίας, η έμφαση πρέπει να δίνεται στην γνωριμία των μαθητών με την λογοτεχνική και πολιτιστική κληρονομιά του τόπου τους. Παράλληλα, ως ένας δεύτερος στόχος οριοθετείται και η γνωριμία των μαθητών με άλλους, διαφορετικούς πολιτισμούς και φυσικά, σε ένα δεύτερο επίπεδο, η αποδοχή των πολιτισμών αυτών από τους μαθητές.

Επιπλέον, στην εισαγωγή του βιβλίου του δασκάλου, αναφέρεται πως τα λογοτεχνικά κείμενα που εντάχθηκαν στο Ανθολόγιο, "προτείνονται ως αφορμές για την απόκτηση γνώσεων, προβληματισμών, έμπνευσης, ευαισθητοποίησης σε πανανθρώπινα θέματα και δημιουργικής έκφρασης. Κάθε κείμενο προσφέρεται ως ελεύθερο ανάγνωσμα, αλλά και ως πρόταση για σύνδεση με άλλα επιστημονικά πεδία μαθημάτων". Όπως

γίνεται κατανοητό, τα κείμενα που επιλέχθηκαν προς συμπερίληψη στο πρώτο τεύχος αντανακλούν μια προσπάθεια της συγγραφικής ομάδας του τεύχους για τη γνωριμία των μαθητών με στοιχεία της ελληνικότητας, όπως είναι για παράδειγμα η λαϊκή κουλτούρα και η ιστορία, αλλά και για μια πρώτη γνωριμία των μαθητών με άλλες κουλτούρες. Επιπρόσθετα, οι δραστηριότητες του τεύχους περιγράφονται στο βιβλίο του δασκάλου ως μέσα σύνδεσης της Λογοτεχνίας με άλλες τέχνες, όπως μπορεί να είναι για παράδειγμα η μουσική ή το θέατρο. Τέλος, στο βιβλίο του δασκάλου γίνεται λόγος και για τον ρόλο του ίδιου του εκπαιδευτικού, ο οποίος θα πρέπει να βασίζεται στην προσπάθεια του τελευταίου να αναπτύξουν οι μαθητές θετική στάση προς τη Λογοτεχνία, αλλά και στο να δοθεί έμφαση στις έννοιες της δημιουργικής, ελεύθερης και αυτόβουλης έκφρασης των παιδιών.

Αντίστοιχα, στο βιβλίο δασκάλου του δεύτερου Ανθολόγιου του Δημοτικού, ως βασικός στόχος προσδιορίζεται "η καλλιέργεια της λογοτεχνικής ευαισθησίας και της φιλαναγνωσίας στο παιδί με τρόπους παιγνιώδεις και προπαντός ευχάριστους, με την προϋπόθεση ότι το παιχνίδι και η ελεύθερη δραστηριότητα δε θα υπονομεύουν το κείμενο, αλλά, αντίθετα, οι όποιες παραγωγικές εργασίες θα αναπτύσσονται έχοντάς το ως κέντρο τους, αφορμώμενες δηλαδή αλλά και επιστρέφοντας σε αυτό". Επίσης, αναφέρεται ότι κατά την επιλογή των κειμένων δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή έτσι ώστε να προετοιμάζεται το παιδί για την διαδικασία της κοινωνικοποίησης. Σύμφωνα πάντα με το βιβλίο του δασκάλου, κατά τη συγγραφή του δεύτερου τεύχους του Ανθολόγιου, τονίστηκαν τα διαπολιτισμικά στοιχεία, αλλά και στοιχεία ιστορικά, πολιτισμικά και λαογραφικά.

Ξεκινώντας τη συζήτηση αναφορικά με το σχολικό Ανθολόγιο των λογοτεχνικών κειμένων των δύο πρώτων τάξεων του ελληνικού Δημοτικού σχολείου, θα αναφερθούμε συνοπτικά στους στόχους της ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής

σχετικά με την έννοια της διαπολιτισμικότητας, όπως αυτοί καθορίζονται και περιγράφονται στο εγχειρίδιο του δασκάλου. Έτσι, ήδη από την περιγραφή των στόχων και των σκοπών της διδασκαλίας της λογοτεχνίας στο Δημοτικό σχολείο, σημειώνεται η έμφαση που πρέπει να δείξει ο εκπαιδευτικός στην ανάδειξη του Άλλου:

"Λαμβάνοντας υπόψη τους αισθητικούς και παιδαγωγικούς στόχους και τις διευρυμένες δυνατότητες της λογοτεχνίας, δίνεται έμφαση στη γνωριμία του αναγνώστη του Ανθολογίου με τη λογοτεχνική και πολιτιστική κληρονομιά του τόπου του, καθώς και με τη γνωριμία και την αποδοχή άλλων διαφορετικών πολιτισμών. Τα λογοτεχνικά κείμενα, τα οποία επιλέχθηκαν από τη συγγραφική ομάδα, προτείνονται ως αφορμές για την απόκτηση γνώσεων, προβληματισμών, έμπνευσης, ευαισθητοποίησης σε πανανθρώπινα θέματα και δημιουργικής έκφρασης".

Επιπλέον, και σε άλλα σημεία του εγχειριδίου που απευθύνεται στους εκπαιδευτικούς, τονίζεται η σημασία της ανάδειξης ζητημάτων με διαπολιτισμικό χαρακτήρα, αλλά και η σημασία μιας πρώτης επαφής των μαθητών με άλλους, διαφορετικούς από τον ελληνικό, πολιτισμούς. Άλλωστε, στο εγχειρίδιο του δασκάλου αναφέρεται ρητά πως τα κείμενα που συμπεριλαμβάνονται στο λογοτεχνικό Ανθολόγιο, θα πρέπει να προσεγγίζονται ως σύνθετα και πολυπολιτισμικά δεδομένα. Τέλος, ως στόχοι της παράθεσης των επιλεγμένων λογοτεχνικών κειμένων του Ανθολογίου των πρώτων δύο τάξεων του Δημοτικού σχολείου, οριοθετούνται αφενός η γνωριμία με την ελληνική λαϊκή κουλτούρα και αφετέρου η γνωριμία των μαθητών με άλλους πολιτισμούς. Άλλωστε, όπως ήδη επισημάνθηκε, στην προσπάθεια να γνωρίσουν οι μαθητές στοιχεία μιας άλλης εθνικής ταυτότητας, θα πρέπει να κατανοήσουν πρώτα τα στοιχεία που συγκροτούν την δική τους ταυτότητα:

"Τα κείμενα της λαϊκής παράδοσης, της μυθολογίας, της ελληνικής γραμματείας κατέχουν ένα αναλογικό ποσοστό, ώστε να εξυπηρετούν τη γνωριμία με τη λαϊκή κουλτούρα, την ιστορία και την αντίληψη της σπουδαιότητας και της διαχρονικότητας του στοιχείου της

ελληνικότητας[...]. Η παρουσία μεταφρασμένων έργων οδηγεί στη γνωριμία των παιδιών με πολιτισμούς άλλων λαών, ενώ συγχρόνως δείχνει και τις σχέσεις αλληλεπίδρασης της ξένης λογοτεχνίας με την εγχώρια και τις επιρροές και τους κοινούς προβληματισμούς δημιουργών και αναγνωστών".

Η τέρψη των μαθητών ορίζεται και στο τρίτο βιβλίο του δασκάλου ως βασικός στόχος του Ανθολογίου. Παράλληλα, στο βιβλίο του δασκάλου για το Ανθολόγιο που αφορά τις δύο τελευταίες τάξεις του Δημοτικού σχολείου, γίνεται σαφής λόγος για την σημασία των αξιών και τις αναφορές των λογοτεχνικών κειμένων σε αυτές. Έτσι, αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι "καταβλήθηκε συστηματική προσπάθεια ώστε να έρθει σε επαφή το παιδί, μέσω των λογοτεχνικών έργων, με την παράδοση, τις διαχρονικές αξίες του χώρου στον οποίο ζει και αναστρέφεται - έννοιες παραγκωνισμένες και κάποτε σκόπιμα ή ακούσια, έστω, υποτιμημένες, παρά το γεγονός ότι η δυσδιάκριτη για το παιδί ύπαρξή τους είναι καταλυτικά παρούσα σε κάθε βήμα του, σε κάθε στιγμή του, και ως εκ τούτου απαραίτητη για να κατανοήσει δυναμικά και ουσιαστικά το παρόν".

Τέλος, στο βιβλίο του δασκάλου επισημαίνεται ότι κατά τη συγγραφή του τρίτου τεύχους των Λογοτεχνικών Ανθολογίων, δόθηκε έμφαση στην προσπάθεια καταγραφής και παρουσίασης φαινομένων όπως είναι ο ρατσισμός, η βία, η μάστιγα των ναρκωτικών και οι σύγχρονες κοινωνικές παθογένειες. Παρά την αναφορά ωστόσο του βιβλίου σε "διαχρονικές αξίες", οι αξίες αυτές δεν κατηγοριοποιούνται. Στο επόμενο τμήμα της παρούσας έρευνας, μέσω και του χωρισμού των ηθικοκοινωνικών αξιών σε κατηγορίες που προηγήθηκε, θα επιχειρηθεί η καταγραφή τόσο των ηθικοκοινωνικών αξιών που προωθούνται στα Λογοτεχνικά Ανθολόγια του Δημοτικού σχολείου, όσο και η περιγραφή των επιμέρους αυτών κατηγοριών.

3.4. Η μεθοδολογική προσέγγιση-Οι επιμέρους κατηγορίες των ηθικοκοινωνικών αξιών

Στον παρόν κεφάλαιο θα συζητηθούν οι μεθοδολογικές προσεγγίσεις της έρευνας, με αναφορές στον τρόπο με τον οποίο διαρθρώθηκε η μελέτη. Έτσι, θα δοθούν ορισμένες βασικές κατευθύνσεις σχετικά με την ποιοτική έρευνα, η οποία είναι ο τύπος έρευνας που προτιμήθηκε εδώ. Επίσης, εκτός από τις γενικές κατευθύνσεις της ποιοτικής έρευνας και της ανάλυσης περιεχομένου, στο παρόν τμήμα της μελέτης θα παρουσιαστούν και οι κατηγορίες ανάλυσης των ηθικοκοινωνικών αξιών, όπως ακριβώς θα χρησιμοποιηθούν στο δεύτερο μέρος. Αξίζει παράλληλα να επισημανθεί, πως στο δεύτερο μέρος της μελέτης, το οποίο αφορά την καθαρά ερευνητική διαδικασία, εκτός των ποιοτικών χαρακτηριστικών παρέχονται και ορισμένα ποσοτικά χαρακτηριστικά που επισημάνθηκαν κατά την διαδικασία έρευνας των Λογοτεχνικών Ανθολογίων.

Όπως αναφέρθηκε ήδη, ο τύπος έρευνας που προτιμήθηκε για την πραγματοποίηση της παρούσας μελέτης είναι η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου. Οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας εφαρμόζονται σε ερευνητικές προσεγγίσεις που ως βασικό τους στόχο θέτουν τη διερεύνηση ποιοτήτων και πιο συγκεκριμένα ποιοτικών ποιοτήτων. Στόχος των ποιοτικών ερευνών είναι η ανάδειξη σχέσεων ή συσχετίσεων μεταξύ κοινωνικών υποκειμένων και των κοινωνικών ομάδων. Επιπλέον, οι ποιοτικές έρευνες στοχεύουν στην αποσαφήνιση, περιγραφή και ανάλυση των κοινωνικών διαδικασιών, ή την διατύπωση θεωρητικών θέσεων για το κοινωνικό γίγνεσθαι. Με λίγα λόγια οι ποιοτικές μέθοδοι έχουν ως στόχο τους την περιγραφή, την ανάλυση, την ερμηνεία και εν τέλει την κατανόηση ορισμένων κοινωνικών φαινομένων ή καταστάσεων, επιχειρώντας να απαντήσουν στα ερωτήματα του "πώς" και του "γιατί". Παράλληλα, αναφορικά με τη σχέση ποιοτικών και ποσοτικών δεδομένων, πρέπει να αναφέρουμε ότι τα ποσοτικά

δεδομένα μπορεί να ποσοτικοποιηθούν, για λόγους καθαρά περιγραφικούς, είτε να ενισχυθούν μέσω της παροχής ποσοτικών στοιχείων. (Ιωσηφίδης, 2003: 17-20).

Σύμφωνα με τον Ζαφειρόπουλο (2005: 157) το κύριο χαρακτηριστικό μιας ποιοτικής μεθόδου έρευνας, είναι το γεγονός ότι είναι σε θέση να ερμηνεύσει, να διαφωτίσει και να εξηγήσει τους λόγους εμφάνισης συμπεριφορών και φαινομένων των κοινωνικών επιστημών. Από την άλλη πλευρά, αναφορικά με την ανάλυση περιεχομένου, πρέπει να επισημανθεί ότι πρόκειται για μια μέθοδο με κύριο στόχο την καταγραφή, την σύνοψη και την περιγραφή φράσεων, λέξεων και νοημάτων, τα οποία εκφέρονται σε ένα κείμενο, έτσι ώστε να εξαχθούν τα κατάλληλα συμπεράσματα (Ζαφειρόπουλος, 2005: 173).

Σύμφωνα με τον Berelson, ο οποίος θεωρείται θεμελιωτής του συγκεκριμένου τύπου ερευνών, η ανάλυση περιεχομένου αφορά μια τεχνική έρευνας που έχει ως στόχο την αντικειμενική, συστηματική και ποσοτική περιγραφή του περιεχομένου της επικοινωνίας. Επιπλέον, αναφορικά με τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά τα οποία πρέπει να διέπουν την ανάλυση περιεχομένου πρέπει να αναφερθούν κυρίως οι έννοιες της αντικειμενικότητας, του συστήματος και της γενίκευσης. Η αντικειμενικότητα μιας έρευνας έχει να κάνει με τη συνθήκη σύμφωνα με την οποία όσες φορές και να επαναληφθεί μια έρευνα, θα πρέπει να έχει ίδια αποτελέσματα, ενώ αναφορικά με το σύστημα θα πρέπει να επισημανθεί ότι η εισαγωγή των κριτηρίων και των κατηγοριών ανάλυσης θα πρέπει να έχουν γίνει με αυστηρά κριτήρια επιλογής. (Berelson, 1952: 8-16).

Συνοψίζοντας, η πορεία που ακολουθείται κατά τη διαδικασία εφαρμογής της ανάλυσης περιεχομένου, είναι η εξής: στην αρχή, καθορίζεται το θέμα της έρευνας και μελετώνται οι αντίστοιχες πηγές. Το δείγμα των πηγών είναι άμεσα συνυφασμένα με

την εγκυρότητα των αποτελεσμάτων. Στη συνέχεια, καθορίζονται οι μονάδες ανάλυσης και ακολουθεί η κατηγοριοποίηση του υλικού σε συγκεκριμένες κατηγορίες. Ο σωστός και προσεκτικός σχεδιασμός της κατηγοριοποίησης είναι ιδιαίτερα σημαντικός παράγοντας έτσι ώστε μια έρευνα να θεωρηθεί επιτυχημένη. (Κανταρτζή, 2003: 141). Αναφορικά δε με τις μονάδες ανάλυσης, οι οποίες συχνά χρησιμοποιούνται στην ανάλυση περιεχομένου, αυτές είναι οι λέξεις, οι προτάσεις, οι παράγραφοι και το θέμα (Berelson, 1952: 147).

Όπως γίνεται κατανοητό σύμφωνα με το θεωρητικό πλαίσιο που ακολουθήθηκε, η διαδικασία κατηγοριοποίησης αποτελεί μια δομική πλευρά της ανάλυσης περιεχομένου. Έτσι, στο σημείο αυτό θα παρουσιαστούν οι κατηγορίες οι οποίες επιλέχθηκαν ως επιμέρους κατηγορίες των ηθικοκοινωνικών αξιών. Η διαδικασία αυτή, θα αποτελέσει έναν βοηθητικό παράγοντα αναφορικά με την ποιοτική ανάλυση των δεδομένων που συλλέχθηκαν από τα Λογοτεχνικά Ανθολόγια, ενώ, σε δεύτερη φάση θα βοηθήσει επίσης στην παροχή ορισμένων ποσοτικών χαρακτηριστικών, τα οποία με τη σειρά τους θα χρησιμοποιηθούν έτσι ώστε να ποιοτικά δεδομένα της έρευνας να συμπληρωθούν και να αναλυθούν σε μεγαλύτερο βάθος.

Η πρώτη κατηγορία που διαμορφώθηκε βάσει της ανάλυσης των δεδομένων από τα Λογοτεχνικά Ανθολόγια, ονομάστηκε ως *Προσωπική Ηθική*. Στην κατηγορία αυτή ουσιαστικά συμπεριλήφθηκαν τα στοιχεία από τα λογοτεχνικά κείμενα που μελετήθηκαν και τα οποία αφορούν αξίες που προωθούν μια ηθική συμπεριφορά στον μαθητή. Ως τέτοια στοιχεία, παραδείγματος χάρη, μπορεί να θεωρηθεί η εντιμότητα, ο σεβασμός, η ευγένεια, η αξιοπιστία, η αντικειμενικότητα, η μεγαλοψυχία, η ανωτερότητα, η σεμνότητα, η εμπιστοσύνη, η ακεραιότητα ή η απλότητα. Προφανώς, η κατηγορία αυτή είναι αρκετά εκτενής, καθώς εμπεριέχει πολλές επιμέρους ανθρώπινες συμπεριφορές οι οποίες οδηγούν στην προσωπική ηθική.

Η δεύτερη επιμέρους κατηγορία που διαμορφώθηκε, αφορά την κοινωνική λειτουργία του μαθητή και του ανθρώπου γενικότερα και ονομάστηκε ως *Κοινωνικές Σχέσεις*. Η κατηγορία αυτή αφορά επίσης ένα εκτενές πεδίο αξιών και αναφέρεται, μεταξύ άλλων, σε έννοιες όπως είναι η κοινωνική αλληλεγγύη, η κοινωνική συνείδηση, οι οικογενειακές σχέσεις και ο σεβασμός στα ανθρώπινα προσωπικά και συλλογικά δικαιώματα. Παράλληλα, μια τρίτη κατηγορία που σχηματίστηκε, αφορά την καταγραφή των αρχών στις οποίες πιστεύει ο άνθρωπος και έτσι η κατηγορία αυτή ονομάστηκε ως *Ύψιστα Ιδανικά*. Στην κατηγορία αυτή εμπεριέχονται κείμενα τα οποία προωθούν ύψιστες αξίες, όπως είναι οι αξίες εκείνες για τις οποίες έγινε λόγος στο θεωρητικό τμήμα της έρευνας και αφορούν την δικαιοσύνη, την δημοκρατία, την ισότητα, το δικαίωμα της έκφρασης και την ελευθερία.

Η τέταρτη κατηγορία που διαμορφώθηκε κατά την διαδικασία ανάλυσης του υλικού από τα Λογοτεχνικά Ανθολόγια ονομάστηκε ως *Διαπολιτισμικά Στοιχεία*. Καθώς η διαπολιτισμική προσέγγιση αρκετών κειμένων των Ανθολογίων είναι εμφανής, επιλέχθηκε να δημιουργηθεί μια συγκεκριμένη κατηγορία που να ενσωματώνει κείμενα τα οποία παρουσιάζουν στους μαθητές την ανάγκη για σεβασμό της ετερότητας, τις κοινές αξίες που χαρακτηρίζουν διαφορετικούς πολιτισμούς σε όλη τη γη, αλλά και την ανάγκη εξάλειψης φαινομένων όπως είναι ο ρατσισμός, η προκατάληψη και ο φόβος για τον Άλλο.

Τέλος, η πέμπτη και τελευταία κατηγορία φέρει τον τίτλο *Πανανθρώπινα Αγαθά* και αναφέρεται σε κείμενα τα οποία προωθούν αξίες που συμβάλλουν στην ανάδειξη και στην διατήρηση συγκεκριμένων, θετικών συμπεριφορών προς όλους τους διαφορετικούς πολιτισμούς του κόσμου. Ως επιμέρους χαρακτηριστικά της κατηγορίας αυτής, μπορεί να θεωρηθούν μεταξύ άλλων, η ειρήνη, η περιβαλλοντική συνείδηση, η

κουλτούρα, η τεχνολογική και επιστημονική ανάπτυξη, η συναδέλφωση των λαών και η διεθνής συνεργασία σε διαφορετικά επίπεδα.

Όπως γίνεται κατανοητό, ορισμένα κείμενα είναι δυνατόν να προωθούν αξίες που μπορεί να θεωρηθούν ότι ανήκουν σε παραπάνω από μια κατηγορίες. Για να αποφευχθεί μια τέτοια σύγχυση, σε τέτοιες περιπτώσεις θα αναφέρονται οι αξίες που μπορεί να τοποθετηθούν σε περισσότερες από μια κατηγορίες, καθώς επίσης και ο λόγος μιας τέτοιας προοπτικής. Με βάση τον χωρισμό των κατηγοριών που πραγματοποιήθηκε εδώ, ο στόχος του δεύτερου, ερευνητικού μέρους της παρούσας μελέτης είναι ο προσδιορισμός των ηθικοκοινωνικών αξιών που προωθούνται στα Λογοτεχνικά Ανθολόγια του Δημοτικού σχολείου, καθώς και η ένταξή τους σε μια από τις παραπάνω κατηγορίες.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ Α' ΚΑΙ Β' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

Όπως αναφέρει το ισχύον ΔΕΠΠΣ- ΑΠΣ σχετικά με την διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και της λογοτεχνίας στο Δημοτικό, ως βασικός σκοπός του μαθήματος της Λογοτεχνίας, οριοθετείται η επαφή του παιδιού των δύο πρώτων τάξεων του Δημοτικού σχολείου με καταξιωμένα από αισθητικής άποψης κείμενα, κυρίως της ελληνικής, έντεχνης και λαϊκής λογοτεχνίας, όπως επίσης και η εξοικείωση των μαθητών με το βιβλίο και η ενθάρρυνση αυτών να αναπτύξουν τη δημιουργική τους φαντασία. Στο σημείο αυτό, θα αναφερθούν και οι επιμέρους στόχοι που ορίζονται μέσα από το Αναλυτικό Πρόγραμμα, έτσι ώστε η ανάλυση των αξιών που προβάλλονται μέσα από τα κείμενα να δείξει κατά πόσον οι στόχοι που τέθηκαν, πραγματοποιούνται μέσω των κειμένων που επιλέχθηκαν να ενταχθούν στο Ανθολόγιο. Φυσικά, η περιγραφή των στόχων χρησιμεύει και ως εισαγωγή των χαρακτηριστικών εκείνων που προβάλλονται στο πρώτο Ανθολόγιο του ελληνικού Δημοτικού σχολείου.

Έτσι, οι στόχοι στους οποίους αποσκοπεί η επιλογή των λογοτεχνικών κειμένων, αναφέρονται μαζί με τις θεματικές ενότητες των κειμένων, όπως επίσης και με ορισμένες ενδεικτικές δραστηριότητες, οι οποίες χρησιμεύουν ως προτάσεις στον εκπαιδευτικό. Η λογοτεχνία λοιπόν στις δύο πρώτες τάξεις του Δημοτικού σχολείου, αποσκοπεί τόσο στην εξοικείωση του μαθητή με τις μορφές και το περιεχόμενο των λογοτεχνικών κειμένων, όσο και με την ψυχαγωγία των μαθητών, ως ακροατές των κειμένων αυτών. Παράλληλα, και εκτός της αντίληψης των διαφορετικών δυνατοτήτων της γλώσσας σε σημασιολογικό επίπεδο, ο μαθητής έρχεται σε επαφή με την παράδοση του τόπου και τον λαϊκό πολιτισμό της Ελλάδας.

Ως επιπλέον στόχοι, ορίζονται η απόκτηση της αίσθησης του χιούμορ, η όξυνση της φαντασίας, η εξοικείωση με τη χρονική και χωρική αντίληψη, η έκφραση ιστοριών, αλλά και η γνωριμία με -κατάλληλα για τη συγκεκριμένη ηλικία των μαθητών- με κείμενα των κυριότερων εκπροσώπων και των κυριότερων ειδών της ελληνικής λογοτεχνίας και της ελληνικής παράδοσης. Είναι βέβαια εύκολο να επισημάνει κανείς, ότι στο συγκεκριμένο σημείο του ΔΕΠΠΣ- ΑΠΣ, δε γίνεται κάποια εμφανής αναφορά στην μετάδοση των αξιών μέσω των λογοτεχνικών κειμένων. Παρά τη μη αναφορά στο σημείο αυτό, όπως θα δούμε μέσω της ανάλυσης των κειμένων, συγκεκριμένες αξίες προβάλλονται μέσω ενός πολύ σημαντικού τμήματος των κειμένων του πρώτου Ανθολογίου.

4.1.1. Τα λογοτεχνικά κείμενα που προβάλλουν αξίες της Προσωπικής Ηθικής στο Ανθολόγιο της Α' και της Β' Δημοτικού

Το πρώτο κείμενο που εμπεριέχει την προβολή αξιών που εντάσσονται στη συγκεκριμένη κατηγορία, είναι το σύντομο διήγημα του Κλοντ Γκούτμαν με τίτλο "Η πρώτη ημέρα στο σχολείο". Το κείμενο παρουσιάζει ένα νεαρό παιδί, τον Αργύρη να βρίσκεται σε μια θέση αντίστοιχη με εκείνη των μαθητών που διαβάζουν την ιστορία του, καθώς ετοιμάζεται να αφήσει για πρώτη φορά την οικογένειά του και το σπίτι του και να ενσωματωθεί στην ευρύτερη κοινωνική ομάδα του σχολείου. Ο φόβος για το άγνωστο και την συνύπαρξή του με τους υπόλοιπους μαθητές είναι έκδηλος σε όλο το κείμενο.

Αναφορικά με τις αξίες που προωθούνται στο διήγημα αυτό, εντάσσονται στην υποκατηγορία της προσωπικής ηθικής, καθώς προωθούν την ευγένεια και το σεβασμό. Συγκεκριμένα, ο Αργύρης θυμάται κατά τη διάρκεια της πρώτης επίσκεψής του στο καινούργιο, σχολικό περιβάλλον, ότι θα πρέπει να είναι καλοσυνάτος και ευγενικός, τόσο απέναντι στους συμμαθητές, όσο και απέναντι στη δασκάλα του. Επίσης, υπενθυμίζει στο εαυτό του ότι θα πρέπει οι πράξεις του να διακατέχονται από σεβασμό.

Το κείμενο του Γκούτμαν αποτελεί ένα μήνυμα αναφορικά με τον χαρακτήρα που πρέπει να επιδείξουν οι μαθητές στο καινούργιο τους περιβάλλον, έτσι ώστε να καταφέρουν να ενσωματωθούν σε αυτό, αλλά και να δημιουργήσουν καλές σχέσεις με τα υπόλοιπα μέλη της τάξης και του σχολείου. Χαρακτηριστικό σημείο, στο οποίο προβάλλονται οι αξίες που αναφέρθηκαν, είναι το εξής:

"Σκούπισα τα μάτια μου. Έκανα τάχα πως μπήκε σκόνη στο μάτι μου. Οι μεγάλοι δεν κλαίνε. Μήπως και στα μάτια της μαμάς είχε μπει σκόνη; Θάρρος. Το μεσημέρι όταν θα έρθει να με πάρει, θα ξέρω να διαβάζω. Σίγουρα. Και να γράφω και να λογαριάζω. Όλα θα τα ξέρω. Θα ακούω προσεκτικά τη δασκάλα, θα είμαι ευγενικός με τους συμμαθητές μου, δε θα λέω κακά λόγια, θα μπω ήσυχα- ήσυχα στη σειρά μου και δε θα λερώσω τα ωραία μου καινούργια ρούχα".

Όπως γίνεται κατανοητό, το κείμενο αναφέρεται και σε συγκεκριμένους κανόνες συμπεριφοράς, οι οποίοι κρίνονται ως σωστοί και προτιμητέοι και οι οποίοι παρέχονται στους μαθητές ως θεμιτά παραδείγματα. Στο Ανθολόγιο στο οποίο εξετάζουμε, αντίστοιχα παραδείγματα είναι συχνά, όπως θα γίνει κατανοητό και παρακάτω. Αξίες που εντάσσονται στην κατηγορία της προσωπικής ηθικής προβάλλονται και στο κείμενο της Μαρίας Φραγκιά "Ξ...όπως ξιφίας" και συγκεκριμένα αναφερόμαστε στον σεβασμό στην διαφορετικότητα και στην ευγένεια. Το συγκεκριμένο κείμενο, όπως θα δούμε, μπορεί να ενταχθεί και στην κατηγορία των διαπολιτισμικών αξιών.

Η Φραγκιά χρησιμοποιεί τον κόσμο των ψαριών ως παράδειγμα και τοποθετεί ως κεντρικό χαρακτήρα του διηγήματός της τον Ξέρξη, ένα νεαρό ξιφία που παρακολουθεί μαθήματα στο σχολείο με άλλα ψάρια, διαφορετικού είδους από εκείνον. Ο Ξέρξης, λόγω ενός ειδικού χαρακτηριστικού του, δηλαδή της μεγάλης του μύτης, πέφτει θύμα περιπαικτικών σχολίων από τους συμμαθητές του, οι οποίοι δεν χάνουν την ευκαιρία

να γελοιοποιούν τον συμμαθητή τους. Παρ' όλα αυτά, ο νεαρός ξιφίας κατορθώνει να χρησιμοποιήσει τη μύτη του προς όφελος των συμμαθητών του, επιδεικνύοντας περίσσιο θάρρος: όταν μια αλιευτική βάρκα ρίχνει τα δίχτυα της προς τα νεαρά ψάρια, ο Ξέρξης χρησιμοποιεί την χαρακτηριστική του μύτη ώστε να τα σώσει από βέβαιο θάνατο.

Είναι εμφανές ότι το διήγημα θίγει ένα σύγχρονο πρόβλημα της σχολικής πραγματικότητας και εκπαίδευσης, δηλαδή το ζήτημα του σχολικού εκφοβισμού. Καθώς ωστόσο τα διαπολιτισμικά στοιχεία του διηγήματος της Φραγκιά θα συζητηθούν στο αντίστοιχο υποκεφάλαιο, εδώ θα εστιάσουμε στις αξίες που συμβάλλουν στην ανάπτυξη μιας προσωπικής ηθικής για τους μαθητές και συγκεκριμένα την ευγένεια και την καλοσύνη προς όλους, ανεξαρτήτως της διαφορετικότητάς του ή και ορισμένων χαρακτηριστικών τους, τα οποία μπορούν να εκληφθούν ως ελαττώματα. Το αρνητικό παράδειγμα των συμμαθητών του Ξέρξη, οι οποίοι τον κοροϊδεύουν για το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του, προτάσσεται ως παράδειγμα προς αποφυγή στους αναγνώστες του κειμένου:

"Αχ, μανούλα μου. Όλοι στο σχολείο με κοροϊδεύουν για τη μεγάλη σουβλερή μου μύτη! Με φωνάζουν μυτόγκα και δε θέλουν να παίζουν μαζί μου, γιατί φοβούνται, λένε, πως θα τους χτυπήσω... Ούτε κανείς κάθεται μαζί μου στο ίδιο θρανίο, για να μην του σκίσω, λένε την ποδιά... Κι όλο χαζοαστεία κάνουν με τη μύτη μου: Προχτές, ας πούμε, που έβρεχε, ήρθαν όλοι με ένα μανταλάκι στο χέρι κι όταν τους ρώτησε η δασκάλα μας τι το θέλανε, βάλανε τα γέλια και της απαντήσανε πως θα κρεμούσαν τα βρεγμένα ρούχα τους στη μύτη μου να τα στεγνώσουν!"

Στο διήγημα της Ελένης Βαλαβάνη με τίτλο "Φοβάμαι!", αναδεικνύεται η αξία της βοήθειας προς τον συνάνθρωπο και της αλληλεγγύης. Με ένα παράδειγμα παρμένο από

τον κόσμο και την ζωή των ζώων, η συγγραφέας αναφέρεται στην ηθική πλευρά της βοήθειας προς ένα πρόσωπο που πραγματικά το έχει ανάγκη. Έτσι, ο κύριος χαρακτήρας του διηγήματος, ένα νεαρό πουλάκι, κατορθώνει να πετάξει για πρώτη φορά, λαμβάνοντας την βοήθεια, τις οδηγίες, αλλά και την απαραίτητα ψυχολογική στήριξη ενός άλλου πουλιού στην προσπάθειά του. Το κείμενο προβάλλει έτσι την αξία της αλληλεγγύης, που ασφαλώς εντάσσεται στο γενικότερο εύρος της προσωπικής ηθικής.

Στο προερχόμενο από τη Μήλο λαϊκό παραμύθι "Φύλλο, φύλλο της κουκιάς", παρατηρείται ένα μοτίβο το οποίο θα κάνει συχνά την εμφάνισή του τόσο στο συγκεκριμένο Ανθολόγιο, όσο και στα επόμενα. Αναφερόμαστε εδώ στο μοτίβο της επιβράβευσης, σχετικά με την ακολουθία ορισμένων αξιών ή κανόνων και την αντίστοιχη επιβράβευση που φέρνει στον εκάστοτε χαρακτήρα η επιλογή αυτή. Στο παραμύθι αυτό, προωθείται η αξία της τιμότητας, μιας πλευράς δηλαδή της ηθικής ζωής, μέσω της τιμωρίας του χαρακτήρα ο οποίος δεν ακολουθεί τους κανόνες ηθικής και εντιμότητας. Με την πονηριά του εξαπατά έναν γέροντα και κλέβει από εκείνον τον πετεινό του, ο οποίος έχει τη μαγική ιδιότητα να κάνει μια χρυσή λύρα καθημερινά. Ωστόσο, δεν κατορθώνει να κρατήσει τον πετεινό στην κατοχή του, καθώς, μετά την παρέμβαση του Ήλιου ο πετεινός επιστρέφει οριστικά στα χέρια του νόμιμου κατόχου του, του γέροντα.

Η επιβράβευση για την επιλογή ενός ηθικού τρόπου ζωής επανέρχεται ως θέμα και στο γαλλικό λαϊκό παραμύθι "Η σφυρίχτρα", όπου προβάλλεται το πρότυπο της καλοσύνης, και της βοήθειας προς τον συνάνθρωπο, χωρίς να επιζητά κανείς μια ανταπόδοση για τις καλές πράξεις του. Στο παραμύθι στο οποίο αναφερόμαστε, ο Χριστός μεταμορφώνεται σε έναν απλό γέρο, ο οποίος ζητά από ένα νεαρό βοσκό να τον βοηθήσει να περάσει ένα ποτάμι, ενώ επίσης τον ρωτάει εάν υπήρξε καλός στη ζωή

του. Όταν πράγματι ο νεαρός βοσκός τον περνά απέναντι, ο Χριστός του ζητάει να του απαντήσει στο τι θα ήθελε να του χαρίσει ως ανταπόδοση των πράξεων του. Ωστόσο, ο νεαρός βοσκός δεν επιθυμεί κάτι, μεταφέροντας με αυτόν τον τρόπο τη σημασία των ανιδιοτελών πράξεων, σημάδι μιας προσωπικής ηθικής στάσης. Εξάλλου, η επιβράβευση έρχεται ούτως ή άλλως, με τον Χριστό να δωρίζει στον βοσκό μια σφυρίχτρα, στο άκουσμα της οποίας όλοι τραγουδούν και χορεύουν.

Στο λαϊκό μικρασιάτικο παραμύθι "Το γιασεμί, η ροδιά και η χαρουπιά", κυριαρχεί επίσης η προβολή συγκεκριμένων ηθικών αξιών, όπως είναι η καλοσύνη, η ανιδιοτέλεια, η ευγένεια και η αλληλεγγύη και φυσικά τα αποτελέσματα της υιοθέτησης ή μη των παραπάνω αξιών. Η ιστορία στην οποία αναφερόμαστε έχει τη μορφή ενός κλασσικού παραμυθιού και αναπτύσσεται ως εξής: αναφέρεται αρχικά στην ύπαρξη ενός βασιλιά και μιας βασίλισσας και της καλοσυνάτης κόρης τους. Ωστόσο, όταν η μητέρα πεθαίνει, ο βασιλιάς παίρνει ως δεύτερη γυναίκα του μια ζηλόφθονη και κακόψυχη γυναίκα, η οποία γεννά ένα κορίτσι με αντίστοιχα αρνητικά χαρακτηριστικά στον χαρακτήρα της. Η νέα βασίλισσα, στέλνει την μεγάλη κόρη του βασιλιά στην δρακόντισσα, με αφορμή ένα μαγειρικό σκεύος, με σκοπό ουσιαστικά να την διώξει από το σπίτι.

Κατά τη διαδρομή της μέχρι το σπίτι της δρακόντισσας, η νεαρή κοπέλα βοηθά με περίσσιο ζήλο τα στοιχεία της φύσης που ζητούν την βοήθειά της και σα να μην έφτανε αυτό, φτάνοντας στο προορισμό της, βοηθά την δρακόντισσα στον καθαρισμό του σπιτιού της. Η επιβράβευση έρχεται και πάλι, με την νεαρή βασιλοπούλα να επιστρέφει ντυμένη στα χρυσά στο σπίτι της. Βλέποντας τα γεγονότα αυτά, η μητριά της κοπέλας αποφασίζει να στείλει και τη δική της κόρη στη δρακόντισσα, ώστε να επιστρέψει και εκείνη με τα αντίστοιχα πλούτη. Ωστόσο, η συμπεριφορά της είναι ακριβώς η αντίθετη:

κατά σειρά, αρνείται τη βοήθεια σε τρεις περιπτώσεις, ενώ επίσης αρνείται και την παροχή βοήθειας στην ίδια την δρακόντισσα:

"-Ορίστε, της λέει, μου είπε η μαμά μου να σε φέρω το σάτσι σας.

-Θα το πάρω, αλλά πρώτα θα μου συγυρίσεις το σπίτι.

- Όχι, λέει εκείνη, εγώ δεν έρχομαι να κάνω τέτοιες δουλειές.

-Ωραία, της λέει η δρακόντισσα, έλα τότε στο πηγαδάκι.

Και λέει στο πηγαδάκι:

-Πηγάδι, πηγαδάκι μου, ό,τι κοπριές έχεις λούσε την. Και το πηγαδάκι την έλουσε με αυτά".

Αντίστοιχης θεματολογίας είναι και ο μύθος του Αισώπου με τίτλο "Η ευγνωμοσύνη του μικρού μυρμηγκιού" , όπου ένα μυρμήγκι και ένα περιστέρι αλληλοβοηθούνται χωρίς προσωπικό όφελος, αναδεικνύοντας έτσι τις αξίες της αλληλεγγύης, της ανιδιοτελούς βοήθειας, της ευγνωμοσύνης και της ανταποδοτικής συμπεριφοράς. Η μεγαλοψυχία, η αγάπη προς τον συνάνθρωπο και η ευγένεια προβάλλονται ως αξίες προσωπικής ηθικής και στο κείμενο της Πιπίνας Τσιμικάλη "Οι τηγανίτες του Τραγοπόδη". Στο διήγημα αυτό, ο Τραγοπόδης, ένας καλικάντζαρος, παρουσιάζεται σε ένα νεαρό παιδί, τον Λάμπη. Ο τελευταίος διακρίνεται για την ευγένειά του, αλλά και την ανιδιοτελή του αγάπη για τον συνάνθρωπο. Όταν ο Τραγοπόδης τον ρωτάει τι θα ήθελα να του προσφέρει για τα Χριστούγεννα, ο Λάμπης σκέφτεται την άρρωστη γειτόνισσά του και ζητά να βρει την υγεία της. Η μεγαλοψυχία, η καλοσύνη, η ανωτερότητα και η ανιδιοτέλεια του Λάμπη διαμορφώνουν ένα συγκεκριμένο, ζηλευτό πρότυπο ηθικής συμπεριφοράς, βασισμένο σε αντίστοιχες αξίες, φυσικά ανταμείβεται

στο τέλος του παραμυθιού, καθώς η επιθυμία του Λάμπη γίνεται πραγματικότητα από τον Τραγοπόδη.

Η μεγαλοψυχία και η ανωτερότητα προβάλλονται ως ηθικές αξίες και στο παραμύθι από τη Μέση Ανατολή "Τα δύο αδέρφια". Στο συγκεκριμένο παραμύθι, δύο αδέρφια καλλιεργούν από κοινού ένα κομμάτι γης και μοιράζονται τη σοδειά αυτού. Ωστόσο, και τα δύο αδέρφια, αναλογιζόμενοι τις διαφορετικές ανάγκες του άλλου αδερφού, κάνουν την ίδια σκέψη και αποφασίζουν να μεταφέρουν κρυφά ο ένας από τον άλλο μερικά σακιά από το δικό τους μερίδιο στην αποθήκη του άλλου. Ως αποτέλεσμα, τα δύο αδέρφια έχουν και πάλι τον ίδιο αριθμό σακιών, μη μπορώντας ωστόσο να εξηγήσουν το γεγονός αυτό. Προτού ολοκληρώσουμε την ανάλυση των αξιών που προβάλλουν μια ηθική στάση ζωής στους μαθητές, θα σταθούμε στο διήγημα της Ζωής Κανάβα, "Ο Σαλίγκαρος βγαίνει αμαξάδα", στο οποίο ψέγεται η ανυπακοή και η μη προσοχή στους θεσμοθετημένους κανόνες και ειδικότερα στους κανόνες οδικής συμπεριφοράς, καθώς και στις επιπτώσεις που μπορεί να επιφέρει η μη τήρηση των κανόνων.

Σε μια προσπάθεια να συνοψίσουμε τα όσα αναλύθηκαν εδώ, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι στο πρώτο Ανθολόγιο του Δημοτικού σχολείου ανιχνεύεται εύκολα μια προσπάθεια καθοδήγησης των αναγνωστών των κειμένων, δηλαδή των μαθητών, στην υιοθέτηση συγκεκριμένων αξιών, οι οποίες αφορούν την προσωπική ηθική. Αξίες όπως είναι η τιμιότητα, η ανωτερότητα, η μεγαλοψυχία, η ανιδιοτέλεια, η αγάπη για τον συνάνθρωπο, η αλληλεγγύη, η παροχή βοήθειας, η υπακοή σε κανόνες, και η ανοχή στο διαφορετικό, είναι εμφανείς σε διαφορετικά κείμενα του Ανθολογίου. Παράλληλα, η επιβράβευση που συνοδεύει συνήθως την υιοθέτηση των αξιών που προαναφέρθηκαν, αποτελεί ένα επίσης σημαντικό βήμα στην προώθηση των ηθικών αξιών, στις οποίες αναφερόμαστε.

4.1.2. Τα λογοτεχνικά κείμενα που προβάλλουν αξίες των Κοινωνικών Σχέσεων στο Ανθολόγιο της Α' και της Β' Δημοτικού

Οι οικογενειακές και κοινωνικές σχέσεις, η αλληλεγγύη σε μέλη του κοινωνικού συνόλου, αλλά και ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελούν θέματα που κάνουν συχνά την εμφάνισή τους στα λογοτεχνικά κείμενα των τριών Ανθολογίων του Δημοτικού σχολείου. Όπως θα δούμε, στο πρώτο Ανθολόγιο, υπάρχουν πολλά κείμενα που παρουσιάζουν τον θεσμό της οικογένειας στους μαθητές, σε μια προσπάθεια να αναδειχθούν η αξία της αγάπης προς όλα τα μέλη της οικογένειας. Παράλληλα, υπάρχουν και ορισμένα κείμενα τα οποία διατυπώνουν την ανάγκη για τη σύσφιξη της κοινωνικής αλληλεγγύης και έτσι εντάσσονται και αυτά στην κατηγορία των κοινωνικών σχέσεων.

Ειδικότερα, στο ποίημα της Μαρίας Γουμενοπούλου "Η γελαστή οικογένεια", παρέχεται η εικόνα μιας τυπικής, τετραμελούς οικογένειας, με την ποιήτρια να εστιάζει στην αξία της οικογένειας, μέσω της ευτυχίας που φαίνεται πως χαρακτηρίζει τα μέλη της:

"Κι επειδή θέλω πολύ

να φανεί στη ζωγραφιά μου

η χαρά που 'χει η καρδιά μου

των χειλιών τις άκρες κάνω

προς τα πάνω να κοιτάνε

κι έτσι όλοι τους γελάνε".

Η εικονοποίηση μιας τυπικής, χαρούμενης οικογένειας είναι ένα θέμα που επιστρέφει συχνά στα κείμενα των Ανθολογίων όλων των τάξεων του Δημοτικού σχολείου. Όπως όμως θα δούμε, σταδιακά, υπάρχουν παραδείγματα που αποκλίνουν από το μοντέλο της παραδοσιακής οικογένειας, με στόχο να παρουσιάσουν στους μαθητές και ορισμένα άλλα μοντέλα οικογενειακής δομής.

Στον κυπριακό λαϊκό μύθο "Η κουκουβάγια και η πέρδικα" παρουσιάζεται ένα θέμα, το οποίο εντοπίζεται επίσης σε πολλά κείμενα των σχολικών Ανθολογίων. Πρόκειται για τη μητρική αγάπη προς το παιδί. Στο συγκεκριμένο μύθο, μια πέρδικα και μια κουκουβάγια θεωρούν ότι τα δικά τους μωρά είναι τα ομορφότερα παιδιά σε όλο το σχολείο, κάτι που δημιουργεί μια μικρή παρεξήγηση. Το θέμα της μητρικής αγάπης παρουσιάζεται και σε αρκετά ακόμα κείμενα του Ανθολογίου. Ενδεικτικά, μπορούμε εδώ να αναφέρουμε σχετικά το διήγημα της Ντέμπι Λιόρι "Θα σ' αγαπώ ό,τι κι αν γίνει", το διήγημα της Χρυσούλας Χατζηγιαννίου "Η κλώσα", ή το διήγημα της Μάρως Λοΐζου "Το στοίχημα". Και στα τρία διηγήματα αναδεικνύεται η αξία της οικογενειακής αγάπης και πιο συγκεκριμένα της μητρικής αγάπης απέναντι στο παιδί, η οποία κρίνεται ως ατελείωτη σε όλες τις διαστάσεις της.

Στην ίδια κατεύθυνση, εκείνη δηλαδή της προώθησης της αξίας της οικογένειας και της αγάπης μεταξύ των μελών της, κινείται και το σύντομο διήγημα του Τζιάνι Ροντάρι "Ποιος διευθύνει;". Ο Ροντάρι αναφέρεται σε μια ενωμένη οικογένεια, στην οποία δεν υπάρχει ο ρόλος του αρχηγού, καθώς η αγάπη υπερισχύει μεταξύ των μελών της, έχοντας ως αποτέλεσμα ένα ισορροπημένο σύνολο:

"-Λοιπόν; Θα μου πεις; Πες μου ποιος είν' ο αρχηγός;

Με ξανακοιτάζει με αμηχανία.

-Δεν ξέρεις τι θα πει 'διευθύνω';

Και βέβαια το ξέρεις.

-Δεν ξέρεις τι θα πει 'αρχηγός';

Και βέβαια το ξέρεις.

-Λοιπόν;

Με κοιτάζει και σωπαίνει. Δεν ξέρω τι να κάνω. Να θυμώσω; Κι αν η καημένη είναι μουγκή; Τώρα, να, το βάζει στα πόδια. Τρέχει μέχρι την άκρη του λιβαδιού, γυρνάει απότομα, μου βγάζει τη γλώσσα και μου φωνάζει γελώντας:

-Δε διευθύνει κανείς, γιατί στο σπίτι μας όλοι αγαπιόμαστε".

Προτού ολοκληρώσουμε την ανάλυση των αξιών της δεύτερης κατηγορίας, θα σταθούμε στο κείμενο του Βαγγέλη Ηλιόπουλου, με τίτλο "Ο τελευταίος ιππόκαμπος". Ο Ηλιόπουλος αναφέρεται στην ανάγκη ανάπτυξης σχέσεων αλληλοβοήθειας μεταξύ των μελών μιας κοινωνίας, αλλά και στην αξία της κοινωνικής αλληλεγγύης, μέσω της ένωσης των διαφορετικών μελών, τόσο για την προστασία του αδυνάτου, όσο και αναφορικά με το γενικό συμφέρον. Ο συγγραφέας, παρουσιάζει λοιπόν έναν θαλάσσιο ιππόκαμπο, ο οποίος μάλιστα είναι ο τελευταίος του είδους του. Εστιάζει στην πιθανή εξαφάνισή του, αλλά και στην διαταραχή που θα μπορούσε να επιφέρει ένα τέτοιο γεγονός στην φυσική ισορροπία του βυθού. Το πρόβλημα φαίνεται να λύνεται μέσω της προώθησης της ιδέας για μια από κοινού δράση των κατοίκων του βυθού, για την προστασία του ιππόκαμπου, αλλά και της φυσικής ζωής:

"-Με τάραξες με όσα μου είπες, είπε η γλώσσα. Δεν υπάρχει όμως λόγος να στεναχωριέσαι! Θα κάνουμε μια πανθαλάσσια επιτροπή για την προστασία του τελευταίου ιππόκαμπου".

4.1.3. Τα λογοτεχνικά κείμενα που προβάλλουν αξίες των Ύψιστων Ιδανικών στο Ανθολόγιο της Α' και της Β' Δημοτικού

Ως αξίες που εντάσσονται στην κατηγορία των ύψιστων ιδανικών, έχουν οριστεί η δημοκρατία, η δικαιοσύνη, η ισότητα, η ελευθερία και η ελεύθερη έκφραση και σκέψη. Οι αξίες αυτές είναι ανιχνεύσιμες σε διάφορα κείμενα των Ανθολογίων του Δημοτικού, ενώ, αναφορικά με το πρώτο Ανθολόγιο, το οποίο εξετάζουμε εδώ, οι σχετικές αξίες, στις οποίες δίνεται έμφαση, είναι εκείνες της ισότητας, της δικαιοσύνης και της ελευθερίας. Αρχικά, στο κείμενο του Τζιάνι Ροντάρι με τίτλο "Ποιός διευθύνει;", το οποίο αναλύθηκε παραπάνω, κυριαρχεί η αίσθηση της ισότητας μεταξύ των μελών της οικογένειας, η οποία μάλιστα φέρεται να αλληλοεξαρτάται από την αγάπη, ενώ ως συνδυασμός, φέρουν ως αποτέλεσμα την οικογενειακή και προσωπική ευτυχία. Αντίστοιχα, ιδιαίτερη έμφαση στις αξίες της δικαιοσύνης και της ισότητας δίνεται στο διήγημα της Σοφίας Γαβριηλίδου "Ψέμα Πρωταπριλιάτικο". Στο συγκεκριμένο διήγημα, θίγεται ένα σύγχρονο πρόβλημα, αυτό της πείνας ορισμένων λαών στη γη. Η σύντομη αναφορά στο πρόβλημα και η αναφορά στο πρωταπριλιάτικο ψέμα, ότι δηλαδή η μάστιγα αυτή εξαφανίστηκε από τον πλανήτη, ενσωματώνει ουσιαστικά τις αξίες της ισότητας και της δικαιοσύνης, παρέχοντας την σχετική αφορμή, ώστε να συζητηθεί το πρόβλημα εντός της σχολικής τάξης.

Επιπλέον, ειδική έμφαση δίνεται στο Ανθολόγιο που εξετάζουμε εδώ, στην αξία της ελευθερίας. Η αρχή γίνεται μέσω του διηγήματος της Γεωργίας Ταρσούλη "Το τρομαγμένο χελιδονάκι", όπου η αξία της ελευθερίας και της ελεύθερης ζωής εικονίζεται μέσω της ιστορίας ενός τρομαγμένου, τραυματισμένου χελιδονιού, το

οποίο και περιθάλλει η μικρή Κατερίνα. Η μικρή πρωταγωνίστρια σκέφτεται να κρατήσει το χελιδόνι κοντά της, ωστόσο η γιαγιά της, της επισημαίνει ότι τα χελιδόνια πρέπει να ζουν ελεύθερα.

Η αξία της ελευθερίας παρουσιάζεται σε εντονότερο βαθμό στους μαθητές, μέσω των κειμένων που αναφέρονται στους ελληνικούς αγώνες και στις ελληνικές επαναστάσεις με σκοπό την ελευθερία του έθνους. Το ποίημα του Κώστα Καλαπανίδα "Η γιορτή του ΟΧΙ", ή το διήγημα της Ευγενίας Φακίνου "Τα ελληνάκια", σαφώς κινούνται προς την κατεύθυνση αυτή. Αντίστοιχη προσέγγιση χαρακτηρίζει και το διήγημα "Ο αγωνιστής με την πένα", της Αγγελικής Βαρελλά. Στα κείμενα αυτά, η παρουσίαση των Ελλήνων ηρώων και των θυσιών τους για την ελευθερία της χώρας και των κατοίκων της, έχουν ως στόχο την προβολή της αξίας της ελευθερίας και την ανάδειξη της σημασίας της ελεύθερης ζωής, ως ένα ιδανικό το οποίο δεν ήταν πάντοτε αυτονόητο για τον ελληνικό χώρο, παρά κατακτήθηκε μέσω σκληρών αγώνων και συνεχούς πίστης στις αξίες της ελευθερίας και της δημοκρατίας.

4.1.4. Τα λογοτεχνικά κείμενα που προβάλλουν αξίες των Διαπολιτισμικών Στοιχείων στο Ανθολογίου της Α' και της Β' Δημοτικού

Η παρουσίαση της ετερότητας αποτελεί μια ξεχωριστή ενότητα των Ανθολογίων του Δημοτικού σχολείου και αφορά τις αξίες εκείνες που ονομάζονται ως διαπολιτισμικές. Στην ενότητα αυτή, όπως αναφέραμε, εντάσσονται οι αξίες του σεβασμού της διαφορετικότητας, η αντιμετώπιση των φαινομένων του ρατσισμού, των προκαταλήψεων και των στερεοτύπων, η εξάλειψη του φόβου για τον Άλλο, αλλά και η ανάδειξη των κοινών στοιχείων που βρίσκονται στους διαφορετικούς πολιτισμούς. Μάλιστα, όπως θα γίνει κατανοητό στη συνέχεια, η διαπολιτισμική προσέγγιση των Ανθολογίων είναι έντονη και πολλά κείμενα μπορούν να ενταχθούν στη συγκεκριμένη κατηγορία, υπό την έννοια ότι ασχολούνται με τα θέματα που προαναφέρθηκαν.

Ένα χαρακτηριστικό σχετικό παράδειγμα εντοπίζουμε αρχικό στο διήγημα που αναλύθηκε και παραπάνω, με τίτλο "Ξ...όπως ξιφίας" της Μαρίας Φραγκιά. Η Φραγκιά μέσω του κειμένου της προσπαθεί να αναδείξει την ανάγκη εξάλειψης των φαινομένων του ρατσισμού και των προκαταλήψεων, και την αξία της αποδοχής του διαφορετικού. Αντίστοιχης προσέγγισης, δηλαδή στο πνεύμα της αποδοχής του διαφορετικού ως φυσιολογικό, είναι και το κείμενο της Πέπης Δαράκη "Η Αλφαβήτα δίχως ρο", στο οποίο παρουσιάζεται μια νεαρή μαθήτρια, που δεν μπορεί να προφέρει το γράμμα ρο. Το διήγημα εστιάζει στην ψυχολογική κατάσταση της μικρής Κατερίνας, η οποία, αναλογιζόμενη τα πειράγματα των συμμαθητών της απομονώνεται και κλείνεται στον εαυτό της.

Από την άλλη πλευρά, αξίζει να αναφερθεί το διήγημα της Αγγελικής Βαρελλά "Δώσε την αγάπη", στο οποίο προβάλλεται μια σχολική τάξη όπου συμμετέχει και ένα μαθητής από την Πολωνία, ο Γιάννους. Οι συμμαθητές του φαίνεται ότι τον έχουν απομονώσει, ακριβώς λόγω της διαφορετικότητας της εθνικότητας του, ίσως και λόγω του χαρακτηριστικού τρόπου ομιλίας του λόγω της καταγωγής του. Όταν η δασκάλα καλεί τους μαθητές της να ανταλλάξουν δώρα με αφορμή μια σχολική γιορτή ανάδειξης της φιλίας, ο Μάνος, ο οποίος κάθεται στο ίδιο θρανίο με τον Πολωνό μαθητή, δεν σκέφτεται ότι θα μπορούσε να του πάρει κάποιο δώρο. Αντίθετα, ο Γιάννους δίνει ένα μάθημα αγάπης στην τάξη του, δίνοντας ένα μήλο στο κάθε παιδί και καλώντας τους να δίνουν την αγάπη τους με τον ίδιο απλό τρόπο με τον οποίο θα έδιναν το μήλο. Ασφαλώς, το κείμενο αποτελεί μια χαρακτηριστική εικονοποίηση της ετερότητας, αλλά και ένα σαφές μήνυμα κατά του ρατσισμού και υπέρ της αποδοχής της διαφορετικότητας.

Επιπλέον, οι αναφορές σε μακρινές χώρες, όπως για παράδειγμα στην Ινδία, στο ποίημα "Ο παπαγάλος", η παρουσία ξένων μύθων και παραμυθιών, όπως για

παράδειγμα το παραμύθι από τη Μέση Ανατολή με τίτλο "Τα δύο αδέρφια", αλλά και η ανάδειξη των κοινών στοιχείων μεταξύ των λαών, όπως συμβαίνει στο διήγημα "Ο Αϊ Βασίλης θα βρει τον δρόμο του", είναι χαρακτηριστικά δείγματα προβολής των διαπολιτισμικών αξιών που ανιχνεύονται στα κείμενα του Ανθολογίου. Αντίστοιχης προσέγγισης είναι και το διήγημα της Άμυ Μακ Ντόναλντ "Ο μικρός κάστορας και η ηχώ", στο οποίο, μέσω ενός παραμυθιού που αναφέρεται στη συνεργασία διαφορετικών ειδών ζώων, προβάλλεται στην ουσία η ανάγκη για συνεργασία μεταξύ των διαφορετικών λαών της γης.

4.1.5. Τα λογοτεχνικά κείμενα που προβάλλουν αξίες των Πανανθρώπινων Αγαθών στο Ανθολόγιο της Α' και της Β' Δημοτικού

Στην συγκεκριμένη κατηγορία, θα εστιάσουμε στην παρουσίαση των αξιών εκείνων που αναφέρονται στην ανάπτυξη μιας περιβαλλοντικής συνείδησης, στην αξία της ειρήνης, στην αξία της παράδοσης και της λαϊκής κουλτούρας και τέλος στην αξία της τεχνολογίας και της σωστής χρήσης αυτής. Όπως θα δούμε, αναφορικά με τη συγκριμένη κατηγορία, οι αξίες που προβάλλονται περισσότερο αφορούν την περιβαλλοντική συνείδηση και την ανάπτυξη μιας ειρηνικής ζωής, σε παγκόσμιο μάλιστα επίπεδο.

Θα ξεκινήσουμε από την αξία της ειρηνικής ζωής και της συναδέλφωσης μεταξύ των λαών. Έτσι, θα σταθούμε αρχικά στο ποίημα του Γιώργου Μαρίνου, με τίτλο "Όταν κάνουμε πόλεμο". Ο Μαρίνος αναφέρεται στους πολέμους που λαμβάνουν χώρα στη γη, παρουσιάζοντας την τελευταία ως άρρωστο ασθενή με πονόλαιμο, κάθε φορά που συμβαίνουν τέτοιου είδους γεγονότα. Παράλληλα, αναφέρει την συναδέλφωση των λαών ως το αντίδοτο για αυτήν την κατάσταση, αναδεικνύοντας έτσι την αξία της ειρήνης:

"Όταν κάνουμε πόλεμο

η γη έχει πονόλαιμο

πονάει η καρδιά της

και κλαίνει τα παιδιά της [...]

Ενάντια στον πονόλαιμο στον πόνο και στον πόλεμο

υπάρχει μια ασπιρίνη

άνθρωποι, πέστε EIPHNH".

Αντίστοιχης προσέγγισης είναι και το ποίημα της Θέτιδος Χορτιάτη "Η προσευχή", όπου προβάλλεται η αξία της συναδέλφωσης των λαών, όπως ακριβώς συμβαίνει και με το διήγημα του Βαγγέλη Ηλιόπουλου "Ο τελευταίος ιππόκαμπος", το οποίο και αναλύθηκε παραπάνω.

Παράλληλα, στο πρώτο Ανθολόγιο του Δημοτικού σχολείου υπάρχει μια ολόκληρη κατηγορία κειμένων, τα οποία έχουν ως θέμα τους την προβολή των περιβαλλοντικών αξιών, μέσω της περιγραφής της αγάπης για τη φύση, της ανάγκης ανάπτυξης μιας περιβαλλοντικού τύπου συνείδησης, της αγάπης για τα ζώα, αλλά και της ανάδειξης των ευεργεσιών του φυσικού περιβάλλοντος στον άνθρωπο, ως ανταπόδοση. Συγκεκριμένα, στο ποίημα του Βασίλη Ρώτα "Ο παππούλης" περιγράφεται η σύνδεση του ανθρώπου με τη φύση, ενώ, η γνωριμία των μαθητών με το φυσικό περιβάλλον και τα στοιχεία αυτού πραγματοποιείται μέσω διαφόρων κειμένων, όπως είναι για παράδειγμα το διήγημα της Χρυσούλας Χατζηγιαννιού "Η κλώσα".

Από την άλλη πλευρά, το άτιτλο, σύντομο ποίημα του Νίκου Κανάκη, αναφέρεται σε ένα σύγχρονο πρόβλημα των πολιτισμών και των κοινωνιών σε παγκόσμιο επίπεδο,

δηλαδή στην απομάκρυνση του ανθρώπου από του φυσικό του περιβάλλον και στην τσιμεντοποίηση του φυσικού αυτού χώρου:

"Και τσιμέντο στο τσιμέντο

έγινε η παλιά μας πόλη

απ' τη μια στιγμή στην άλλη

τσιμεντένιο περιβόλι".

Αντίστοιχης προσέγγισης είναι και το ποίημα του Γιώργη Κρόκου "Συμφωνία με ένα δέντρο, όπου η αξία του φυσικού περιβάλλοντος και της προστασίας αυτού, εικονίζεται μέσω της ανάδειξης της σχέσης του ανθρώπου και της φύσης. Το ποίημα εστιάζει στην κυκλική λειτουργία της φύσης και στην ανταπόδοση της τελευταίας στους ανθρώπους, όταν εκείνη την προστατεύουν. Επίσης, η αγάπη για τα ζώα είναι έκδηλη σε διάφορα κείμενα, όπως για παράδειγμα στο διήγημα "Το τρομαγμένο χελιδονάκι".

Μια άλλη πλευρά των πανανθρώπινων αγαθών, αφορά την παράδοση και την προστασία της λαϊκής κουλτούρας κάθε χώρας. Έτσι, στο Ανθολόγιο που εξετάζουμε είναι εμφανής μια διάθεση προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση, μέσω της ύπαρξης διαφόρων παραμυθιών, μύθων, δημοτικών τραγουδιών, λαϊκών παραμυθιών τόσο από την Ελλάδα όσο και από την Κύπρο, αλλά και γλωσσοδετών ή παροιμιών που προέρχονται από την ελληνική παράδοση. Η επιλογή των κειμένων αυτών αντανακλά μια προσπάθεια γνωριμίας των μαθητών με διάφορα δείγματα από την ελληνική κουλτούρα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα των ανωτέρω, είναι το κείμενο του Ευγένιου Σπαθάρη "Ο Μέγας Αλέξανδρος και το Καταραμένο φίδι", που παρουσιάζει τον Καραγκιόζη, μια πράγματι εξαιρετικά γνώριμη φιγούρα της ελληνικής λαϊκής παράδοσης.

Για να ολοκληρώσουμε την ανάλυση του πρώτου Ανθολογίου, θα σταθούμε σε δύο κείμενα τα οποία αναφέρονται στην αξία της τεχνολογίας, αλλά και στ σωστή χρήση αυτής. Έτσι, στο ποίημα της Θέτιδος Χορτιάτη "Ο υπολογιστής μου" γίνεται λόγος για έναν ηλεκτρονικό υπολογιστή και τις θαυμαστές λειτουργίες που μπορεί να επιτελέσει. Αντίστοιχα, το ποίημα του Δημήτρη Μανθόπουλου "Κύριε Ντεσιμπέλ...", αναφέρεται στην ανάπτυξη της τεχνολογίας, που όταν δεν χρησιμοποιείται με μέτρο, έχει ορισμένες δυσάρεστες επιπτώσεις για τον άνθρωπο, αλλά και για το φυσικό περιβάλλον:

"Να λιγώνειται στο κλάμα

το μικρό μου το αδερφάκι,

έξω κομπρεσέρ, καμιόνια,

μια Γιαμάχα, Καβασάκι,

πάνω ραδιοτσιρίδες

που σου σπαν τις ωτοασπίδες

κι ένα στερεοφωνικό,

φωνικό

να κουνιέται ο πολυέλαιος,

κύριε Ντεσιμπέλ μου, έλεος!".

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ Γ' ΚΑΙ Δ' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

Οι γενικοί στόχοι του μαθήματος της λογοτεχνίας, όπως αυτοί ορίζονται μέσω του ισχύοντος ΔΕΠΠΣ- ΑΠΣ, δεν παρεκκλίνουν ιδιαίτερα από τους στόχους που αναφέρθηκαν σχετικά με τις δύο πρώτες τάξεις του Δημοτικού. Έτσι, αναφορικά με

την Γ' και την Δ' Δημοτικού, ο μαθητής ασκείται ώστε να διευρύνει την αναγνωστική του ικανότητα, αλλά και να κατανοήσει τον τρόπο χρησιμοποίησης των γλωσσικών μέσων από το συγγραφέα και τους σκοπούς που επιτελεί η χρήση τους. Παράλληλα, ο μαθητής εξοικειώνεται με τα κύρια σημεία δομής των λογοτεχνικών κειμένων, όπως επίσης εξοικειώνεται με κείμενα της νεωτερικής λογοτεχνίας. Μέσω των κειμένων που επιλέγονται προς διδασκαλία, ένας επιπλέον στόχος είναι η προσέγγιση των κυριότερων ειδών της ελληνικής, της βαλκανικής και της παγκόσμιας λογοτεχνίας από την πλευρά του μαθητή.

4.2.1. Τα λογοτεχνικά κείμενα που προβάλλουν αξίες της Προσωπικής Ηθικής στο Ανθολόγιο της Γ' και της Δ' Δημοτικού

Όπως ακριβώς στο πρώτο Ανθολόγιο του Δημοτικού σχολείου, έτσι και στο δεύτερο Ανθολόγιο της σειράς, συγκεκριμένα λογοτεχνικά κείμενα που συμπεριλαμβάνονται σε αυτό, προωθούν αξίες, οι οποίες εντάσσονται στην κατηγορία της προσωπικής ηθικής. Εντός των κειμένων αυτών, είτε μέσω συγκεκριμένων φράσεων, είτε μέσω του γενικού νοήματος, προβάλλονται συγκεκριμένες συμπεριφορές, οι οποίες έχουν ως στόχο την διαμόρφωση ενός προτύπου ηθικής σκέψης και συμπεριφοράς για τους αναγνώστες- μαθητές.

Έτσι, στον διασκευασμένο από την Έλλη Αλεξίου μύθο "Λιοντάρι και αγριόχοιρος", προβάλλονται οι αξίες της ανωτερότητας, της συνεργασίας, της εμπιστοσύνης προς τον άλλο και της συμφιλίωσης, έννοια που αντιτίθεται εδώ στη διχόνοια. Τα δύο ζώα που πρωταγωνιστούν στον μύθο, διαφωνούν για το ποιο από τα δύο πρέπει να πιεί πρώτο νερό από ένα ρυάκι που συναντούν στο δρόμο τους. Κανένα ωστόσο από τα δύο ζώα δεν αφήνει στην άκρη τον εγωισμό του, κάτι που αναπόφευκτα οδηγεί σε σύγκρουση. Καθώς όμως τόσο το λιοντάρι, όσο και ο αγριόχοιρος πληγώνονται και κουράζονται από την μεταξύ τους μάχη, παρατηρούν ότι από πάνω τους είχαν μαζευτεί μερικά

κοράκια, τα οποία περίμεναν ποιος θα ηττηθεί, ώστε να καταφέρουν να φάνε το ψόφιο ζώο. Αντιλαμβανόμενοι το που μπορεί να οδηγήσει το πείσμα τους, τα δύο ζώα αποφασίζουν να προχωρήσουν σε μια φιλική συνεννόηση:

"Στάθηκαν με τη σειρά τους μπρος στην πηγή, ήπιαν, ήπιαν με την ψυχή τους, ξεδίψαγαν και ελεεινολογούσαν τους εαυτούς τους που κόντεψαν με το τυφλό μίσος τους να κάμουν τα κορμιά τους πλούσιο τραπέζι στα σαρκοβόρα πουλιά".

Στο διήγημα του Νώντα Έλατου, με τίτλο "Ένας περίπατος στην πόλη", μεταφέρει τους μαθητές στην αρχαία Ελλάδα και στην πρώτη μέρα ενός συνομηλίκου προς αυτούς, περίπου, μαθητή, στο σχολείο. Αυτό ωστόσο που μένει ως εικόνα στον αναγνώστη, είναι η αποτύπωση της αξίας της απλότητας, η οποία διατρέχει το κείμενο, τόσο ως αίσθηση, όσο και μέσω μιας άμεσης σχετικής αναφοράς, με τον συγγραφέα να αναφέρεται στην τάση των αρχαίων Αθηναίων να μη χτίζουν πολυτελή σπίτια για τους εαυτούς τους, παρά για τους ναούς που έχτιζαν προς τιμή των θεών που λάτρευαν.

Στο ποίημα του Κώστα Καρυωτάκη "Ο Διάκος", προβάλλονται οι αξίες της μεγαλοψυχίας, της ανωτερότητας, της προσωπικής θυσίας για το ομαδικό συμφέρον, που στην συγκεκριμένη περίπτωση αφορά ένα ύψιστο αγαθό, δηλαδή την ελευθερία. Μέσω της αντίθεσης της σκοτεινότητας του μαρτυρικού θανάτου του Διάκου με την όμορφη, ανοιξιάτικη ημέρα, τονίζεται η σημασία της θυσίας ακόμα και του υπέρτατου αγαθού της ζωής για την ελευθερία, μια σαφή αναφορά σε έναν ηθικό τρόπο ζωής.

Στο διήγημα του Ευγένιου Τριβιζά "Η Δόνα Τερηδόνα" προβάλλονται οι αξίες της πειθαρχίας, της προσήλωσης στο στόχο και της ηθικής ακεραιότητας. Στο παραμύθι του Τριβιζά, η πρωταγωνίστρια, Δόνα Τερηδόνα, είναι περήφανη για το όμορφο χαμόγελο της, που είναι το πιο όμορφο του κόσμου. Όταν ωστόσο μαθαίνει πως ένα μικρό κορίτσι έχει πλέον το πιο όμορφο χαμόγελο, καταστρώνει ένα μοχθηρό σχέδιο.

Την απαγάγει και την φυλακίζει, με σκοπό να της δώσει να φάει όσα περισσότερα γλυκά μπορεί, ώστε να χαλάσει την οδοντοστοιχία της. Η Λουκία, καθώς δεν μπορεί να φροντίσει τα δόντια της, παρά το γεγονός ότι αμφιταλαντεύεται, κατορθώνει να μείνει πιστή στις αρχές της και να μη κάτι από τα άφθονα γλυκά που της παρέχονται απλόχερα. Μάλιστα, κατορθώνει να ξεγελάσει την απαγωγέα, βάζοντας προσωρινά με κάρβουνο τα δόντια της μαύρα και κερδίζοντας με αυτόν τον τρόπο την ελευθερία της ξανά. Όπως παρατηρεί κανείς, το μοτίβο της ανταμοιβής, που όπως είδαμε υπήρχε και σε διάφορα διηγήματα του πρώτου Ανθολογίου, επανέρχεται και σε αυτό το Ανθολόγιο, προβάλλοντας την σκέψη ότι οι αξίες που οδηγούν σε μια προσωπική ηθική, ουσιαστικά στο τέλος πάντοτε επιβραβεύονται, με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο.

Τις αξίες της εγκράτειας, της προσήλωσης στο στόχο, της φροντίδας του εαυτού μέσω της υγιεινής διατροφής και της ομορφιάς, πραγματεύονται μια σειρά από άλλα διηγήματα, με χαρακτηριστικό παράδειγμα το κείμενο της Σοφίας Ζαραμπούκα, "Ο ωραίος Δαρείος". Ο Δαρείος, ο πρωταγωνιστής της ιστορίας, είναι ένας όμορφος και περιποιημένος γάτος, που οφείλει την όμορφη εμφάνισή του στην υγιεινή διατροφή που ακολουθεί. Όταν όμως το αφεντικό του φεύγει για λίγο καιρό, αποφασίζει να δοκιμάσει όποια πιθανή ανθυγιεινή τροφή μπορεί, με αποτέλεσμα να αρρωστήσει και να παχύνει. Αντιλαμβανόμενος το λάθος του, επιθυμεί να γυρίσει στον προηγούμενο τρόπο ζωής του -που ναι μεν περιλαμβάνει ορισμένες στερήσεις, αλλά οδηγεί στην προσωπική υγεία- όσο γίνεται γρηγορότερα.

Το διήγημα της Λότης Πέτροβιτς- Ανδρουτσοπούλου "Η αιμοδοσία", αφορά μια εντελώς διαφορετική πτυχή της ηθικής συμπεριφοράς. Η ιστορία αφορά δύο ετεροθαλή αδέρφια, ένας εκτός των οποίων, μετά από ένα σοβαρό ατύχημα, βρίσκεται στο νοσοκομείο, σε κρίσιμη κατάσταση. Η κατάσταση ωστόσο περιπλέκεται ακόμα περισσότερο, καθώς ο ασθενής έχει την πιο σπάνια ομάδα αίματος, γεγονός που

ελαττώνει την πιθανότητα να βρεθεί ταιριαστός αιμοδότης. Τη λύση δίνει ο μικρός, ετεροθαλής αδερφός, ο οποίος θυμάται πως έχει την ίδια ομάδα αίματος. Παρά τις αρχικές αντιρρήσεις των γιατρών, και μέσω της επιμονής του μικρού Φίλιππου να βοηθήσει τον ετεροθαλή αδερφό, οι αντιστάσεις εν τέλει κάμπτονται. Το διήγημα προβάλλει σαφώς τις αξίες της μεγαλοψυχίας, της ηθικής ακεραιότητας, αλλά και της προσωπικής θυσίας.

Τέλος, στο παραμύθι του Γρηγόριου Ξενόπουλου "Ο πονόδοντος του γκρινιάρη", προβάλλεται η αξία της ειλικρίνειας. Ένα νεαρό γουρούνι, ο Γκρινιάρης, τρώει πολλά άγουρα μήλα, έχοντας ως αποτέλεσμα έναν έντονο πονόκοιλο. Θέλοντας να αποφύγει τον στιγματισμό του ως λαίμαργος, καταφεύγει στη λύση του ψέματος, λέγοντας ότι έχει ένα χαλασμένο δόντι. Στο τέλος του διηγήματος ωστόσο, με τον κίνδυνο να χάσει το δόντι του, όχι μόνο λέει στα υπόλοιπα ζώα την αλήθεια, αλλά επιπλέον αντιλαμβάνεται που τον οδήγησε η εξαρχής ψευδής συμπεριφορά του και η επιμονή του στο ψέμα.

4.2.2. Τα λογοτεχνικά κείμενα που προβάλλουν αξίες των Κοινωνικών Σχέσεων στο Ανθολόγιο της Γ' και της Δ' Δημοτικού

Όπως ακριβώς ίσχυε και στο Ανθολόγιο της Α' και της Β' τάξης του Δημοτικού, έτσι και στο αντίστοιχο Ανθολόγιο της Γ' και της Δ' τάξης, το μεγαλύτερο μέρος των αξιών που εντάσσονται στην κατηγορία των Κοινωνικών Σχέσεων, αφορά την οικογένεια. Άξιο μνείας, είναι το γεγονός ότι στο δεύτερο Ανθολόγιο, το οποίο και εξετάζουμε εδώ, εκτός από την τυπική μορφή οικογένειας παρουσιάζονται στους μαθητές και ορισμένες άλλες μορφές οικογένειας. Παράλληλα, τα κείμενα που θα συζητηθούν, εστιάζουν επίσης στην αξία της κοινωνικής αλληλεγγύης, στην αξία της συντροφικότητας, καθώς και στην αξία της φιλίας.

Μια πρώτη αξία που αφορά την οικογένεια και είναι συχνά επαναλαμβανόμενη και στα τρία Ανθολόγια του Δημοτικού, αφορά την μητρική αγάπη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της συνθήκης αυτής είναι το κείμενα του Ρούντο Μόριτς "Πως βάφτηκαν κόκκινα τ' αυγά" και το σύντομο ποίημα του Κωστή Βάρναλη "Η μάνα του Χριστού". Στο διήγημα του Μόριτς η μητρική αγάπη μεταφέρεται στο ζωικό βασίλειο, όπου ένα μικρό ζαρκάδι, ο Αστρούλης, πέφτει θύμα επίθεσης από μια αλεπού. Η μητέρα του, αντιλαμβανόμενη τον κίνδυνο που αντιμετωπίζει το παιδί της, δε διστάζει να θέσει τη δική της ζωή σε κίνδυνο, επιτιθέμενη με μανία στην αλεπού με σκοπό να προστατεύσει το παιδί της:

"Η μητέρα έτρεξε αμέσως και ρίχτηκε στην αλεπού. Με τα σκληρά νύχια των ποδιών της, της χτύπαγε το κοκκινότριχο κορμί της άσπλαχνα, χωρίς σταματημό, σαν να 'χε σφυριά. Τώρα η αλεπού δε κοίταζε το ζαρκαδάκι, αλλά πώς να γλιτώσει τη ζωή της. Οι οπλές της μητέρας την βάραγαν στα πλευρά και το κεφάλι. Από τα μεγάλα ήσυχα μάτια της είχε χαθεί κάθε ησυχία. Ήταν γεμάτα άγριο θυμό και απελπισία".

Η μητρική αγάπη στο διήγημα του Μόριτς επεκτείνεται στο ζωικό βασίλειο, ενώ, στο ποίημα του Βάρναλη αποκτά επίσης μεγάλες διαστάσεις, καθώς αφορά τη θρησκεία, τα πάθη του Χριστού και της σχέσης της Παναγίας με τον Χριστό, ιδωμένη μέσα από την σχέση μιας απλής μητέρας με τον γιό της. Έτσι, τα συναισθήματα της μάνας-Παναγίας και η αξία της μητρικής αγάπης, παραμένουν αδιαμφισβήτητα και στην περίπτωση αυτή:

"Φεύγεις πάνου στην άνοιξη, γιε μου καλέ μου,

Άνοιξη μου γλυκιά, γυρισμό που δεν έχεις.

Η ομορφιά σου βασίλεψε κίτρινη γιε μου,

δεν μιλάς, δεν κοιτάς, πώς μαδιέμαι γλυκιά μου".

Η αξία της οικογένειας και της οικογενειακής αγάπης θίγεται και σε άλλα κείμενα, όπως είναι για παράδειγμα το ποίημα της Θέτιδος Χορτιάτη "Λούνα Παρκ παππούλη μου". Το συγκεκριμένο ποίημα πραγματεύεται την οικογενειακή αγάπη μέσω της σχέσης των εγγονών με τους παππούδες του. Επιπλέον, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, τα πρότυπα οικογένειας που προωθούνται μέσω των Ανθολογίων διαφοροποιούνται, ή καλύτερα διευρύνονται στο δεύτερο Ανθολόγιο. Όπως είδαμε, στο πρώτο Ανθολόγιο υπήρχαν κυρίως αναφορές σε τυπικές, τετραμελείς τις περισσότερες φορές, οικογένειες.

Στο δεύτερο Ανθολόγιο παρουσιάζονται στους μαθητές και άλλα μοντέλα οικογένειας, χωρίς ωστόσο να διαταράσσεται η αξία της οικογενειακής αγάπης, η οποία μένει σταθερή, απλά λαμβάνει περισσότερες μορφές. Χαρακτηριστικά παραδείγματα στα παραπάνω αποτελούν το διήγημα της Λότης Πέτροβιτς- Ανδρουτσοπούλου "Η αιμοδοσία", το οποίο και αναλύθηκε νωρίτερα, ή το διήγημα του Μερσέ Κόμπανου "Η ιστορία του Ερνέστου". Στο διήγημα της Πέτροβιτς- Ανδρουτσοπούλου, όπως είδαμε περιγράφεται μια οικογένεια που περιλαμβάνει δύο ετεροθαλή αδέρφια, με την αγάπη ωστόσο μεταξύ των μελών της οικογένειας αυτής να παραμένει αδιαμφισβήτητη.

Αντίστοιχα, το διήγημα του Κόμπανου συστήνει τον μικρό Ερνέστο, ένα μικρό παιδί που μαθαίνει ότι είναι υιοθετημένο. Ο Ερνέστο έχει ορισμένες αμφιβολίες για το εάν οι γονείς του τον αγαπάνε σαν να ήταν βιολογικό τους παιδί, όμως η μητρική και πατρική αγάπη που προβάλλεται σαν αξία στο συγκεκριμένο διήγημα, φαίνεται πως παραμένει ίδια σε όλες τις περιπτώσεις:

"Για μας, για την αγάπη μας για σένα, δεν έχει την παραμικρή σημασία που μας περίμενες σε άλλο μέρος.

Το σημαντικό είναι πως τώρα είμαστε μαζί και αγαπάμε ο ένας τον άλλον. Δε νομίζεις κι εσύ ότι αυτό είναι που μετράει;

-Όμως...

Ο μικρός σμίγει τα φρύδια και επιμένει. Επιμένει γιατί θέλει να είναι πολύ σίγουρος.

-Εσύ και ο μπαμπάς θα με αγαπάτε πάντα το ίδιο, όπως και αν ήμουν στην κοιλιά σου;

-Μα και βέβαια, το ίδιο και ακόμα περισσότερο".

Στο ποίημα του Ναζίμ Χικμέτ "Ας δώσουμε τον κόσμο στα παιδιά", προβάλλεται η αξία της κοινωνικής αλληλεγγύης, της αγάπης και της συναδέλφωσης και της φιλίας. Ο ποιητής οραματίζεται έναν κόσμο, οι τύχες του οποίου θα περάσουν εξ' ολοκλήρου στα χέρια των παιδιών, με την αθωότητα των οποίων θα τεθούν τα θεμέλια για μια καλύτερη λειτουργία των κοινωνιών, σε όλα τα επίπεδα:

"Ας δώσουμε τον κόσμο στα παιδιά έστω και για μέρα.

ας τον δώσουμε να παίζουν σαν ένα πολύχρωμο μπαλόνι

να παίζουν τραγουδώντας ανάμεσα στ' αστέρια

ας δώσουμε τον κόσμο στα παιδιά[...]

να μάθει έστω και για μέρα ο κόσμος την φιλία

τα παιδιά θα πάρουν απ' τα χέρια μας τον κόσμο

θα φυτέψουν αθάνατα δέντρα".

Την αξία της φιλίας, ως αντίδοτο στις στεναχώριες της ζωής, διαπραγματεύεται και το διήγημα του Ντιντιέ Λεβύ με τίτλο "Αντζελμαν". Ο ήρωας του διηγήματος είναι ένας πρώην σούπερ- ήρωας, που ζει απομονωμένος με ένα μικρό ρομπότ, τον Άλφι. Κάποια

μέρα, ένα μικρό παιδί, ο Αρνό, γνωρίζει τον γείτονά του Άντζελμαν και μεταξύ τους αναπτύσσεται μια δυνατή φιλία. Ο πρώην σούπερ- ήρωας, έχοντας σχεδιάσει επί χρόνια το τελευταίο του ταξίδι, αποφασίζει να φύγει για πάντα, αφήνοντας τον Άλφι, σε καλά χέρια:

"-Μα να φύγει έτσι, χωρίς ούτε ένα αντίο και να σ' αφήσει ολομόναχο!

-Δε με άφησε ολομόναχο αφού έχω εσένα, είπε απαλά ο Άλφι. Χρόνια ολόκληρα σχεδίαζε αυτό το ταξίδι. Το μόνο που περίμενε ήταν να συναντήσει κάποιον στον οποίο θα μπορούσε να με εμπιστευτεί [...]

Αν αρχίσει να με πιάνει θλίψη, ο Άλφι πιάνει με το χέρι του το χέρι μου. Κι όταν κρατάει το χέρι ένας φίλος, η θλίψη πετάει γρήγορα μακριά".

4.2.3. Τα λογοτεχνικά κείμενα που προβάλλουν αξίες των Ύψιστων Ιδανικών στο Ανθολόγιο της Γ' και της Δ' Δημοτικού

Οι αξίες που συμπεριλήφθηκαν στην κατηγορία των ύψιστων ιδανικών, ορίστηκαν ήδη από το θεωρητικό μέρος της έρευνας. Τα ύψιστα ανθρώπινα ιδανικά, η ελευθερία, η δικαιοσύνη, η ισότητα, η δημοκρατία και το δικαίωμα της ελεύθερης έκφρασης προβάλλονται και μέσω κειμένων που βρίσκονται στο Ανθολόγιο που εξετάζουμε εδώ. Μάλιστα, στο Ανθολόγιο της Γ' και της Δ' τάξης του Δημοτικού σχολείου, δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην αξία της ελευθερίας, η οποία προβάλλεται από κοινού με τις υπόλοιπες αξίες της κατηγορίας, σε κείμενα που αναφέρονται σε διάφορες ιστορικές στιγμές του νεοελληνικού έθνους.

Έτσι, στον "Θούριο", το πασίγνωστο ποίημα του Ρήγα Βελεστινλή, προβάλλεται η αξία της ελευθερίας, αλλά και η αξία της ισότητας και της δικαιοσύνης. Το ποίημα αναφέρεται τόσο στον ελληνικό αγώνα για την ανεξαρτησία από τον οθωμανικό ζυγό,

όσο και στον αντίστοιχο αγώνα των υπόλοιπων βαλκανικών εθνών. Την αξία της ελευθερίας και της δικαιοσύνης πραγματεύονται μια σειρά άλλων κειμένων, όπως είναι για παράδειγμα το δημοτικό τραγούδι "Το μικρό κλεφτόπουλο" ή το επίσης διάσημο ποίημα του Διονύσιου Σολωμού, "Ελεύθεροι Πολιορκημένοι". Εντός των κειμένων αυτών η αξία της ελευθερίας και της προσωπικής θυσίας για το συνολικό συμφέρον γίνονται το κυρίαρχο μήνυμα για τους μαθητές, με στόχο να αντιληφθούν την σημασία των αξιών αυτών.

Αντίστοιχης θεματικής είναι και το κείμενο "Οι Γερμανοί και οι πρόκες" της Άλκης Ζέη ή το διήγημα "Ο Τζοβάνι" της Λιλίκας Νάνου. Τα κείμενα αυτά μεταφέρουν το μαθητή σε μια δεύτερη ιστορική στιγμή του νεοελληνικού έθνους, εκείνη της αντίστασης στο φασισμό, κατά το 1940, και αναδεικνύουν επίσης τους αγώνες του ελληνισμού και τις θυσίες των απλών, καθημερινών ανθρώπων για τις αξίες της ελευθερίας και της δημοκρατίας. Είναι χαρακτηριστικό, ότι το κείμενο της Ζέη παρουσιάζει ακόμα και νεαρά παιδιά να έχουν ενταχθεί στον αγώνα κατά του κατακτητή, προσπαθώντας να βοηθήσουν με όποιον τρόπο μπορούν.

Παράλληλα, το επιλεγμένο απόσπασμα από το μυθιστόρημα της Μάρως Δούκα με τίτλο "Εδώ Πολυτεχνείο", αναφέρεται επίσης στις θυσίες για την αξία της ελευθερίας. μέσω του συγκεκριμένου κειμένου, δίνεται επίσης μια διαφορετική διάσταση από την εθνική ελευθερία και την αυτοδιάθεση των λαών, καθώς το κείμενο αναφέρεται στην αξία της ελευθερίας με μια περισσότερο πολιτική διάσταση. Επίσης, καθώς οι μαθητές γνωρίζουν τα κεντρικά συνθήματα του Πολυτεχνείου, δίνεται έμφαση στις αξίες της δημοκρατίας, της ελεύθερης σκέψης, βούλησης και έκφρασης, αλλά και στην αξία της ισότητας:

"Ήθελαν να πανικοβάλλουν και να διαλύσουν τις χιλιάδες του κόσμου που μας παραστέκονταν. Με την έκταση που πήρε η κατάληψη, την απήχηση που έχει, θα 'ναι σαν να σκάβουν το λάκκο τους, αν μας επιτεθούν. Και γενικά καθήκον μας, αυτήν τη νύχτα, να ελπίζουμε. Απόψε πεθαίνει ο φασισμός και το πιστεύουμε".

4.2.4. Τα λογοτεχνικά κείμενα που προβάλλουν αξίες των Διαπολιτισμικών Στοιχείων στο Ανθολόγιο της Γ' και της Δ' Δημοτικού

Η διαπολιτισμική προσέγγιση που χαρακτηρίζει το δεύτερο Ανθολόγιο του Δημοτικού σχολείου γίνεται περισσότερο έντονη. Από τη μια πλευρά, όπως θα δούμε, παρουσιάζονται διαφορετικές μορφές ετερότητας, ενώ επίσης υπάρχουν περισσότερα κείμενα τα οποία πραγματεύονται το θέμα. Στόχος αυτής της προσπάθειας, δεν είναι άλλος από την παρουσίαση των διαφορών σε εθνικό, θρησκευτικό ή πολιτιστικό επίπεδο ως μια απόλυτα φυσιολογική διαδικασία και επακόλουθα, η εξάλειψη φαινομένων όπως είναι ο ρατσισμός, η ανάπτυξη των προκαταλήψεων και η εδραίωση των στερεοτύπων.

Το πρώτο κείμενο στο οποίο θα σταθούμε είναι το διήγημα της Έλσας Χίου, με τίτλο "Ο Νορντίν στην εκκλησία". Στο διήγημα της Χίου παρουσιάζεται ένας νεαρός μουσουλμάνος, ο Νορντίν, ο οποίος ζει εντός μιας ελληνικής οικογένειας. Το χρονικό διάστημα στο οποίο εκτυλίσσεται η ιστορία είναι η γιορτή του Αγίου Κωνσταντίνου και της Αγίας Ελένης, με το νεαρό παιδί να επιθυμεί διακαώς να επισκεφτεί την εκκλησία, μαζί με την οικογένεια που τον φιλοξενεί. Παρά τις αρχικές αντιρρήσεις, ο Νορντίν, βρίσκεται σε έναν εντελώς καινούργιο τόπο και επηρεασμένος από τις συνήθειες και τις προσαγές της θρησκείας του, αντιδρά με περίεργο, για τους Χριστιανούς, τρόπο:

"Δε θα 'λεγε τίποτα στον πατέρα του. Θα το κρατούσε μυστικό. Και θα 'ταν το μοναδικό τουρκάκι στον τόπο του που πάτησε σε χριστιανική εκκλησία για να λειτουργηθεί! Τι το 'θελαν όμως να πάρουν τον Νορντίν στην εκκλησιά; Δεν ήταν μόνο που σαν έφτασαν έβγαλε τα παπούτσια του και τα άφησε πίσω από την πόρτα, αλλά πήρε και το χαλάκι που σκούπιζε ο κόσμος τα πόδια του, το 'βαλε μες στη μέση κι έπεσε γονατιστός μπρούμυτα. Κάθε τόσο σήκωνε το κεφάλι, χτυπούσε τις παλάμες του στο μωσαϊκό και ξανάπεφτε με το κούτελο ν' αγγίζει το πάτωμα. Οι γυναίκες άρχιζαν να ψουψουρίζουν κι η εκκλησάρισα πήγε και τον σήκωσε".

Τα καμώματα του Νορντίν δε σταματούν εδώ και καταφέρνουν να προκαλέσουν μια μεγάλη αναστάτωση στους πιστούς που παρακολουθούν την λειτουργία. Το διήγημα κλείνει με την γιαγιά της οικογένειας να προσπαθεί να απαντήσει στις συνεχείς απορίες του Νορντίν για τον θρησκευτικό χώρο των Χριστιανών. Το όλο διήγημα, αποτελεί μια καταγραφή της θρησκευτικής, εθνικής και πολιτιστικής ετερότητας, καθώς και μια εικονοποίηση των σκέψεων του θρησκευτικά Άλλου σχετικά με τις θρησκευτικές συνήθειες των Ορθόδοξων Ελλήνων.

Τα επόμενα κείμενα με τα οποία θα ασχοληθούμε, είναι το διήγημα της Άλκης Ζέη "Οι Γερμανοί και οι πρόκες" και το διήγημα "Ο Τζοβάνι" της Λιλίκας Νάνου. Τα κείμενα αυτά αξίζει να μελετηθούν συγκριτικά, καθώς αναφέρονται και τα δύο στους κατακτητές, την περίοδο της γερμανο-ιταλικής κατοχής της Ελλάδας. Παρά το γεγονός ότι αποτελούν δύο κείμενα που αφορούν την ίδια ιστορική περίοδο, προβάλλουν δύο διαφορετικές εικόνες του Άλλου. Το πρώτο κείμενο εμπεριέχει μια περιγραφή των Γερμανών ως σκληρού, καταπιεστικού κατακτητή, ενώ το δεύτερο κείμενο παρουσιάζει μια πολύ διαφορετική εικόνα.

Στο διήγημα της Νάνου, ο Τζοβάνι, ένας Ιταλός φαντάρος δίνει ένα ισχυρό μήνυμα υπέρ της ειρήνης και κατά της διχόνοιας μεταξύ των λαών, καθώς αναπτύσσει φιλία με ορισμένα νεαρά παιδιά, ελληνικής καταγωγής. Τα παιδιά αυτά, των οποίων οι γονείς είναι φυλακισμένοι από τους κατακτητές, τριγυρίζουν φοβισμένα και πεινασμένα στην Αθήνα και βρίσκουν καταφύγιο σε μια σπηλιά. Ένα βράδυ τα ανακαλύπτει εκεί ο Τζοβάνι, ο οποίος από εκείνη την ημέρα και έπειτα τα ταΐζει και τα φροντίζει καθημερινά:

"-Τώρα είμαι καλά! μου λέει. Έχω ένα φίλο που μ' αγαπά και μου δίνει φαί.

-Και ποιός είναι αυτός; Είναι της παρέας σου;

-Τι λες! Ο φίλος μου είναι φαντάρος, Είναι Ιταλός και λέγεται Τζοβάνι!

-'Μάλιστα, Ιταλός! Γιατί τάχα; Δε βρίσκονται ανάμεσά τους και καλοί; Δεν μπορεί να 'ναι όλοι τους κακοί!', έκανε ο Σπύρος με την παιδιάτικη λογική του".

Ένα ακόμα κείμενο το οποίο αποτελεί στην ουσία μήνυμα κατά του ρατσισμού, είναι το διήγημα "Το περιβόλι του Σαμίχ", της Λίτσας Ψαραύτη. Το διήγημα μεταφέρει τους αναγνώστες στα χρόνια του Δεύτερου Παγκόσμιου Πόλεμου και στον προσφυγικό δρόμο που ακολουθεί η οικογένεια της μικρής πρωταγωνίστριας του κειμένου, της Βαγγελίτσας. Η ελληνική οικογένεια βρίσκει καταφύγιο στην Παλαιστίνη, όπου οι νέοι της γείτονες την αγκαλιάζουν και την βοηθούν να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα. Το κείμενο παρέχει μια εικόνα του εθνικού, πολιτιστικού και θρησκευτικού Άλλου, ενώ επιπλέον αποτελεί μια αφήγηση που μπορεί να αντιπαρατεθεί με τη σύγχρονη προσφυγική κρίση και έτσι να λειτουργήσει ως ένα σαφές μήνυμα εναντίον των ρατσιστικών φαινομένων.

Από την άλλη πλευρά, τόσο το διήγημα της Μαρίας Πυλιώτου "Χαρούμενοι χαρταετοί", όσο και το διήγημα του Κυριάκου Χαραλαμπίδη "Αιγιαλούσα", έχουν ως θέμα τους την συμβίωση της ελληνοκυπριακής και της τουρκοκυπριακής πλευράς στο νησί της Κύπρου, μετά την τουρκική εισβολή του 1974. Στο διήγημα της Πυλιώτου, μια παρέα νεαρών Ελληνοκυπρίων, στέλνει έναν χαρταετό στην άλλη πλευρά, με το μήνυμα να αναφέρει τις λέξεις ειρήνη και αγάπη. Στο συγκεκριμένο διήγημα, η αγάπη μεταξύ των απλών ανθρώπων προτείνεται ως η λύση για τα τεράστια προβλήματα που επέφερε ο πόλεμος, αλλά οι διαμάχες μεταξύ των κρατών για την κυριαρχία στο νησί. Αντίθετα, το σύντομο διήγημα του Χαραλαμπίδη, εστιάζει σε μια λιγότερο αισιόδοξη πλευρά του προβλήματος, καθώς θίγει το ζήτημα της βίαιης απομάκρυνσης των κατοίκων από τα σπίτια τους, μετά την εισβολή της τουρκικής πλευράς στην Κύπρο.

Πρέπει να επισημάνουμε, ότι στο συγκεκριμένο Ανθολόγιο υπάρχουν και άλλα κείμενα τα οποία επιχειρούν μια καταγραφή της ετερότητας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι το διήγημα "Παππούς και εγγονή" της Φωτεινής Φραγκούλη, αλλά και το διήγημα φαντασίας της Κίρα Σίνου "Συνάντηση στο διάστημα", όπου περιγράφεται μια φανταστική συνάντηση μεταξύ γήινων και εξωγήινων αστροναυτών, κάτι που παραπέμπει στην περιγραφή μιας εντελώς διαφορετικής πλευράς της ετερότητας. Τα κείμενα που προαναφέρθηκαν, όπως επίσης και ορισμένες δραστηριότητες που προτείνονται στο Ανθολόγιο για τους μαθητές, προωθούν τις αξίες του σεβασμού στην ετερότητα, της αλληλοκατανόησης μεταξύ των λαών, της αποδοχής των διαφορών σε επίπεδο εθνικό, θρησκευτικό ή πολιτιστικό και στην εξάλειψη του ρατσισμού.

4.2.5. Τα λογοτεχνικά κείμενα που προβάλλουν αξίες των Πανανθρώπινων Αγαθών στο Ανθολόγιο της Γ' και της Δ' Δημοτικού

Όπως ήδη έχει αναφερθεί, η κατηγορία των πανανθρώπινων αγαθών συμπεριλαμβάνει τις αξίες εκείνες, οι οποίες αναφέρονται στην προστασία του φυσικού περιβάλλοντος,

στην ειρήνη και στην συναδέλφωση των λαών, στην ανάδειξη των στοιχείων της ελληνικής λαϊκής κουλτούρας και στην προβολή των θετικών χρήσεων της τεχνολογίας. Οι αξίες αυτές καταλαμβάνουν μεγάλο χώρο, όπως θα δούμε, στα κείμενα του δεύτερου Ανθολογίου.

Μια ολόκληρη ενότητα του δεύτερου Ανθολογίου και συγκεκριμένα η πρώτη, είναι αφιερωμένη στην προώθηση των αξιών που αναφέρονται στην προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και στην ανάπτυξη μιας περιβαλλοντικής συνείδησης. Πρόκειται επί της ουσίας για κείμενα που βοηθούν στην αποσαφήνιση της φύσης όχι μόνο ως κάτι απόλυτα χρήσιμο για πρακτικούς και καθημερινούς λόγους, αλλά και στην περιγραφή μιας σχέσης αλληλεπίδρασης μεταξύ ανθρώπων και φυσικού περιβάλλοντος, μέσω συγκεκριμένων περιγραφών. Γενικός στόχος της συγκεκριμένης κατηγορίας κειμένων είναι η διαμόρφωση μιας σχέσης αγάπης, σεβασμού και εξάρτησης μεταξύ της φύσης και του ανθρώπου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα γνωριμίας των μαθητών με τη φύση είναι το φανταστικό διήγημα του Μάνου Κοντολέοντος, "Το πορτοκάλι και μια ηλιαχτίδα", αλλά και το ποίημα- προσευχή αναφορικά με τη φύση, της Ντίνας Χατζηνικολάου, με τίτλο "Η δική μου προσευχή".

Από την άλλη πλευρά, μια κατηγορία συγκεκριμένων κειμένων αναφέρονται στην αξία της προστασίας του περιβάλλοντος και στο πρόβλημα της μόλυνσης των σύγχρονων πόλεων από το τσιμέντο και το νέφος, την απομάκρυνση δηλαδή του ανθρώπου από το φυσικό περιβάλλον. Τέτοια κείμενα είναι το διήγημα των Μαριανίνα Κριεζή και Ρεγγίνας Καπετανάκη με τίτλο "Έκτακτα μέτρα στη Λιλιπούπολη για το νέφος", το ποίημα του Νίκου Γκάτσου "Ο εφιάλτης της Περσεφόνης", ή το διήγημα του Χρήστου Μπουλιώτη "Η χελωνίτσα Καρέτα- Καρέτα και το παλιό Φολκσβάγκεν".

Τα κείμενα αυτά προβάλλουν την ανάγκη για επιστροφή του ανθρώπου στη φύση, την αξία της περιβαλλοντικής συνείδησης, αλλά και την αξία της φυσικής ζωής. Το πρόβλημα της μόλυνσης του πλανήτη τίθεται προς συζήτηση, ενώ και οι δραστηριότητες που συνοδεύουν τα κείμενα αυτά καλούν τους μαθητές να αναπτύξουν περιβαλλοντική δράση, για την προστασία του πλανήτη τους, αλλά και του ίδιου του κύκλου της ζωής. Αναφορικά με το νόημα και το κυρίαρχο μήνυμα που προβάλλουν τα κείμενα αυτά, χαρακτηριστικοί είναι οι στίχοι του Νίκου Γκάτσου:

"Εκεί που φύτρωνε φλισκούνι κι άγρια μέντα

κι έβγαζε η γη το πρώτο της κυκλάμινο

τόρα χωριάτες παζαρεύουν τα τσιμέντα

και τα πουλιά πέφτουν νεκρά στην υψικάμινο

Εκεί που σμίγανε τα χέρια τους οι μύστες

ευλαβικά πριν μπουν στο τελεστήριο

τόρα πετάνε τα τσιγάρα οι τουρίστες

και το καινούργιο παν να δουν διυλιστήριο".

Όπως αναφέρθηκε, μια σημαντική πτυχή των αξιών που προβάλλονται στην κατηγορία που αναλύουμε, είναι η αξία της ειρήνης και της συναδελφικής συμβίωσης μεταξύ των διαφορετικών λαών επί της γης, που κινείται επίσης στο πλαίσιο της εξάλειψης των διαφορών μεταξύ των πολιτισμών και των ανθρώπων τους. Τα κείμενα τα οποία προβάλλουν την αξία της ειρήνης είναι αρκετά και σε αυτό το Ανθολόγιο. Χαρακτηριστικά, μπορούμε να αναφέρουμε το διήγημα "Ο Τζοβάνι", της Λιλίκας Νάνου, που προωθεί την συναδέλφωση μεταξύ των λαών, καθώς και την καθολική

ανάγκη για ειρηνική ζωή. Αντίστοιχης προσέγγισης, όπως άλλωστε ήδη αναφέρθηκε, είναι και το διήγημα της Μαρίας Πυλιώτου με τίτλο 'Χαρούμενοι χαρταετοί', που αναφέρεται στην αγάπη και στην ειρήνη μεταξύ των λαών, όπως και το διήγημα του Παντελή Καλιότσου "Ένας αλλιώτικος ποδοσφαιρικός αγώνας". Η παγκόσμια συναδέλφωση των λαών κυριαρχεί ως θέμα και στο ποίημα με τίτλο "Ας δώσουμε τον κόσμο στα παιδιά", ενώ το ποίημα του Οδυσσέα Ελύτη "Ο γλάρος", καταγράφει τις διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα σε περιόδους πολέμου και ειρήνης, προβάλλοντας έτσι την αξία της ειρηνικής ζωής:

"Στο κύμα πάει να κοιμηθεί

δεν έχει τι να φοβηθεί

Μήνας μπαίνει μήνας βγαίνει

γλάρος είναι και πηγαίνει

Από πόλεμο δεν ξέρει

ούτε τι θα πει μαχαίρι [...]

Αχ αλί κι αλίμονο μας

μες στον κόσμο τον δικό μας [...]

Είσαι σήμερα μονάρχης

κι όσαμ' αύριο δεν υπάρχουν".

Επιπλέον, μια ακόμα αξία που εντάσσεται στην συγκεκριμένη κουλτούρα είναι η διατήρηση των παραδόσεων και η ανάδειξη συγκεκριμένων στοιχείων της λαϊκής κουλτούρας. Όπως ακριβώς ισχύει και για το πρώτο Ανθολόγιο, έτσι και στο

Ανθολόγιο που εξετάζουμε εδώ, υπάρχουν συγκεκριμένα στοιχεία της ελληνικής παράδοσης, όπως είναι οι παροιμίες, τα κείμενα λαϊκής παράδοσης, οι γλωσσοδέτες ή τα αινίγματα, ή τα Πρωτοχρονιάτικα Κάλαντα. Παράλληλα, προς την ίδια κατεύθυνση κινείται η παρουσία παραμυθιών, νανουρισμάτων ή κειμένων που αναφέρονται σε θρησκευτικές παραδόσεις και άλλα ήθη και έθιμα του τόπου. Πρέπει να επισημανθεί, ότι κείμενα όπως είναι για παράδειγμα το διήγημα "Ο θεός Διόνυσος", προσφέρουν μια γνωριμία του μαθητή με την ελληνική αρχαιότητα και τους θεούς της, ενώ παράλληλα ενδέχεται να αναφέρονται και σε σύγχρονα έθιμα της ελληνικής παράδοσης, όπως είναι το καρναβάλι. Επιπλέον, κείμενα όπως το ποίημα του Ραμπιντρανάθ Ταγκόρ "Είσαι ο ουρανός ο απέραντος", αναφέρονται σε πανανθρώπινα αγαθά που αφορούν τους ανθρώπους σε παγκόσμιο επίπεδο, όπως είναι στη συγκεκριμένη περίπτωση η ανάγκη του ανθρώπου για προσευχή, καθώς και η αναζήτηση βοήθειας από μια ανώτερη δύναμη.

Τέλος, η αξία της σωστής χρήσης της τεχνολογίας προβάλλεται μέσω του διηγήματος του Ρόαλντ Νταλ "Η τρεχάλα", του αποσπάσματος από το έργο του Ιουλίου Βερν, το οποίο βρίσκεται στο Ανθολόγιο με τον τίτλο "Περίπατος στον βυθό της θάλασσας", αλλά και των διηγημάτων των Λεβύ "Άντζελμαν" και Σίνου "Συνάντηση στο διάστημα", τα οποία και συζητήθηκαν παραπάνω. Χαρακτηριστικά, στο διήγημα του Νταλ, μερικοί κτηματίες εξοργίζονται από το γεγονός ότι μια αλεπού τρώει τα κοτόπουλά τους και αποφασίζουν να την κυνηγήσουν με τις μπουλντόζες τους, αψηφώντας ωστόσο το κακό που κάνουν στο φυσικό περιβάλλον:

"Η τρύπα που είχαν σκάψει οι μηχανές έμοιαζε με κρατήρα ηφαιστείου. Το θέαμα ήταν τόσο ασυνήθιστο, που πλήθη ανθρώπων είχαν τρέξει από τα γύρω χωριά να ρίξουν μια ματιά".

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ Ε' ΚΑΙ ΣΤ' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

Προτού ξεκινήσουμε την ανάλυση των αξιών που προβάλλονται στα λογοτεχνικά κείμενα, τα οποία βρίσκονται στο τρίτο Ανθολόγιο του Δημοτικού σχολείου, πρέπει να επισημανθεί ότι οι γενικοί στόχοι του μαθήματος της Λογοτεχνίας, δεν διαφοροποιούνται σε σχέση με τις προηγούμενες τάξεις του Δημοτικού. Έτσι, όπως ορίζεται στο ισχύον ΔΕΠΠΣ- ΑΠΣ, ο μαθητής διευρύνει μέσω των κειμένων την αναγνωστική του ικανότητα, κατανοεί τις χρήσεις των γλωσσικών μέσων από την πλευρά του συγγραφέα και εξοικειώνεται με τα στοιχεία δομής των λογοτεχνικών κειμένων. Επιπρόσθετα εξοικειώνεται με κείμενα της νεωτερικής λογοτεχνίας, ενώ γνωρίζει δείγματα κειμένων από την ελληνική, τη βαλκανική και την παγκόσμια λογοτεχνία. Βέβαια, εντός του ΔΕΠΠΣ- ΑΠΣ για το Δημοτικό και το Γυμνάσιο, τα λογοτεχνικά κείμενα ορίζονται επιπλέον και ως μέσα προβληματισμού και κοινωνικοποίησης, στοιχεία που θα συζητηθούν διεξοδικά κατά την εξαγωγή και παρουσίαση των συμπερασμάτων, στο επόμενο κεφάλαιο της έρευνας.

4.3.1. Τα λογοτεχνικά κείμενα που προβάλλουν αξίες της Προσωπικής Ηθικής στο Ανθολόγιο της Ε' και της ΣΤ' Δημοτικού

Στο τρίτο Ανθολόγιο του Δημοτικού σχολείου, όπως συμβαίνει και στους δύο πρώτους τόμους, συγκεκριμένα κείμενα προβάλλουν τις αξίες εκείνες, οι οποίες διαμορφώνουν ένα συγκεκριμένο πρότυπο ηθικής συμπεριφοράς στους μαθητές. Καθότι η λογική είναι ίδια με τα δύο πρώτα Ανθολόγια και έχουμε ήδη αναφερθεί σε αυτή, θα ξεκινήσουμε την ανάλυση των αξιών εκείνων, που εντάσσονται στην κατηγορία της προσωπικής ηθικής. Το πρώτο κείμενο στο οποίο θα σταθούμε, αποτελεί ένα μεταφρασμένο απόσπασμα από την ζ' ραψωδία της Οδύσσειας του Ομήρου.

Το απόσπασμα παρουσιάζει τον Οδυσσέα να βρίσκεται ακόμα μακριά από την Ιθάκη και συγκεκριμένα στο νησί των Φαιάκων και να ζητά από την κόρη του βασιλιά του νησιού Αλκίνοου, την Ναυσικά, να του παρέχει φιλοξενία και έλεος. Η απάντηση της Ναυσικάς αναδεικνύει αξίες όπως είναι η φιλοξενία, η γενναιοδωρία, η ευγένεια, η μεγαλοψυχία και ο σεβασμός. Αξίζει να σημειωθεί επιπλέον, ότι η Ναυσικά αναφέρεται στον Ξένιο Δία, μια αφορμή για να συζητηθεί στην τάξη η αξία της φιλοξενίας ως παράδοση στην ελληνική κουλτούρα, από την αρχαιότητα έως και την σύγχρονη εποχή:

"Και τώρα της πατρίδας μου σαν πάτησες το χώμα,

δε θα σου λείψει φόρεμα μήτε άλλο απ' όσα πρέπει

να λάβει ξένος δύστυχος που θα μας συναντήσεις[...]

Μα αυτός ο δύστυχος εδώ ναυαγισμένος ήρθε

και πρέπει να τον σώσουμε. Γιατί τους στέλνει ο Δίας

φτωχούς και ξένους. Πρόσχαρο το λίγο που θα δώσεις.

Μα ελάτε, κόρες, δώστε του φαί, πιστό του ξένου

και στο ποτάμι λούστε τον, σε απάνεμο ένα μέρος".

Το επόμενο κείμενο στο οποίο θα σταθούμε, είναι το διήγημα της Έλλης Αλεξίου με τίτλο "Η Βαγγελίτσα". Το διήγημα αφορά κυρίως τις προσπάθειες μιας δασκάλας να ενσωματώσει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο στην τάξη μια μαθήτριά, την Βαγγελίτσα, η οποία παρουσιάζει συγκεκριμένα προβλήματα. Ούσα δυσκίνητη, ορφανή, δειλή και γενικά περιορισμένων δυνατοτήτων, πέφτει θύμα λύπησης ή και κοροϊδίας από τους

συμμαθητές της. Μέσω των επίμονων σχετικών προσπαθειών, η δασκάλα αναδεικνύει τις αξίες της υπομονής, της ακεραιότητας προς το καθήκον αλλά και του σεβασμού στο διαφορετικό. Η δασκάλα παρουσιάζει μια αξιοζήλευτη υπομονή και ενασχόληση με τη μαθήτριά της, καταφέροντας μάλιστα να ανακαλύψει και το ταλέντο της μικρής μαθήτριάς της, δηλαδή το τραγούδι.

Αντίστοιχα, τα κείμενα του Στρατή Μυριβήλη "Η Ηλιογέννητη" και του Χανς Κρίστιαν Άντερσεν "Η Σακοράφα", αποτελούν ένα μήνυμα κατά της αναιτιολόγητης αίσθησης της ανωτερότητας και του υπερφίαλου, προβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο τις αξίες της ταπεινότητας, του σεβασμού και της μετριοφροσύνης. Καθώς τα δύο κείμενα είναι γραμμένα στην ίδια λογική. Χαρακτηριστικό των ανωτέρω είναι το παρακάτω απόσπασμα από το διήγημα του Μυριβήλη, απόσπασμα που διακρίνεται από την ειρωνική γραφή του:

"Η Ηλιογέννητη τους έριξε μια ματιά λοξή, γεμάτη ευγενική συγκατάβαση, και ψιθύρισε:

- Έχουνε δίκαιο να γελάνε έτσι πρόστυχα οι φτωχές. Αυτές είχανε την κακοτυχία να 'ναι από γεννήσο τους χυδαία υποκείμενα. Δεν είναι βολετό να μ' αισθανθούν και να νιώσουν.[...]

Και μονομιás ξεχείλισε η ξανθιά καρδούλα της από ασυγκράτητη ευγνωμοσύνη προς τον ένδοξο γονιό της κι ένιωσε ένα κύμα δακρυσμένου αλτρουισμού και συμπόνιας να την πλημμυράει για όλα τα φτωχά και ταπεινά πράγματα του κόσμου".

Από την άλλη πλευρά, στο απόσπασμα με τίτλο "Ο γιος", από το μυθιστόρημα του Νίκου Καζαντζάκη "Αναφορά στον Γκρέκο", προβάλλονται οι αξίες της ανωτερότητας και της αξιοπρέπειας. Πρόκειται για την περιγραφή ενός δυσάρεστου γεγονότος, το οποίο αφορά έναν μεγάλο κατακλυσμό που φέρνει αντίστοιχες καταστροφές και στα

αμπέλια των κατοίκων του χωριού, που φυσικά αποτελούν τις περιουσίες τους. Οι άνθρωποι εικονίζονται να θρηνούν για την απώλεια της περιουσίας και του κόπου τους, ωστόσο, ο πατέρας του αφηγητή, του προσφέρει ένα απλόχερο μήνυμα, το οποίο προβάλλει τις αξίες που προαναφέρθηκαν, αλλά και την πίστη στη ζωή, παρά τις απώλειες:

"Βιαζόμουν να δω τι θα 'κανε ο πατέρας μου. Θα 'κλαιγε, θα βλαστημούσε, θα φώναζε; Περνώντας από την οψιγιά είδα πως όλη μας η σταφίδα είχε φύγει. Τον είδα να στέκεται στο κατώφλι, ακίνητος, και δάγκανε τα μουστάκια του. Πίσω του, όρθια, η μητέρα μου έκλαιγε.

-Πατέρα, φώναζα, πάει η σταφίδα μας!

-Εμείς δεν πάμε, μου αποκρίθηκε. Σώπα!

Ποτέ δεν ξέχασα τη στιγμή ετούτη. Θαρρώ μου στάθηκε στις δύσκολες στιγμές της ζωής μεγάλο μάθημα. Αναθυμώμουν τον πατέρα μου ήσυχο, ασάλευτό, να στέκεται στο κατώφλι, μήτε βλαστημούσε μήτε παρακαλούσε μήτε έκλαιγε. Ασάλευτος κοίταζε τον όλεθρο κι έσωζε, μόνος αυτός, ανάμεσα σε όλους τους γειτόνους, την αξιοπρέπεια του ανθρώπου".

Από την άλλη πλευρά, τις αξίες του θάρρους και της πίστης σε ένα σκοπό, προβάλλουν το απόσπασμα με τίτλο "Συνάντηση με το Διγενή Ακρίτα", από το μυθιστόρημα της Μαρίας Λαμπαδαρίδου- Πόθου "Νικηφόρος Φωκάς", όπως επίσης και το δημοτικό τραγούδι "της Λένως του Μπότσαρη" ή το ποίημα του Διονύσιου Σολωμού "Οι ελεύθεροι πολιορκημένοι". Στα δύο τελευταία κείμενα, εκτός από την αξία του θάρρους, προβάλλονται επίσης οι αξίες της πίστης και της επιμονής σε έναν σκοπό, όπως επίσης και της προσωπικής θυσίας για το γενικό καλό, μια αξία που προβάλλεται,

όπως είδαμε, σε κείμενα και των τριών Ανθολογίων. Ως αντίστοιχης προσέγγισης, αναφορικά με τις αξίες που προβάλλονται σε αυτά, μπορούν να χαρακτηριστούν το ποίημα του Νικηφόρου Βρεττάκου "Ένας στρατιώτης μουρμουρίζει στο αλβανικό μέτωπο" και το διήγημα του Γιάννη Μπεράτη "Στα βουνά της Αλβανίας".

Αξίζει τέλος να αναφέρουμε, κλείνοντας τη συζήτηση σχετικά με τις αξίες της προσωπικής ηθικής, όπως αυτές προβάλλονται στο τρίτο Ανθολόγιο του Δημοτικού, το απόσπασμα με τίτλο "Τα κουλουράκια", που προέρχεται από το μυθιστόρημα της Ζωρζ Σαρρή "Κόκκινη κλωστή δεμένη". Η Ζωή, η μικρή ηρωίδα του κειμένου, επιφορτίζεται με το καθήκον να παραδώσει ορισμένα κουλουράκια στον φυλακισμένο συναγωνιστή της, τον Δήμο. Πεινασμένη ωστόσο από τις στερήσεις και την πείνα της Κατοχής, χωρίς στην ουσία καν να το καταλάβει, τρώει τα περισσότερα από τα κουλουράκια, γεμίζοντας τον εαυτό της με τύψεις και ενοχές. Το συγκεκριμένο απόπημα, ωστόσο, ιδωμένο στο πλαίσιο των πολύ ειδικών συνθηκών του πολέμου, και λαμβάνοντας κανείς υπόψη την πραγματική μεταμέλεια της νεαρής κοπέλας, φαίνεται ασήμαντο και δικαιολογημένο στον αναγνώστη. Οι αξίες της φιλαληθείας και της ηθικής ακεραιότητας προβάλλονται στο συγκεκριμένο διήγημα μέσω ενός διαφορετικού τρόπου.

4.3.2. Τα λογοτεχνικά κείμενα που προβάλλουν αξίες των Κοινωνικών Σχέσεων στο Ανθολόγιο της Ε' και της ΣΤ' Δημοτικού

Αναφορικά με την κατηγορία των αξιών εκείνων, οι οποίες εντάσσονται στις κοινωνικές σχέσεις, ως αρχική παρατήρηση, μπορούμε να πούμε ότι στο τρίτο Ανθολόγιο θίγονται ορισμένα περισσότερο σύγχρονα προβλήματα, καθώς και οι αντίστοιχες αξίες αναφορικά με την αντιμετώπισή τους. Έτσι, χαρακτηριστικό είναι αρχικά το διήγημα της Αγγελικής Βαρελλά "Δρακοπαραμύθι", το οποίο παρουσιάζει ένα σύγχρονο κόσμο μακριά από τις παραδοσιακές αξίες, βυθισμένο στα προβλήματα

της ανεργίας, της βίας, της βαρβαρότητας και του χουλιγκανισμού. Αντίστοιχης θεματικής είναι το διήγημα του Τζιάνι Ροντάρι "Περιπέτεια με την τηλεόραση", όπως επίσης και του Χρήστου Μπουλιώτη "Η Βροχούλα, ο Μουντζούρης κι ένα χριστουγεννιάτικο όνειρο", στα οποία θίγονται ορισμένα σημαντικά σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα, όπως είναι ο πόλεμος, η δυστυχία, ή η πείνα και η φτώχεια των λαών, σε παγκόσμιο επίπεδο.

Μια αδιαμφισβήτητη αξία, όπως αποδεικνύεται και από την μελέτη των άλλων δύο Ανθολογίων, είναι εκείνη της οικογένειας και της αγάπης μεταξύ των μελών αυτής. Στην ίδια λογική προβολής των αξιών αυτών, κινείται το ποίημα του Κ.Π. Καβάφη "Δέησις", όπως επίσης και στο ποίημα του Λευτέρη Παπαδόπουλου "Η μάνα μου", στα οποία προβάλλεται η αξία της μητρικής αγάπης. Αντίστοιχα, στο διήγημα του Ρόαλντ Νταλ "Η καρδιά ενός ποντικού", εξυμνείται η αξία της αγάπης μεταξύ εγγονών και παππούδων, ενώ, το διήγημα της Λότης Πέτροβιτς- Ανδρουτσοπούλου "Η μαμά μας η θάλασσα" προβάλλει επίσης την αξία της οικογένειας, ενώ επιπλέον παρέχει την εικόνα μιας διαφορετικής μορφής οικογένειας, στην οποία συνυπάρχουν ετεροθαλή αδέρφια. Η εικονοποίηση διαφορετικών από την τυπική μορφών οικογένειας, ξεκίνησε ήδη από το δεύτερο Ανθολόγιο και συνεχίζεται, όπως βλέπουμε, και στο τρίτο.

Από την άλλη πλευρά, τις αξίες τις κοινωνικής αλληλεγγύης, της βοήθειας προς τον συνάνθρωπο, της αλληλοβοήθειας και γενικότερα της αγάπης για τον άλλο, προβάλλουν μια σειρά κειμένων που βρίσκονται στο τρίτο Ανθολόγιο, το οποίο εξετάζουμε εδώ. Ως τέτοια, μπορούν να χαρακτηριστούν το απόσπασμα από τον Απόστολο Παύλο με τίτλο "Η αγάπη", ή το απόσπασμα που αποδίδεται στον Γιάννη Μακρυγιάννη, με τίτλο "Είμαστε εις το εμείς". Παράλληλα, το διήγημα του Παντελή Καλιότσου "Ένα σακί μαλλιά", παρουσιάζει μια σχολική τάξη, η οποία, από κοινού με τον δάσκαλό της, αποφασίζει να κουρευτεί γουλί, ώστε να συμπαρασταθεί στο

συμμαθητή τους, τον Φάνη. Έχοντας χάσει τα μαλλιά του λόγω μιας ασθένειας, ο Φάνης επιστρέφει στο σχολείο και τα παιδιά αποφασίζουν να δείξουν την συμπαράσταση στον συμμαθητή τους, με τον τρόπο που περιγράφηκε παραπάνω. Φυσικά, οι αξίες που προβάλλονται εδώ, μπορεί να θεωρηθούν ότι ανήκουν και στην κατηγορία της προσωπικής ηθικής. Χαρακτηριστικό της αλληλεγγύης και της συμπαράστασης που επιδεικνύουν οι μαθητές προς τον συμμαθητή τους, είναι το παρακάτω απόσπασμα:

"Τον έφερε αυτοκίνητο, που σταμάτησε έξω από την αυλόπορτα. Τον συνόδευε η Τζόυ. Προχώρησε διστακτικά να πάρει τη θέση του. Είχε σηκωμένους τους γιακάδες του και φορούσε τη σκούφια του χωμένη ως τ' αυτιά.

Τότε ακριβώς δόθηκε το σύνθημα για την πρωινή προσευχή. Με μια απότομη κίνηση ο Βασίλης ο δάσκαλος έβγαλε το καπέλο του. Αμέσως και σαν ένας άνθρωπος τα παιδιά έβγαλαν τα δικά τους, που ήταν διαφόρων ειδών[...] Το θέαμα που παρουσιάστηκε ολομεμιάς κάτω απ' τον ήλιο ήταν όπως το χαρακτήρισε ο Κωστάκης Περγάμαλλης: μεγαλειώδες!".

4.3.3. Τα λογοτεχνικά κείμενα που προβάλλουν αξίες των Ύψιστων Ιδανικών στο Ανθολόγιο της Ε' και της ΣΤ' Δημοτικού

Αναφορικά με τις αξίες που χαρακτηρίστηκαν ως ύψιστα ιδανικά, στο τρίτο Ανθολόγιο του Δημοτικού σχολείου, παρατηρείται καταρχήν μια εστίαση στην αξία της δικαιοσύνης. Έτσι, στο διήγημα του Δημήτρη Ποταμίτη "Τα πουλιά", που αποτελεί μια διασκευή από την κωμωδία "Όρνιθες", του Αριστοφάνη, δύο Αθηναίοι, οι οποίοι απογοητεύονται από την πόλη τους και την έλλειψη δικαιοσύνης σε εκείνη, ιδρύουν από κοινού με τα πουλιά μια φανταστική πολιτεία, την Ουρανούπολη. Η επιτυχία της πολιτείας αποδεικνύεται τόσο μεγάλη, ώστε καταλήγει να κυριαρχεί τόσο στους ανθρώπους, όσο και στους Θεούς. Τα κύρια αιτήματα των πουλιών, τα οποία γίνονται

εν τέλει δεκτά από θεούς και ανθρώπους, αφορούν την έννοια της δικαιοσύνης και της ειρήνης.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, το διήγημα του Ροντάρι "Περιπέτεια με την τηλεόραση", μέσω της περιγραφής των αδικημάτων που συμβαίνουν σε παγκόσμιο επίπεδο, κατορθώνει να προβάλλει την αξία της δικαιοσύνης, δείχνοντας μέσα από συγκεκριμένα περιστατικά, πόσο λείπει η δικαιοσύνη, σε όλες της τις εκφάνσεις, από τον σύγχρονο κόσμο. Αντίστοιχα, θίγοντας παράλληλα και το ζήτημα της αληθινής αγάπης, η αξία της δικαιοσύνης προβάλλεται και μέσω του διηγήματος του Ι.Δ. Ιωαννίδη, με τίτλο "Το καυκασιανό παραμύθι". Σε αυτό, μια βασίλισσα, η οποία δέχεται επίθεση στο κάστρο της, δεν προλαβαίνει να σώσει το παιδί της, καθώς προτιμά αρχικά να πάρει ένα τεράστιο ρουμπίνι και να φύγει τρέχοντας. Όταν επιστρέφει να πάρει και το παιδί της, αποδεικνύεται πως είναι αργά, καθώς το κάστρο έχει καταληφθεί. Το παιδί ωστόσο σώζεται από μια υπηρέτρια, η οποία και το φροντίζει μέχρι να μεγαλώσει. Όταν η βασίλισσα μαθαίνει ότι το παιδί της ζει, η υπόθεση οδηγείται στο δικαστήριο. Εκεί, ο δικαστής ζωγραφίζει ένα τεράστιο κύκλο, βάζει μέσα το παιδί και ζητά από τις δύο γυναίκες να το τραβήξουν προς το μέρος τους. Νικήτρια αναδεικνύεται η βιολογική μητέρα του παιδιού, ωστόσο, καθώς η πρώην υπηρέτρια σταμάτησε να τραβά το παιδί προς το μέρος της, ούτως ώστε να μην του κάνει κάποιο κακό, κερδίζει εκείνη την κηδεμονία του παιδιού.

Όπως ακριβώς παρατηρείται και στα υπόλοιπα Ανθολόγια, έτσι και σε αυτό που εξετάζουμε εδώ, συγκεκριμένα κείμενα εστιάζουν στους ελληνικούς ιστορικούς αγώνες για την απόκτηση της αξίας της ελευθερίας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι το ποίημα του Σολωμού, "Ελεύθεροι Πολιορκημένοι", το διήγημα της Γαλάτειας Γρηγοριάδου-Σουρέλη "Ο μικρός μπουρλοτιέρης", το Δημοτικό τραγούδι "Της Λένως

του Μπότσαρη", όπως επίσης και αρκετά ακόμα κείμενα. Αντίστοιχα, το ποίημα του Γιάννη Ρίτσου "Λαός", αναφέρεται στις αξίες της ισότητας, της δικαιοσύνης:

"Μικρός λαός και πολεμά δίχως σπαθιά και βόλια

για όλου του κόσμου το ψωμί, το φως και το τραγούδι".

Το διήγημα της Μαργαρίτας Λυμπεράκη "Η εξέγερση" αναφέρεται στην εξέγερση του Πολυτεχνείου και προβάλλει τις αξίες της δημοκρατίας, της ελεύθερης έκφρασης, της ελευθερίας, της ισότητας, της δικαιοσύνης και του δικαιώματος στην παιδεία, τις αξίες εκείνες δηλαδή, που εμφανίστηκαν ως κεντρικά αιτήματα κατά τη συγκεκριμένη εξέγερση:

"Είμαστε άοπλοι, είμαστε άοπλοι! Το μόνο μας όπλο είναι η πίστη μας για την ελευθερία!...Το μόνο μας όπλο είναι τα γυμνά μας στήθια!..

4.3.4. Τα λογοτεχνικά κείμενα που προβάλλουν αξίες των Διαπολιτισμικών Στοιχείων στο Ανθολόγιο της Ε' και της ΣΤ' Δημοτικού

Όπως θα γίνει κατανοητό στη συνέχεια, τα κείμενα του τρίτου Ανθολογίου τα οποία προβάλλουν τις αξίες που συμπεριλάβαμε στην κατηγορία των διαπολιτισμικών στοιχείων, παρουσιάζουν μια αύξηση, συγκριτικά τόσο με το πρώτο, όσο και με το δεύτερο Ανθολόγιο του Δημοτικού. Μάλιστα, στην προσπάθεια γνωριμίας των μαθητών με εκφάνσεις της παγκόσμιας λογοτεχνίας, υπάρχουν λογοτεχνικά κείμενα από αρκετές εθνικές λογοτεχνίες, τα οποία ενσωματώθηκαν μεταφρασμένα στο υπό ανάλυση Ανθολόγιο.

Το διήγημα της Λίτσας Ψαραύτη "Ο Θωμάς" διερευνά μια διαφορετική πτυχή της ετερότητας και προωθεί την αξία του σεβασμού στη διαφορετικότητα. Επιπλέον, αποτελεί ένα σαφές μήνυμα κατά του ρατσισμού, ειδικά αναφορικά με τα παιδιά ειδικών αναγκών. Παράλληλα, μέσω της παρουσίασης μιας συγκεκριμένης σκηνής

κατά την οποία ο ήρωας του διηγήματος πέφτει θύμα κοροϊδίας, στέλνεται ένα ηχηρό μήνυμα κατά του σχολικού εκφοβισμού. Ο Θωμάς, ο κύριος χαρακτήρας του κειμένου, εικονίζεται σαν ένα παιδί είκοσι ετών, που ωστόσο, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, έχει το μυαλό ενός μικρού παιδιού. Παρά τους φόβους της μητέρας του, ο Θωμάς, όταν ανακαλύπτει ότι έχει ταλέντο στο τρέξιμο, αποφασίζει να ασχοληθεί εντατικά με τον στίβο και το άθλημα των εκατό μέτρων. Το διήγημα στην ουσία ακολουθεί την εξέλιξη της αθλητικής καριέρας του Θωμά, που μετά από κάποιους αγώνες στην Ελλάδα, βρίσκεται στο εξωτερικό για να πάρει μέρος στους Ειδικούς Ολυμπιακούς Αγώνες. Παράλληλα με τις ανωτέρω αξίες, το διήγημα θίγει και το πρόβλημα του κοινωνικού αποκλεισμού των ανθρώπων με ειδικές ανάγκες στον ελληνικό χώρο. Η σύγκριση του τρόπου με τον οποίο αντιμετωπίζονται στην Ελλάδα οι αγώνες, σε σχέση με το κατάμεστο στάδιο και την ατμόσφαιρα συγκίνησης στην Αμερική, γίνεται το μέσο για να αναδειχθούν οι αξίες του σεβασμού και της δράσης κατά του ρατσισμού, σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό. Επίσης, αξίζει να αναφερθεί ότι στο διήγημα της Ευγενίας Φακίνου "Η Αστραδενή στο νέο σχολείο της", μέσω της περιγραφής της σχολικής απομόνωσης και των αρνητικών συναισθημάτων που επιφέρει, προβάλλεται η αξία της αποδοχής της διαφορετικότητας και του σεβασμού στον άλλο.

Εξαιρετικά ενδιαφέρον είναι και το μυθιστόρημα της Διδώς Σωτηρίου "Μέσα στις φλόγες", απόσπασμα του οποίου, με τίτλο "Οι πρόσφυγες", βρίσκεται στο Ανθολόγιο που εξετάζουμε. Η αφηγήτρια του κειμένου, μικρή Αλίκη, βρίσκεται στην Ελλάδα μετά την Μικρασιατική καταστροφή του 1922, περιμένοντας να εμφανιστούν οι γονείς της. Το δράμα του ξεριζωμού, η ετερότητα μέσα από την πτυχή της προσφυγιάς και ο τρόπος με τον οποίο οι πρόσφυγες γίνονται δεκτοί στο νέο τους τόπο, αποτελούν τα μέσα με τα οποία προβάλλονται οι αξίες της φιλοξενίας, της δράσης κατά του ρατσισμού και της αγάπης προς τον άλλο. Οι εικόνες που αναδεικνύουν το ιδιαίτερο

αίσθημα των προσφύγων, που ακόμα και στην πατρίδα τους αισθάνονται ως ξένοι, αποτελούν τον κύριο τρόπο προβολής των αξιών που βρίσκονται μέσα στο κείμενο:

"Ενάμισι εκατομμύριο αγωνίες και οικονομικά προβλήματα ξεμπάρκαραν στο φλούδι της Ελλάδας, με μια θλιβερή ταμπέλα κρεμασμένη στο στήθος: 'Πρόσφυγες!'. Που ν' ακουμπήσουν οι πρόσφυγες; Τι να σκεφτούν; Τι να ξεχάσουν; Τι να πράξουν; Πουν να δουλέψουν; Πώς να ζήσουν;"

Επιπλέον, το κείμενο της Σωτηρίου προσφέρει μιας πρώτης τάξεως ευκαιρία να συζητηθεί η προσφυγική κρίση που λαμβάνει χώρα την περίοδο αυτή στην Ευρώπη, όπως και να δοθεί ένα μήνυμα κατά του ρατσισμού. Χαρακτηριστική προς την κατεύθυνση αυτή, είναι και οι προτεινόμενες δραστηριότητες που υπάρχουν μετά το τέλος του διηγήματος. Σε αυτές, ζητείται από τους μαθητές να αναφερθούν σε συγκεκριμένα πολιτιστικά στοιχεία των προσφύγων, όπως επίσης και να συζητήσουν με τον δάσκαλό τους τα πιθανά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι πρόσφυγες και οι μετανάστες σήμερα.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, το τρίτο Ανθολόγιο συμπεριλαμβάνει διάφορες μορφές ετερότητας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το κείμενο της Σοφίας Φίλντιση, "Η καρδούλα", το οποίο διαπραγματεύεται την συνάντηση μιας ομάδας παιδιών με παιδιά αντίστοιχης ηλικίας, τα οποία μένουν σε έναν καταυλισμό γύφτων, με το διήγημα να μεταφέρει ένα σαφές μήνυμα κατά του ρατσισμού:

"Μαζί μας και τα παιδιά των γύφτων, που ζούσαν στο παλιό φυλάκιο. Σαν μικροί μαύροι σπόροι από ηλιοτρόπιο μοιάζανε, που γελούσαν με τα κάτασπρα δόντια, που χοροπηδούσαν και χαίρονταν τ' αφήλωμα της καρδούλας, όμοια με μας. Κι η μάνα μας μ' ένα νόημα μας μίλησε να δώσουμε το σπάγκο και σ' εκείνα τα παιδιά. Και μια το 'να και μια τ' άλλο και τ' άλλο και τ' άλλο..."

Τις ίδιες αξίες πρεσβεύει και το κείμενο της Ελένης Σαραντίνη, "Οι φίλοι μας οι τσιγγάνοι", όπου περιγράφονται συγκεκριμένα στοιχεία του πολιτισμού των τσιγγάνων και εικονίζονται οι σχέσεις μεταξύ παιδιών που ανήκουν σε διαφορετικές φυλές. Στην ίδια λογική, δηλαδή αυτή της εξάλειψης των στερεοτύπων και του ρατσισμού, εκτυλίσσεται και το διήγημα της Ειρήνης Μάρρα, "Τα Χριστούγεννα του Τα Κι Κο". Ο ήρωας του κειμένου, ένας μικρός Κινέζος, βρίσκεται για τα Χριστούγεννα μαζί με την οικογένειά του στην Ευρώπη. Μέσα από τις συνεχείς, εντελώς νέες και παράξενες για τον μικρό, εικόνες των Χριστουγέννων, πραγματοποιείται η ανάδειξη διαπολιτισμικού χαρακτήρα αξιών. Οι αξίες αυτές παρέχουν μηνύματα κατά του ρατσισμού, υπέρ της διαφορετικότητας των πολιτισμών και κυρίως υπέρ της συναδελφικής και ειρηνικής συμβίωσης των λαών, παρά τις διαφορές που τους χαρακτηρίζουν.

Η ετερότητα και η καταγραφή των διαφόρων μορφών της είναι ένα θέμα, το οποίο απασχολεί επανειλημμένα τα κείμενα του τρίτου Ανθολογίου. Έτσι, στο "Παιχνίδι της μεταμφίεσης", του Μισέλ Τουρνιέ, περιγράφεται η διαφορετικότητα μεταξύ του Άγγλου κατακτητή και των αυτοχθόνων κατοίκων σε ένα ερημικό νησί του Ατλαντικού ωκεανού, με μηνύματα επίσης κατά του ρατσισμού, όπως επίσης και κατά της εκμετάλλευσης και της υποδούλωσης των λιγότερο δυνατών ανθρώπων.

Αντίστοιχα, στο κείμενο της Μάρως Λοϊζου "Το χαμογελαστό συννεφάκι", όπου επίσης γίνονται περιγραφές της ετερότητας, στο πλαίσιο μιας διαπολιτισμικής προσέγγισης, προβάλλεται μια αξία, η οποία εμφανίζεται συχνά, σε όλα τα Ανθολόγια του Δημοτικού σχολείου. Πρόκειται για την αξία της ειρήνης και της ειρηνικής ζωής μεταξύ των διαφορετικών λαών, όπως επίσης και για το μήνυμα ότι η συναδελφική συμβίωση των λαών είναι εφικτή. Τα μηνύματα κατά του ρατσισμού διατρέχουν μεγάλο μέρος του τρίτου Ανθολογίου, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την

δραστηριότητα που ακολουθεί το διήγημα "Η Βροχούλα, ο Μουτζούρης κι ένα χριστουγεννιάτικο όνειρο", στην οποία οι μαθητές καλούνται να συζητήσουν με θέμα το κατά πόσον η διαφορετικότητα σε στοιχεία όπως είναι η γλώσσα, η εθνικότητα και η θρησκεία, αποτελούν λόγους για να εμποδίσουν δύο ανθρώπους να γνωριστούν και να ζήσουν μαζί.

4.3.5. Τα λογοτεχνικά κείμενα που προβάλλουν αξίες των Πανανθρώπινων Αγαθών στο Ανθολόγιο της Ε' και της ΣΤ' Δημοτικού

Η κατηγορία των αξιών που προσδιορίστηκε ως πανανθρώπινα αγαθά, εμπεριέχει και στο τρίτο λογοτεχνικό Ανθολόγιο του Δημοτικού σχολείου τις ίδιες αξίες που προβλήθηκαν και στα προηγούμενα δύο, καθώς δεν παρατηρείται κάποια σημαντικά μεταβολή, τουλάχιστον όσον αφορά το περιεχόμενο των αξιών. Έτσι, όπως άλλωστε ήδη προαναφέρθηκε, η αξία της ειρήνης και της ειρηνικής, συναδελφικής ζωής μεταξύ των λαών εικονίζεται σε αρκετά κείμενα και αυτού του Ανθολογίου. Ήδη αναφέρθηκαν σχετικά, στις προηγούμενες κατηγορίες, το κείμενο του Δημήτρη Ποταμίτη "Τα πουλιά" -στο οποίο υπάρχει μια απλή, αλλά σαφής αναφορά στην αξία της ειρήνης- αλλά και το διήγημα "Το χαμογελαστό συννεφάκι".

Είναι χαρακτηριστικό, ότι την πανανθρώπινη αξία της ειρήνης προβάλλουν, συνήθως με άμεσες αναφορές, το διήγημα του Φερεϋντούν Φαριάντ "Όνειρα με χαρταετούς και περιστέρια", ή το ποίημα του Γιάννη Ρίτσου με τίτλο "Ειρήνη". Στο συγκεκριμένο ποίημα, ο Ρίτσος προχωρά σε μια συνεχή εικονοποίηση της ειρήνης, προσδιορίζοντάς την μέσω συνεχών και διαφορετικών μεταξύ τους εικόνων, που έχουν ως στόχο να περιγράψουν το νόημα και το ακριβές περιεχόμενό της:

"Τ' όνειρο του παιδιού είναι η ειρήνη

Τ' όνειρο της μάνας είναι η ειρήνη

Τα λόγια της αγάπης κάτω απ' τα δέντρα

είναι η ειρήνη[...]

Η ειρήνη είναι τα σφιγμένα χέρια των ανθρώπων

είναι το ζεστό ψωμί στο τραπέζι του κόσμου

είναι το χαμόγελο της μάνας".

Από την άλλη πλευρά, οι αξίες της περιβαλλοντικής συνείδησης, της προστασίας της φύσης και της αγάπης προς το περιβάλλον, ως ένας χώρος που αλληλεπιδρά άμεσα με τον άνθρωπο αναδεικνύονται επίσης σε διάφορα κείμενα του Ανθολογίου και κυρίως μέσω των κειμένων που αποτελούν την πρώτη ενότητα του τρίτου Ανθολογίου και έχει τον τίτλο "Εμείς και η φύση". Επί της ουσίας, ολόκληρη η πρώτη αυτή ενότητα, αποτελεί μια προσπάθεια γνωριμίας του μαθητή με το φυσικό περιβάλλον, σε διάφορες μορφές του, έμβιες ή μη. Επίσης, μέσω των κειμένων της συγκεκριμένης κατηγορίας δίνεται έμφαση στη γνωριμία τόπων και τοπίων ελληνικών, στοιχείο που αποκαλύπτει παράλληλα ορισμένες πτυχές της ελληνικής παράδοσης.

Καθώς οι κύριες προσεγγίσεις των Ανθολογίων σχετικά με το φυσικό περιβάλλον και τη διαχείρισή του έχουν ήδη συζητηθεί, στο σημείο αυτό θα αναφερθούμε συνοπτικά σε ορισμένες χαρακτηριστικές στάσεις των κειμένων του τρίτου Ανθολογίου. Έτσι, στο διήγημα του Ηλία Βενέζη, προβάλλεται η ανάγκη της συμφιλίωσης του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον, αλλά και τους ζωντανούς οργανισμούς που ζουν μέσα σε αυτό. Ο Βενέζης αναδεικνύει την αξία του φυσικού περιβάλλοντος, μέσω μιας διήγησης που βασίζεται στην αντίθεση μεταξύ του κόσμου των ανθρώπων και του δάσους των ελαφιών. Επιπλέον, το διήγημα της Βαρελλά "Δρακοπαραμύθι" αναφέρεται εκτενώς στο σύγχρονο πρόβλημα της έντονης ρύπανσης του φυσικού περιβάλλοντος.

Χαρακτηριστικό είναι επίσης και το διήγημα του Φώτη Κόντογλου "Ο αστρολαβός", όπου μέσω μιας λυρικής γραφής και συνεχών εικόνων, προβάλλεται η αξία της φύσης:

"Η Γης είναι η μητέρα μας, απ' αυτήνα βγήκαμε και πάλε σε δαύτη θα γυρίσουμε. Όλα τα ζωντανά πλάσματα τούτη τα θρέφει, κάθε σπέρμα τούτη το βλασταίνει στη στεριά και μέσα στη θάλασσα, στα ποτάμια και στις λίμνες. [...] Την πλάση οι αρχαίοι Έλληνες τη λέγανε Κόσμο, που θα πει στολίδι, μα ιδιαίτερα Κόσμο είπανε όσα βρίσκονται απάνου στη Γης και τη στολίζουνε σα να 'ναι το πλουμισμένο ρούχο της [...] Τα πιο μεγαλοπρεπέστατα στολίδια της Γης είναι τα Βουνά[...] Ένα τέτοιο πράμα γίνεται και στη Θάλασσα, μονάχα πως ο ταξιδευτής τραβώντας με το καράβι του πολλά μερόνυχτα δίχως να βρει στεριά, τα χάνει και απορεί πού βρίσκεται τόσο νερό που λες και δεν έχει άκρια και πάτο".

Μια άλλη μορφή της αξίας του φυσικού περιβάλλοντος, αναδεικνύεται μέσα από το διήγημα του Τζακ Λόντον "Ένας σκύλος σωτήρας". Το διήγημα αναφέρεται στην ανάπτυξη μιας ιδιαίτερης σχέσης αγάπης μεταξύ ενός σκύλου, του Μπακ και του αφεντικού. όταν ο τελευταίος, ψάχνοντας για χρυσάφι στην Αλάσκα, πέφτει στα ορμητικά νερά ενός ποταμού με κίνδυνο να χάσει τη ζωή του. Σωτήρας του αποδεικνύεται ο σκύλος του, ο οποίος κάνει συνεχείς και επίπονες προσπάθειες να σώσει το αφεντικό του, βάζοντας μάλιστα σε κίνδυνο την ίδια του τη ζωή. Σε μια παραπλήσια λογική, δηλαδή στην σημασία της προφύλαξης και της αγάπης των ζώων, κινείται και το διήγημα του Ευγένιου Τριβιζά "Η θλιμμένη αγελάδα". Ο Τριβιζάς χτίζει το κείμενό του στη βάση ενός φανταστικού διαλόγου μεταξύ ενός ταυρομάχου και της γυναίκας του ταύρου με τον οποίο πρόκειται να μονομαχήσει, εστιάζοντας στα συναισθήματα των ζώων.

Τέλος, ολοκληρώνοντας την ανάλυση των αξιών του τρίτου Ανθολογίου του Δημοτικού σχολείου, θα σταθούμε στα κείμενα εκείνα τα οποία προβάλλουν την αξία της κουλτούρας και της παράδοσης. Ως τέτοιου είδους κείμενα πρέπει αρχικά να επισημανθούν τα αινίγματα, οι γλωσσοδέτες, οι μύθοι, όπως επίσης και τα κείμενα από την αρχαία ή την περισσότερο σύγχρονη ελληνική παράδοση. Πρέπει επίσης να επισημανθεί, ότι μια ολόκληρη ενότητα κειμένων, με τίτλο "Λαϊκή παράδοση και πολιτισμός" αφιερώνεται στην κουλτούρα και στις τέχνες και εμπεριέχει νανουρίσματα, παραμύθια, στιγμές από διάφορες φάσεις της ελληνικής ιστορίας και παράδοσης, μύθους, δημοτικά τραγούδια αλλά και λαϊκά παραμύθια.

Παράλληλα, στην ίδια κατηγορία ανήκουν κείμενα τα οποία προβάλλουν εικόνες από την ελληνική θρησκευτική παράδοση και την παρουσίαση των ηθών και των εθίμων μεγάλων εορτών όπως είναι τα Χριστούγεννα ή το Πάσχα. Χαρακτηριστικά κείμενα προς αυτήν την κατεύθυνση είναι τα Μοραΐτικα Κάλαντα, ή το διήγημα "Τα κόκκινα αυγά". Αξίζει να αναφερθεί το γεγονός, ότι καθώς στα προηγούμενα Ανθολόγια υπήρχαν συγκεκριμένα κείμενα τα οποία αναφερόταν στην ελληνική αρχαιότητα -κάτι που ισχύει και για το Ανθολόγιο που εξετάζουμε εδώ- στο συγκεκριμένο τόμο, κείμενα όπως είναι "Ο Μυστράς" του Κώστα Ουράνη, εντάσσουν στην ελληνική παράδοση και τον πολιτισμό που αναπτύχθηκε κατά την εποχή του Βυζαντίου.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στο παρόν τμήμα της μελέτης θα επιχειρήσουμε να συγκεντρώσουμε και να παρουσιάσουμε τα συμπεράσματα της έρευνας, όπως αυτά έγιναν κατανοητά μέσα από την ανάλυση των κειμένων των Ανθολογίων, αλλά και τη σύγκριση των αποτελεσμάτων με τα αποτελέσματα άλλων σχετικών ερευνών. Γενικός στόχος του

κεφαλαίου αυτού, είναι να απαντηθούν με τον πληρέστερο δυνατό τρόπο τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν στην αρχή της μελέτης. Όπως βέβαια έγινε κατανοητό, τόσο από την υπάρχουσα θεωρία, όσο και από την ανάλυση των λογοτεχνικών κειμένων των Ανθολογιών, ο ρόλος τους, δεν αφορά μόνο τη μετάδοση γνώσεων στους μαθητές. Αντιθέτως, μια σημαντική παράμετρος των προθέσεων των συγγραφικών ομάδων, είναι η προβολή στους αναγνώστες- μαθητές άλλοτε ρητά και άλλοτε υπόρρητα, έχοντας ως γενικό στόχο την διαμόρφωση ηθικών, κοινωνικών και ιδεολογικών προτύπων.

Επιπλέον, η σύγκριση των αποτελεσμάτων της έρευνας με την προκήρυξη του ισχύοντος ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ, θα αναδείξει το κατά πόσον οι προτάσεις του προγράμματος συμφωνούν με τα μηνύματα που προβάλλονται στα λογοτεχνικά κείμενα των Ανθολογιών. Καθώς οι κύριες κατευθύνσεις του ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ αναφέρθηκαν ήδη, εδώ θα εστιάσουμε επίσης σε μερικές ακόμα χαρακτηριστικές προτάσεις του προγράμματος. Έτσι, σύμφωνα με αυτό, τα λογοτεχνικά Ανθολόγια στοχεύουν στην κοινωνική ενσωμάτωση όλων των παιδιών, ανεξαρτήτως του εάν χαρακτηρίζονται ως παιδιά με ειδικές ανάγκες ή όχι. Στην συγκεκριμένη κατεύθυνση, προτείνεται επίσης η ανάγνωση βιβλίων, κειμένων και επίκαιρων σχετικών ειδήσεων. Επίσης, κρίνεται σκόπιμη η σύνδεση της λογοτεχνίας με το παιχνίδι, με την ψυχαγωγία, την καλλιέργεια του συναισθήματος καθώς και με τον προβληματισμό πάνω σε ποικίλα θέματα, ενώ σύμφωνα πάντα με τη φιλοσοφία του Προγράμματος, προτείνεται η μερική αποσύνδεση της διδασκαλίας των λογοτεχνικών κειμένων από τη διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος. Αυτό εξηγείται στο Αναλυτικό Πρόγραμμα με βάση το γεγονός ότι η λογοτεχνία έχει έναν σημαντικό ρόλο στη γλωσσική και στην αισθητική καλλιέργεια του ατόμου, όπως βέβαια και στην ευαισθητοποίησή του απέναντι στα προβλήματα της ζωής.

Έτσι, καθώς το κεντρικό ερώτημα της έρευνας σχετίζεται με την ανάδειξη των ηθικοκοινωνικών αξιών στα ελληνικά λογοτεχνικά Ανθολόγια του Δημοτικού σχολείου, θα αναφερθούμε εδώ συγκεντρωτικά στις αξίες αυτές. Χωρίς να λαμβάνεται υπόψη, στο σημείο αυτό, η σειρά προτεραιότητας των αξιών στα Ανθολόγια, οι ηθικοκοινωνικές αξίες που προβάλλονται και στα τρία Ανθολόγια του ελληνικού Δημοτικού σχολείου, αναφέρονται στις αξίες της οικογένειας και της οικογενειακής αγάπης, στην αξία της ειρήνης και της συναδελφικής διαβίωσης των λαών, στις αξίες της ελευθερίας, της ισότητας και της δικαιοσύνης, στις διαπολιτισμικές αξίες που παρέχουν ένα μήνυμα κατά του ρατσισμού και των προκαταλήψεων, στις αξίες που αναφέρονται στις κοινωνικές σχέσεις, στην αξία της παράδοσης και του πολιτισμού και τέλος, στην αξία του φυσικού περιβάλλοντος σε όλες του τις μορφές.

Παρά το γεγονός ότι οι αξίες που προαναφέρθηκαν, εντοπίζονται σε λογοτεχνικά κείμενα και των τριών Ανθολογίων που εξετάστηκαν, εντούτοις, η σειρά προτεραιότητας των ηθικοκοινωνικών αξιών που προβάλλονται δεν είναι ίδια και στους τρεις τόμους, ενώ, επιπλέον, εντοπίζονται και ορισμένες μικρότερες διαφοροποιήσεις. Πιο συγκεκριμένα, η αξία της οικογένειας, είναι μια αξία που προβάλλεται εξαιρετικά συχνά και στα τρία Ανθολόγια του Δημοτικού σχολείου. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η παρατήρηση ότι στα δύο πρώτα Ανθολόγια, οι αναφορές στην οικογενειακή ζωή και στην αξία της οικογενειακής αγάπης είναι περισσότερο συχνές σε σχέση με το τρίτο Ανθολόγιο, όπου οι σχετικές αναφορές περιορίζονται. Στο τρίτο Ανθολόγιο, όπως θα αναφερθεί και παρακάτω, επιχειρείται μια εστίαση στις διαπολιτισμικές και στις κοινωνικές αξίες. Αναφορικά με την αξία της οικογένειας, πρέπει επίσης να επισημάνουμε, ότι η μητρική αγάπη είναι η αξία με την συχνότερη προβολή. Οι αναφορές στα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας, στον πατέρα ή στους παππούδες, βρίσκονται σε δεύτερο ρόλο συνήθως. Ενδιαφέρουσα είναι και μια

επισημάνση σχετικά με τις μορφές οικογένειας που προβάλλουν τα Ανθολόγια. Η κλασσική μορφή οικογένειας (γονείς και δύο παιδιά) είναι ο κανόνας, ενώ, σταδιακά, παρουσιάζονται στους μαθητές και άλλες μορφές οικογένειας, όπως για παράδειγμα η συμβίωση δύο ετεροθαλών αδελφών σε ένα σπίτι. Τα παραδείγματα αυτά βέβαια, είναι σπάνια στα κείμενα των Ανθολογίων.

Με σειρά συχνότητας, η δεύτερη αξία που εμφανίζεται περισσότερο συχνά στα κείμενα των Ανθολογίων αφορά την παγκόσμια ειρήνη και τη συναδέλφωση μεταξύ των λαών. Η ειρήνη ως αξία οικουμενικού τύπου απαντά σε όλα τα Ανθολόγια του Δημοτικού σχολείου. Αντίστοιχα, αναφορικά με συγκεκριμένες κοινωνικές αξίες που προβάλλονται στα λογοτεχνικά κείμενα των Ανθολογίων, πρέπει να επισημάνουμε την αξία της φιλίας, της αλληλεγγύης και της αλληλοβοήθειας, της ανιδιοτέλειας και της ευγνωμοσύνης. Οι αξίες αυτές, οι οποίες είναι επίσης αξίες κοινωνικές, απαντούν με σταθερό ρυθμό στα λογοτεχνικά κείμενα όλων των Ανθολογίων.

Επιπλέον, ειδική μνεία πρέπει να γίνει στην αξία της πατρίδας, η οποία πρόκειται για μια αξία που προβάλλεται και στα τρία εξεταζόμενα Ανθολόγια, σταθερά. Γνωρίζουμε μάλιστα από σχετικές ερευνητικές προσπάθειες, ότι η αξία του έθνους και της πατρίδας κατείχαν κεντρικές θέσεις στα σχολικά εγχειρίδια παλαιότερων ετών. Στα Ανθολόγια που εξετάσαμε εδώ, η αξία της πατρίδας προωθείται από κοινού με τις αξίες της ελευθερίας, της ελεύθερης έκφρασης, της δημοκρατίας, της ισότητας και της δικαιοσύνης. Μάλιστα, ειδικά όσον αφορά την αγάπη για την πατρίδα, χρησιμοποιούνται ως μέσα προβολής της επιμέρους αξίες, όπως είναι η πίστη σε έναν ανώτερο σκοπό, ο αγώνας για τα δικαιώματα του ανθρώπου και φυσικά η αυτοθυσία για την πατρίδα.

Αναφορικά με τις διαπολιτισμικές αξίες, παρατηρείται μια αύξηση της προβολής τους σταδιακά, η οποία δεν είναι μόνο αύξηση ποσοτική αλλά και ποιοτική, καθώς στο τελευταίο Ανθολόγιο απεικονίζονται διαφορετικές μορφές ετερότητας. Στα δύο πρώτα Ανθολόγια, οι αναφορές στον Άλλο αφορούν κυρίως την εθνική, την φυλετική και τη θρησκευτική ετερότητα. Στο τρίτο Ανθολόγιο, αφενός οι αναφορές αυτές αυξάνονται και εξειδικεύονται, αφετέρου προβάλλονται μορφές ετερότητας διαφορετικές, όπως είναι για παράδειγμα οι αναφορές στους ανθρώπους με ειδικές ανάγκες. Σε κάθε περίπτωση, σε μια εποχή κατά την οποία οι διαπολιτισμικές προσεγγίσεις κρίνονται ως απαραίτητες, καθώς τα φαινόμενα της μετανάστευσης, αλλά και η προσφυγική κρίσης αποδεικνύονται σοβαρά ζητήματα, η διαπολιτισμική προσέγγιση των σχολικών εγχειριδίων και η προώθηση των σχετικών αξιών, κρίνεται ως απαραίτητη. Τα λογοτεχνικά κείμενα στα οποία αναφερόμαστε, έχουν ως στόχο την εξάλειψη του ρατσισμού, την πάταξη του σχολικού εκφοβισμού, την κατάργηση των στερεοτύπων και την περιθωριοποίηση των προκαταλήψεων.

Παράλληλα, συχνή είναι η προβολή των αξιών που σχετίζονται με την προστασία του περιβάλλοντος. Η αγάπη για το περιβάλλον εκδηλώνεται μέσα από τον προβληματισμό για τις πράξεις που οδηγούν στην καταστροφή του, αλλά και μέσα από την ανάδειξη των στοιχείων εκείνων που κάνουν το φυσικό περιβάλλον απαραίτητο για την ομαλή ζωή του ανθρώπινου είδους. Αντίστοιχης προσέγγισης είναι και οι αναφορές στην αξία της αγάπης για τα ζώα, που προβάλλεται μέσω αναφορών στις ιδιαίτερες σχέσεις που αναπτύσσουν οι άνθρωποι με εκείνα, αλλά και στην αφοσίωση που επιδεικνύουν τα ζώα για τον άνθρωπο. Επίσης, στα Ανθολόγια υπάρχουν και πολλές αναφορές στην άγρια φύση και στα άγρια ζώα, ως στοιχεία που χρίζουν θαυμασμού και προστασίας. Σε γενικά πλαίσια, θεωρούμε ότι τα Ανθολόγια του ελληνικού Δημοτικού σχολείου χαρακτηρίζονται από συγκεκριμένες οικολογικές ευαισθησίες.

Τέλος, οι αξίες της παράδοσης, του πολιτισμού και της λαϊκής κουλτούρας προωθούνται στα Ανθολόγια κυρίως μέσω της παρουσίας παραδοσιακών κειμένων, αλλά και την παρουσία αινιγμάτων, γλωσσοδετών, παραμυθιών, μύθων κ.α. Άλλωστε, στο Αναλυτικό Πρόγραμμα διασαφηνίζεται ότι η εξοικείωση του μαθητή με την έννοια της παράδοσης αποτελεί σημαντικό στόχο του μαθήματος της Λογοτεχνίας. Σύμφωνα με τον Καψάλη, (2003:125), η λαϊκή κουλτούρα και τα πνευματικά δημιουργήματά της, αποδεικνύονται ιδιαίτερα σημαντικά στο πλαίσιο της νέας εποχής, η οποία οδηγεί στην απομόνωση και στον ατομικισμό. Οι νέες γενιές πρέπει να έχουν την δυνατότητα να γνωρίσουν τη λαϊκή σοφία και να μπορέσουν να καταλάβουν τις παραδοσιακές αξίες των προηγούμενων γενεών, ώστε να είναι σε θέση να τις μεταβιβάσουν, με τη σειρά τους, στις επόμενες γενιές. Άξιο αναφοράς είναι επίσης το γεγονός ότι στα Ανθολόγια γίνεται μνείας τόσο για την ελληνική κλασσική αρχαιότητα, όσο και σε μικρότερο βαθμό στο Βυζάντιο, σε μια προσπάθεια να γνωρίσει ο μαθητής διαφορετικές μορφές της ελληνικής παράδοσης.

Ένα ακόμα σημαντικό ερευνητικό ερώτημα της παρούσας έρευνας αφορούσε τα μέσα μετάδοσης των αξιών στα λογοτεχνικά κείμενα του Ανθολογίου. Όπως έγινε κατανοητό κατά τη διαδικασία ανάλυσης των κειμένων, οι αναφορές στις προβαλλόμενες αξίες δεν ήταν πάντοτε άμεσες. Αντίθετα, οι άμεσες αναφορές στις αξίες ήταν σαφώς λιγότερες σε σχέση με τις έμμεσες. Από την άλλη πλευρά, οι έμμεσοι τρόποι αναφοράς στις αξίες, που προφανώς στοχεύουν στο υποσυνείδητο των μαθητών, γίνονται με διάφορους τρόπους. Ενδεικτικά, μπορούμε να αναφέρουμε ως τρόπους μετάδοσης των αξιών την εικόνα και τη στάση του κεντρικού χαρακτήρα ενός κειμένου, τα λόγια του ήρωα ή το διάλογό του με ένα άλλο πρόσωπο, αλλά και την αναφορά ενός γενικού μηνύματος από ένα κείμενο. Επιπλέον, σε αρκετά κείμενα η

προβολή των αξιών γίνεται μέσα από την ανάδειξη των αρνητικών αποτελεσμάτων που έχει για έναν άνθρωπο, η απομάκρυνση από συγκεκριμένες αξίες.

Σημαντική επίσης διαπίστωση, είναι το γεγονός ότι, ακριβώς όπως υποθέσαμε στην αρχή της έρευνας, δεν υπάρχουν ιδιαίτερες μεταβολές στο σύστημα αξιών που προβάλλεται μέσα από τα τρία Ανθολόγια. Οι αξίες που προβάλλονται σε αυτά, είναι οι ίδιες, ενώ οι διαφοροποιήσεις αφορούν την προβολή συγκεκριμένων αξιών σε μεγαλύτερο βαθμό σε κάποιο Ανθολόγιο, όπως ακριβώς αναλύσαμε παραπάνω. Μια πιθανή αιτία για το γεγονός που περιγράφουμε εδώ, είναι η ηλικία των μαθητών. Για παράδειγμα, είναι φυσικό, σε μικρότερες ηλικίες να προβάλλονται περισσότερο απλές ως προς την κατανόηση αξίες, όπως είναι η μητρική αγάπη, η ειρήνη και η φιλία, τη στιγμή που σε μαθητές μεγαλύτερης ηλικίας προβάλλονται περισσότερο σύνθετες αξίες, που αφορούν την αποδοχή της ετερότητας, τις διαφορετικές εκφάνσεις της λαϊκής κουλτούρας, ή την ευθύνη των ανθρώπων και των κυβερνήσεων για τα οικολογικά προβλήματα.

Συνοψίζοντας, συγκρίνοντας τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας με τα αποτελέσματα παλαιότερων ερευνών για τα σχολικά εγχειρίδια της Λογοτεχνίας, θεωρούμε ότι μια σαφής διαφοροποίηση που εμφανίζεται στα πιο σύγχρονα Ανθολόγια, είναι η προώθηση των αξιών εκείνων, που συμβάλλουν στην κατανόηση των πτυχών των σύγχρονων κοινωνιών. Όπως είναι γνωστό, τα παλαιότερα εγχειρίδια χαρακτηριζόταν από μια σαφή εθνοκεντρική ματιά, ενώ τα περισσότερο σύγχρονα, χωρίς να παραγνωρίζεται η εθνική ταυτότητα, αναδεικνύουν και ορισμένες οπτικές που μελετούν πτυχές της παγκοσμιοποίησης, των σύγχρονων μεικτών κοινωνιών, την ποικιλία των πολιτισμών, των εθνών και των θρησκειών. Οι συγγραφικές ομάδες των Ανθολογίων, κινούνται εμφανώς στην κατεύθυνση της εξάλειψης των διαφορών και των στερεοτυπικών αναφορών, έχοντας ως στόχο τη διαμόρφωση μιας ανάλογης

αντίληψης και ευαισθησίας, από την πλευρά των μαθητών, εξέλιξη που θα βοηθήσει ενεργά στην κοινωνικοποίησή τους.

Εκφράζεται τέλος η ευχή, η μελέτη αυτή να αποτελέσει ένα βοήθημα, από κοινού με τις υπόλοιπες μελέτες που ασχολούνται με το συγκεκριμένο θέμα, το οποίο θα βοηθήσει στην κατανόηση του περιεχομένου των αξιών που προβάλλονται στα σχολικά εγχειρίδια του Δημοτικού, όπως βέβαια και του τρόπου με τον οποίο προβάλλονται οι αξίες αυτές. Μια τέτοια προοπτική, θα πρέπει βέβαια να στοχεύει επίσης στην ανάδειξη τυχόν παραλείψεων ή αστοχιών αναφορικά με το αξιακό σύστημα που προβάλλουν τα σχολικά εγχειρίδια, και στην περίπτωση που ενδιαφέρει εδώ, στα Ανθολόγια λογοτεχνικών κειμένων του Δημοτικού σχολείου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- M.C. Albrecht, "The relationship of Literature and society", *American Journal of Sociology* 59 (March, 1954) σσ. 425-436.
- M.C. Albrecht, "Does literature Reflect Common Values?" *American Sociology Review*, Vol. 21, No.6. (Dec, 1956) σσ. 722-729.
- Alfie Kohn "How Not to Teach Values- A Critical Look at Character Education" *Phi Delta Kappan*, February 1997. Διαθέσιμο στο: http://www.overcominghateportal.org/uploads/5/4/1/5/5415260/how_not_to_teach_values-alfie_kohn.pdf
- Auroux, Sylvain (επιμ. Θανάσης Σακελλαριάδης). *Η Φιλοσοφία της Γλώσσας*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 1999.
- Άχλης, Νικόλαος. *Οι αξίες στα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου (1954-1994)*. Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Παιδαγωγική Σχολή, 1996.
- Belok, M. "Democratic Society and the schools" (169-188) στο: Συλλογικό, *Approaches to Values in Education*, Iowa, Brown CO. 1966
- Berelson, Bernard. *Content analysis in communication research*. New York, University Press, 1952.
- Biesta, GJJ. "Why what works still won't work: From Evidence- Based Education to Value- Based Education", *Studies in Philosophy and Education*, 29, (2010), σσ. 491-503.
- Bontrager, O.R. "Moral and spiritual Values in the Schools" (233-259) στο: Συλλογικό, *Approaches to Values in Education*, Iowa, Brown CO. 1966
- Bottino, O. "Literature and Language Learning". *Lisboa: Faculdade de Letras da Universidade de Lisboa*, (1999) σσ.211-214.
- Βώρος, Φ.Κ. *Δοκίμια για την παιδεία*, Αθήνα, Αφοί Ρόη, 1977.
- Γεωργίου- Νίλσεν, Μυρτώ. *Η οικογένεια στα αναγνωστικά του δημοτικού*. Αθήνα, Κέδρος, 1980.

- Δραγώνα- Μονάχου, Μ. *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία- Ο αγγλόφωνος στοχασμός*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1995.
- Garofalo, "Toward a global ethic- Perspectives on values, training and moral agency". *The International Journal of Public Sector Management*. Vo.16. No. 7., (2003), σσ. 490-502.
- "Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών Δημοτικού- Γυμνασίου"- *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Σπουδών της Ελληνικής Γλώσσας για το Δημοτικό Σχολείο*.
- Διαμαντόπουλος, Δ.Π. *Λεξικό Βασικών Εννοιών του υλικού- τεχνικού, πνευματικού και ηθικού πολιτισμού*. Αθήνα, Πατάκης, 1984.
- Ζαφειρόπουλος, Κ. *Πως γίνεται μια επιστημονική εργασία; Επιστημονική έρευνα και συγγραφή εργασιών*. Αθήνα, Κριτική, 2005.
- Ιωσηφίδης, Θεόδωρος. *Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα, Κριτική, 2003.
- Kahle, Lynn, Poulos, Basil & Sukhdial Ajay. "Changes in social values in the United States during the past decade". *Journal of Advertising Research*. (February- March 1988), σσ. 35-41.
- Κανταρτζή Ευαγγελία, *Τα στερεότυπα του Ρόλου των Φύλων στα Σχολικά Εγχειρίδια του Δημοτικού Σχολείου*. Αθήνα, Αφοί Κυριακίδη, 2003.
- Καραφύλλης, Γρηγόρης. *Αξιολογία και Παιδεία- Φιλοσοφική θεώρηση των αξιών στο χώρο της παιδείας*. Αθήνα, Τυπωθήτω, 2005.
- Κατσίκη- Γκίβαλου Άντα, Παπαδάτος Γιάννης, Πάτσιου Βίκυ, Πολίτης Δημήτρης & Πυλαρινός Θεοδόσης, *Ανθολόγιο Λογοτεχνικών Κειμένων- Στο σχολείο του κόσμου (Γ' και Δ' Δημοτικού)*, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων Διόφαντος, 2017.
- Κατσίκη- Γκίβαλου Άντα, Καλογήρου Τζίνα, Παπαδάτος Γιάννης, Πρωτονατορίου Στέλλα & Πυλαρινός, Θεοδόσης. *Ανθολόγιο Λογοτεχνικών Κειμένων- Με λογισμό και μ' όνειρο (Ε' και ΣΤ' Δημοτικού)*. Αθήνα, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων, 2008.

-Καψάλης, Αχιλλέας & Χαραλάμπους, Δημήτρης. *Σχολικά εγχειρίδια: θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική*. Αθήνα, Μεταίχμιο, 1995.

- Καψάλης, Γεώργιος. *Μελέτες παιδικής λογοτεχνίας*. Αθήνα, Gutenberg, 2003.

-Κεχαγιά, Ελένη. *Η διδακτική των ηθικοκοινωνικών αξιών στα σχολικά εγχειρίδια της νεοελληνικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο: διαχρονική προσέγγιση*. [Διπλωματική Εργασία] Ιωάννινα, 2015.

-Κεραμάρης Κωνσταντίνος, Μπαρμπαγιάννη Ευγενία, Σκαρλατίδου Μαρία & Ταουκτσή, Χριστίνα. *Το σύστημα των αξιών τη ελληνικής κοινωνίας μέσα στα σχολικά εγχειρίδια της Λογοτεχνίας του Δημοτικού Σχολείου*. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Αλεξανδρούπολη, 2010.

-King, Patricia & Mayhew, Matthew. "Moral judgment development in Higher Education: insights from the defining issues test", *Journal of Moral Education*, 31, (2002), σσ. 247-270.

-Κομνηνού, Ιωάννα. "Η διδασκαλία των αξιών στην Εκπαίδευση (Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια) στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών εκπαιδευτικών προγραμμάτων". Διαθέσιμο στο: <http://users.sch.gr/ikomninou/xasoo.pdf>

-Κωνσταντίνου, Χαράλαμπος. *Σχολική πραγματικότητα και Κοινωνικοποίηση του Μαθητή*. Αθήνα, Gutenberg, 1997.

-Μαυρογιώργος, Γιώργος. *Σχολικό εγχειρίδιο: ένας ενάρετος κακός..* Ιωάννινα, [χ.ο.], 1980.

-Mihalakopoulos Georgios. "Moral Values in Education: Perspectives, Issues Trends" (17-34) στο Συλλογικό, *Education and Values in the Balkan Countries*, Αθήνα, Κυριακίδης 2007.

-Μπαμπινιώτης, Γεώργιος. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας- Με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων- ερμηνευτικό, ορθογραφικό, ετυμολογικό, συνωνύμων-αντιθέτων, κύριων ονομάτων, επιστημονικών όρων, ακρωνυμίων*, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα, 1998.

- Μπάρμπα, Βικτωρία. "Το κοινωνικό περιεχόμενο της ποίησης στο Δημοτικό Σχολείο. [Διπλωματική Εργασία] Ιωάννινα, 2016.
- Νικολάου, Σουζάννα Μαρία. *Κοινωνικοποίηση στο σχολείο: έρευνα στα σχολικά εγχειρίδια του γλωσσικού μαθήματος της ΣΤ' τάξης του Δημοτικού*. Αθήνα, Gutenberg, 2009.
- Noddings, Nel. "Moral education on an age of globalization", *Educational Philosophy and Theory*, 42, (2010), σσ. 390-396.
- Ξωχέλλης Παναγιώτης "Η έρευνα των σχολικών εγχειριδίων- Προβλήματα και διαπιστώσεις", (9-14) στο: *Σχολικά Εγχειρίδια Βαλκανικών Χωρών*, Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 1995.
- Ornell, Christopher "Values in Education" (71-96), στο: Συλλογικό, *Values and Evaluation in Education*. London, Harper & Row Ltd, 1980.
- Oswalt, H.C. "Values Stressed in Post- Dewey Philosophies of Education" (139-168), στο: Συλλογικό, *Approaches to Values in Education*, Iowa, Brown CO. 1966.
- Παπαδοπούλου, Σμαράγδα. "Μπορεί η γλώσσα των βιβλίων να διαμορφώσει συνειδήσεις;", *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων*, Δ.Ε 12 (1999), 157-179.
- Papadopoulou, Smaragda. "Toward an Ethical Model of Teaching Literacy: an Overview of Narrative Theories". *Skepsis: A Journal for Philosophy and Interdisciplinary Research*", 18, (1-2), 2007.
- Papadopoulou, Smaragda. " Oral and Moral Expression in Language Settings - Implied Teaching Dilemmas in Literacy Acquisition: An empirical phenomenological study of 7-to 9 -Year-Old Greek Children's Ethical Reflection on Creative Storytelling." *Skepsis*, XVIII/ i-ii., 2007.
- Papadopoulou, Smaragda. "Storytelling in teaching language arts as a representation of change in animation of social culture". *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis*, 2015, σσ. 63-77.
- Πελεγρίνης, Θεοδόσιος. *Η Θεμελίωση του Ηθικού Βίου*. Αθήνα, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 1986.

-Πέτρου, Αλέξιος. "Παιδεία, εκπαίδευση, ηθική της χειραφέτησης και δημοκρατική πολιτειότητα" (119-152) στο: Μαρία Σακελλαρίου, Μιχαλίνος Ζεμπύλας και Αλέξιος Πέτρου. *Ηθική και εκπαίδευση- Διλήμματα και προοπτικές*. Αθήνα, Κριτική, 2010.

-Πνευματικός Δημήτρης, *Μαθαίνοντας τα παιδιά να είναι ηθικά*. (205-233) στο: Μαρία Σακελλαρίου, Μιχαλίνος Ζεμπύλας και Αλέξιος Πέτρου. *Ηθική και εκπαίδευση- Διλήμματα και προοπτικές*. Αθήνα, Κριτική, 2010.

-Πνευματικός, Δημήτρης & Patry Jean- Luc. "Συνδυάζοντας τη διδασκαλία αξιών και γνώσεων μέσα από διλημματικές καταστάσεις", *Θέματα διδασκαλίας και αγωγής στο πολυπολιτισμικό σχολείο*,

[URL:

http://www.diapolis.auth.gr/epimorfotiko_uliko/images/pdf/keimena/yliko/enotita_c/pneumatikos.pdf] .

-Πολίτης, Φ. Κ. "Για μια αποδόμηση της αντιπαιδαγωγικής διάκρισης των δύο φύλων: Η περίπτωση μελέτης του γλωσσικού σεξισμού στα βιβλία του δημοτικού σχολείου *Η Γλώσσα μου*". *Νέα Παιδεία*, τεύχος 71, 1994.

-Πορτελάνος, Σταμάτης. *Ηθική και παιδεία- σύγχρονες προκλήσεις*. Αθήνα, Έννοια, 2013.

-Σακελλαριάδης, Θανάσης. *Η φιλοσοφία της γλώσσας του Ludwig Wittgenstein- Μια κριτική προσέγγιση*. [Διδακτορική Διατριβή], Ιωάννινα, 1999.

-Schwartz, Shalom. "Basic Human Values: Theory, Methods and Applications". Διαθέσιμο στο: https://www.researchgate.net/profile/Shalom_Schwartz/publication/237364051_Basic_Human_Values_An_Overview/links/00b49526c216feefba000000/Basic-Human-Values-An-Overview.pdf

-Schwartz, Shalom & Boehnke, Klaus. "Evaluating the structure of human values with confirmatory factor analysis". *Journal of Research in Personality*. Vol. 38, Issue 3. (June 2004), σσ. 230-255.

-Sheldon, W. "An Empirical Definition of Value", *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*", Vol. 11, No. 5, (Feb. 26, 1914), σσ. 113-124.

-Συλιγάρης, Χρήστος. *Κοινωνικοποίηση στο σχολείο: θεσμοί, αξίες και πρότυπα συμπεριφοράς στα σχολικά εγχειρίδια Η ΓΛΩΣΣΑ ΜΟΥ*, [Διδακτορική Διατριβή], Θεσσαλονίκη, 2001.

-Συλλογικό. "Το σύστημα των αξιών της ελληνικής κοινωνίας μέσα στα σχολικά εγχειρίδια της Λογοτεχνίας του Δημοτικού Σχολείου". [Διπλωματική Εργασία]. Διαθέσιμο στο: <http://83.212.168.214/jspui/bitstream/123456789/1255/1/EA87-1.PDF>

-Smith, Patricia και Oakley, Ellwood. "Gender- Related Differences in Ethical and Social Values of Business Students: Implications for Management". *Journal of Business Ethics*, 1, (1997), σσ. 37-45.

-Ταβουλάρη, Ζαχαρούλα. *Η διερεύνηση των αξιών στο μάθημα της γλώσσας στο δημοτικό σχολείο*. [Διδακτορική Διατριβή]. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Παιδαγωγικό Δημοτικής Εκπαίδευσης, 2013.

-Thornberg, R. "The lack of professional knowledge in values education", *Teaching and Teacher Education*, 24, (2008), σσ. 1791-1798.

-Τζωρτζόπουλος, Δημήτρης. "Νίτσε: τι επιδιώκει η γενεαλογία της ηθικής;", 2017. Διαθέσιμο στο: https://antikleidi.com/2017/03/12/nietzsche_genealogia_ithikis/

-Τσαούσης, Δημήτριος. *Χρηστικό λεξικό κοινωνιολογίας: ερμηνευτικό, ελληνο-αγγλικών όρων, αγγλο- ελληνικών όρων, βιογραφικό*. Αθήνα, Gutenberg, 1989.

-Τσιλιμένη Τασούλα, Γραϊκός Νικόλαος, Καίσαρης Λεωνίδας & Καπλάνογλου Μάνια. *Ανθολόγιο Λογοτεχνικών Κειμένων Το δελφίνι*, (Α' και Β' Δημοτικού). Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων Διόφαντος, 2013.

-Τσιτσανούδη – Μαλλίδη, Ν. (2013) (επιμ.) *Γλώσσα και σύγχρονη (πρωτο)σχολική εκπαίδευση: Επίκαιρες προκλήσεις και προοπτικές*. Αθήνα: Gutenberg.

-Τσιτσανούδη – Μαλλίδη, Ν. (2011). «Γλώσσα και διαπραγμάτευση ταυτοτήτων μέσα στη σχολική τάξη». Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας. Τμήμα Φιλολογίας Φιλοσοφικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 16-18/4/10. Αριστοτέλειο

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], τ. 31, 508-518.

-Φραγκουδάκη, Άννα. *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης: θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο*. Αθήνα, Παπαζήσης, 1985.

-Φραγκουδάκη, Άννα. *Τα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου: ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία*. Αθήνα, Θεμέλιο, 1979.

-Φρειδερίκου, Αλεξάνδρα. *Η Τζένη πίσω από το τζάμι: αναπαραστάσεις των φύλων στα εγχειρίδια γλωσσικής διδασκαλίας του δημοτικού σχολείου*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1995.

-Wilson, Raymond. "Literature" (117-142) στο Συλλογικό, *Values and Evaluation in Education*. London, Harper & Row Ltd, 1980.

-Zeller Eduard & Nestle Wilhelm, *Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1990.